

У. П. ЛАФАСОВ

ЎЗБЕК ТИЛИ

ТОШКЕНТ – 2016

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

U. P. LAFASOV

O‘ZBEK TILI

**Universitet va institutlarning bakalavr mutaxassisligi
rusiyabon guruhлари uchun o‘quv qo‘llanma**

Toshkent – 2016

Mazkur o‘quv qo‘llanma Oliy o‘quv yurtlarining I kurs bakalavr bo‘limi rusiyzabon talabalariga mo‘ljallab yozilgan. Uni tayyorlashda o‘zbek tilini davlat tili sifatida o‘qitish mezonlari va «Ta’lim to‘g‘risida» gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablaridan kelib chiqildi. Asosiy e‘tibor talabada so‘zlashuv tili ko‘nikmalarini hosil qilishga qaratilgan. O‘quv qo‘llanmani yaratishda mualliflarning ko‘p yillik shaxsiy tajribalaridan, til o‘qitishning yangi zamonaviy pedagogik texnologiyasi yutuqlaridan foydalanildi. O‘quv qo‘llanma talabaning har bir tovush talaffuzini to‘g‘ri o‘zlashtirishga, so‘z zaxiralarini to‘plab borishga, paronim so‘zlarni farqlash, so‘z birikmalarini tuzish ko‘nikmalarini hosil qilishga, tayyor dialog, grammatik terminlar, murojat shakllari, matn va ish qog‘ozlari namunalarini puxta egallashga yordam beradi, deb o‘ylaymiz. O‘quv qo‘llanma Toshkent davlat sharqshunoslik institutining O‘quv-uslubiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (1-sonli bayonnoma, 2009.13.11.).

Mas’ul muharrir:

Abdulahob Madvaliyev, filologiya fanlari nomzodi

Taqrizchilar:

Shuhrat Ko‘chimov, filologiya fanlari doktori, dotsent

Gulchehra Rixsiyeva, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

So‘zboshi

Hukumatimiz tomonidan e‘lon qilingan «Ta‘lim to‘g‘risida» gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» mutaxassislar oldiga yangi talablarni qo‘ydi. Qo‘lingizdagi ushbu darslik zamonaviy talablarni hisobga olgan holda yozildi. Qo‘llanma universitetlar va institutlar bakalavr mutaxassisligi o‘quv rejasidagi soatlarga mos keladi. Rusiyazabon guruhlarda o‘zbek tili o‘qitish davlat dasturi asosida o‘quv dasturi tuzildi va darslikka ilova qilindi.

O‘quv qo‘llanmaning maqsadi talabalarni o‘zbek tilining tovush tizimi, grammatik qurilishi, lug‘at boyligi bilan tanishtirish, o‘zbekcha suhbat va matnlarni o‘qish, yozish hamda qayta tuza olishga o‘rgatishdan iborat. Suhbatlar jonli so‘zlashuvga asoslangan holda qisqa shaklda berildi. Bu esa o‘zbek tilini o‘rganuvchilarga yengillik tug‘dirish bilan birga tez yod olish imkoniyatini ham beradi. Shu bilan birga talabalarning darslar mobaynida so‘z zaxirasi to‘plashi, so‘zlarni biriktira olishi, jumla tuzish ko‘nikmalarini egallashi uchun sharoit yaratadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining og‘zaki va yozma shakllari qonun-qoidalarini darslikda o‘z aksini topgan.

Til o‘rganishda boshlang‘ich bosqich talaffuz hisoblanadi. Shu bois talaba ilk bosqichda tovushlar talaffuzini to‘g‘ri o‘zlashtirishi lozim. Ana shu poydevor zamirida tilni mukammal o‘rganish yotadi. Shundan so‘ng so‘zlarni tushunib yod olish, ularni nutqda qo‘llay bilish malakasi vujudga keladi. O‘zbek tili dunyodagi tovushlar talaffuzi, ayniqsa unlilar talaffuzi qiyin tillar jumlasiga kiradi. Shu sababli ushbu o‘quv qo‘llanmada talaffuz qoidalarini o‘rgatish birinchi o‘ringa qo‘yildi. Talabada so‘z zaxirasi paydo bo‘lgandan so‘ng nutq malakasi hosil bo‘la boshlaydi. Ana shuni hisobga olgan holda o‘quv qo‘llanmaga eng sodda va kerakli dialoglarni kiritishga harakat qilindi. Tez aytishlar mukammal talaffuzni mustahkamlagani kabi, dialoglar ham nutq malakasini oshirishga yordam beradi. Ilova qilingan so‘z birikmalari va to‘rtliklar xotirani peshlaydi. Asosiy matn esa so‘zlar zaxirasini boyitib, olinayotgan bilimni mustahkamlaydi. Matndan so‘ng talabaga yordam sifatida zaruriy so‘zlar lug‘ati berilgan. Qo‘shimcha matnlar esa mustaqil ta‘lim usulini yanada kuchaytirish maqsadida ilova qilingan.

Mazkur o‘quv qo‘llanmani tuzish jarayonida mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatidagi o‘rni ham hisobga olindi.

Ma'lumki, yosh mustaqil davlatimiz o'ziga xos yo'ldan rivojlanib bormoqda. Ana shuni hisobga olib, o'quv qo'llanmada siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo'nalishdagi matnlar berildi. Ushbu materiallar "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" ning tegishli jildlaridan olinib, bir qadar soddalashtirildi va talaba saviyasiga moslashtirildi. Mazkur matnlarni o'zlashtirish talabaning aqliy ko'nikmasini mustahkamlash bilan birga, o'zbek tili bo'yicha so'z boyligining oshib borishiga yordam beradi. Talabaning o'zbek tilidan oladigan bilimlari mutaxassislik fanlaridan olayotgan ko'nikmalari bilan uyg'unlashib, yuqori natija beradi. Bu esa hozirgi zamon talabiga to'la mos keladi, deb o'ylaymiz. Hozirgi paytda til bilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Agar o'rganilayotgan til ixtisoslik bilan uyg'unlashib ketsa, maqsadning amalga oshishi yanada osonlashadi, deb hisoblaymiz.

Mazkur fandani dars beruvchi o'qituvchilar talabalarga asosiy matnni, suhbatni va to'rtliklarni yozdirishlari shart. Keyingi mashg'ulotda talaba matn mazmunini gapirib beradi, she'rni yoddan aytadi, asosiy va qo'shimcha matnlarni esa alohida daftarga tarjima qilib keladi. Shu bilan talabaning og'zaki va yozma nutqini tekshirish imkoniyati yuzaga keladi. Tarjima qilingan matnlardan davlat tili attestatsiyasida bilet tuzishda foydalaniladi. Natijada talaba yil bo'yi davlat tili attestatsiyasiga tayyorlanib boradilar. Ammo biletida yana bir notanish matn bo'ladi. Bu matn tarjimasi esa talabani yanada adolatliroq mezon asosida baholashga asos bo'ladi.

Vatan timsollari muqaddasdir

Milliy timsollar va ramzlarning har biri milliy g'ururimizni yuksaltirishga xizmat qiladi. Ularning har biri katta bir darslik, kuchli tarbiya vositasidir.

Islom KARIMOV

Davlat bayrog'i

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i 1991-yilning 18-noyabrida, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o'tkazilgan VII sessiyasida tasdiqlangan.

Davlat bayrog'i va uning ramzi bugungi O'zbekiston hududida qadimda mavjud bo'lgan davlatlar bilan tarixan bog'liqligini anglatadi hamda respublikaning milliy-madaniy an'analarini o'zida mujassamlashtiradi.

1. Bayroqdagi moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilida bu – yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi. Binobarin, Amir Temur davlati bayrog'ining rangi ham moviy rangda edi.

2. Bayroqdagi oq rang – muqaddas tinchlik ramzi bo'lib, u kun charog'onligi va koinot yoritqichlari bilan uyg'unlashib ketadi. Oq rang poklik, beg'uborlik, soflikning, orzu va xayollar tozaligi, ichki go'zallikka intilishning timsolidir.

3. Yashil rang – tabiatning yangilanish ramzi. U ko'pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodmonlik timsoli hisoblanadi.

4. Qizil chiziqlar vujudimizda jo'shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlaridir.

5. Navqiron yarimoy tasviri bizning tarixiy an'analarimiz bilan bog'liq. Ayni paytda qo'lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.

6. Yulduzlar barcha uchun ruhoniy ilohiy timsol sanalgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'idagi 12 ta yulduz tasviri ham tarixiy an'analarimiz, qadimgi quyosh yilnomamizga bevosita aloqadordir. Bizning o'n ikki yulduzga bo'lgan e'tiborimiz O'zbekiston sarhadidagi qadimgi davlatlar ilmiy tafakkurida «Nujum

ilmi» taraqqiy etganligi bilan ham izohlanadi. Davlat bayrog‘imizdagi o‘n ikki yulduz tasvirini o‘zbek xalqi madaniyati qadimiyliги, uning komillikka, o‘z tuprog‘ida saodatga intilishi ramzi sifatida tushunish lozim.

Bayroqning uzunligi 250 sm, kengligi 125 sm ga teng.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi 1992-yilning 2-iyulida, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining X sessiyasida tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbi gullagan vodiy uzra charaqlab turgan quyosh tasviridan hamda o‘ng tomonida bug‘doy boshqolari, so‘l tomonida ochilgan paxta chanoqlari surati tushirilgan chambardan iboratdir. Gerbning yuqori qismida Respublika jipsligining ramzi sifatida sakkiz qirrali yulduz tasvirlangan: sakkiz qirra ichida joylashgan yarimoy va yulduz musulmonlarning qutlug‘ ramzidir. Gerb markazida himmat, olijanoblik va fidoyilik timsoli bo‘lgan afsonaviy Humo qushi qanotlarini yozib turibdi. Ushbu ramz va timsollar xalqimizning tinchlik, yaxshilik, baxt-saodat, farovonlik yo‘lidagi orzu-umidlarini ifodalaydi. Gerbning pastki qismidagi respublika Davlat bayrog‘ini ifodalovchi uch rangdagi chamber bandiga «O‘zbekiston» so‘zi bitilgan.

«Gerb» so‘zining tarixi haqida qisqacha ma’lumot:

«Gerb» so‘zi nemischa «erbo» so‘zidan olingan bo‘lib, shohlar va hukmdorlarga davlat, sarhad, hudud va boshqa nasldan-naslga meros qoluvchi mulk belgisini anglatadi.

Bundan 2500 yil muqaddam Erondan Oltoyga qadar cho‘zilgan ulkan sarhadda hukm surgan qadimgi turk xoni O‘g‘uzxon davrida ham turkcha «tamg‘a» so‘zi aynan shu ma’noni bildirar edi. XII asrning mashhur tarixchisi Rashididdin Hamadoniy «Tanlangan tarixlar» nomli kitobida shahodat berishicha, O‘g‘uzxon o‘z mol-mulkini o‘g‘illariga ulus sifatida kichik davlatlarga bo‘lib, in‘om etgan. Ushbu davlatlar hukmdorlari ham o‘zlarining xonlik tamg‘alariga ega edi. Ko‘rinib turibdiki, «tamg‘a» so‘zining ma’nosi nemischa «erbo» so‘zining ma’nosiga to‘la mos keladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Asosiy qonuni – Konstitutsiyasi 1992-yilning 8-dekabrida, 12-chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 11-sessiyasida qabul qilingan. Konstitutsiya 6 bo‘lim, 26 bob, 128 moddadan iborat. Konstitutsiyaning asosiy mantiqiy yo‘nalishi: inson – jamiyat – davlatga qaratilgan. Konstitutsiya qabul qilingan kun – 8-dekabr umumxalq bayrami – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni deb e‘lon qilindi (*O‘z RE, 201-bet*).

O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi

*Abdulla Oripov she‘ri
Mutal Burhonov musiqasi*

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor.

Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqlol mash‘ali, tinchlik posboni,
Xalqsevar ona yurt, mangu bo‘l obod!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi 1992-yilning 10-dekabridagi qonun bilan tasdiqlangan.

O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik lavozimi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat bo‘shligidir. O‘zbekistonda Prezidentlik lavozim sifatida 1990-yilning 24-martida ta‘sis etilgan. Prezidentning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-bobida belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga 35 yoshdan kichik bo‘lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O‘zbekiston hududida muqim yashayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini mamlakatning 18 yoshga to‘lgan fuqarolari umumiy, teng va to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan amalga oshiradilar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 7 yil muddatga saylanadi. Prezidentni saylash tartibi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘grisida”gi qonuni yangi tahririning tegishli moddalari (O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish, shuningdek ayrim qonun hujjatlari o‘z kuchini yo‘qotgan deb topish to‘grisida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2004-yil 3-dekabridagi qonuni) asosida belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko‘rsatish huquqiga siyosiy partiyalar va bevosita fuqarolar egadirlar. Saylash huquqiga ega bo‘lgan har bir fuqaro yoki fuqarolar guruhi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko‘rsatish uchun kamida 300 nafar saylovchidan iborat tashabbuskor guruhini tuzishi mumkin.

Prezidentlikka nomzodlar ko‘rsatish saylovga 65 kun qolganda boshlanadi va 45 kun qolganda tugatiladi.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimida Islom Abdug‘aniyevich Karimov faoliyat korsatib kelmoqda.

Prezident O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oliy Bosh qo‘mondoni ham hisoblanadi (*O‘zME, 12-jild, 195-bet*).

1-dars. Mustaqillik – oliy ne’mat

I. To’rtliklarni yod oling.

Bisyor bo’lsa agar, bol ham beqadr,
Takror aytilganda rangsizdir kalom.
Bu yorug’ olamda **Vatan** bittadir,
Bittadir dunyoda **Ona** degan nom!

(Abdulla Oripov)

Vatanni sev, tuprog’ini o’p,
Har qarichi muqaddas bizga,
Cho’lidagi hatto quruq cho’p –
Jondan yaqin yuragimizga.

(Oybek)

II. Suhbat

- O‘zbekiston Respublikasi qachon mustaqil bo‘ldi?
- 1991-yilning 31-avgustida.
- Davlat bayrog‘i qachon qabul qilindi?
- 1991-yilning 18-noyabrida.
- Davlat gerbi qachon tasdiqlandi?
- 1992-yilning 2-iyulida.
- Konstitutsiya qachon qabul qilindi?
- 1992-yilning 8-dekabrida.
- Davlat madhiyasi qachon qabul qilindi?
- 1992-yilning 10-dekabrida.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Mustaqil davlat

1991-yilning 31-avgustida O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat deb e’lon qilindi. Matematika fanining otasi Muhammad Al-Xorazmiy; mashhur shifokor va tabib, jarrohlik ilmining asoschisi Ibn Sino; qomusiy olim, birinchi globusni yaratgan daho Abu Rayhon Beruniy; falsafa fanining asoschilaridan biri Al-Forobiy; islom dinining tengsiz mutafakkirlari Imom Al-Buxoriy, At-Termiziy, Bahovuddin Naqshband; buyuk jahongir va sohibqiron Amir Temur; ulug’ olim va munajjimlar Mirzo Ulug‘bek va Ali Qushchi; zullisonayn shoir hamda

mutafakkir Alisher Navoiy; shoh, shoir va olim Zahiriddin Muhammad Bobur; dramaturg va olimlar Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat; yozuvchi Abdulla Qodiriy; shoirlar Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir, Abdulla Oripov va boshqalar mana shu yurt farzandlaridir.

Mustaqil davlatimizni hozirgacha jahonning 130 mamlakati tan oldi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ning teng huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekiston o'zining oltini, tabiiy gazi, qorako'li, kumushi, urani, paxtasi va nefti bilan jahonga mashhurdir.

Respublika Prezidenti I.A.Karimovning sa'y-harakatlari bilan o'lkamizda yengil mashinalar, kichik avtobuslar ishlab chiqaradigan zavodlar qurildi. Milliy mafkuramiz shakllanmoqda, madaniyatimiz esa yanada yuksalmoqda. Xalqimizning qadimiy obidalari qayta ta'mirlanib jihozlanmoqda. O'zbekistonning rivojlangan sanoat va qishloq xo'jaligi mamlakati bo'lishi uchun ilk poydevorlar qo'yilmoqda.

Lug'at

Mustaqil-независимый, davlat-государство, e'lon qilmoq-объявлять, fan-наука, mashhur-знаменитый, shifokor-врач, tabib-лекарь, jarroh-хирург, asoschi-основатель, qomusiy olim-учёный энциклопедистъ, yaratmoq-создавать, tengsiz-несравненный, jahongir-непобедимый полководец, sohibqiron-счастливый человек, munajjim-астроном, zullisonaun-двуязычный, mutafakkir-мыслитель, shoir-поэт, yozuvchi-писатель, yurt-страна, tan olmoq-признавать, teng huquqli-равноправный, qurmoq-строить, shakllanmoq-формироваться, hozir-сейчас, ta'mirlamoq-ремонттировать, yuksalmoq-развиваться, mafkura-идеология, jihozlamoq-оборудовать, ulug'-великий, poudevor-фундамент, qo'ymoq-ставить.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matn.

Mustaqillik

Mustaqillik davlatning ichki va tashqi ishlarda boshqa davlatlarga qaram bo'lmay faoliyat ko'rsatishidir. Har bir davlatning mustaqilligini tan olish, o'zaro tinch-totuv yashashning tamiyillaridan biri. U BMT Ustavi va xalqaro shartnomalar hamda deklaratsiyalarda mustahkamlab qo'yilgan. O'zbekiston hukumati 1990-yilning 20-iyunida "Mustaqillik Dekloratsiyasi"ni qabul qildi.

1991-yilning avgustida “O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi, mazkur qonun 17 moddadan iborat. 1991-yilning 31-avgustida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi Bayonot O‘zbekiston hukumatining siyosiy yo‘lini to‘la qonunlashtirib berdi. Davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi qonunga ko‘ra 1991-yilning 1-sentyabri “*Mustaqillik kuni*” deb e‘lon qilindi. Ushbu qonunga binoan O‘zbekiston Respublikasi o‘z tarkibidagi Qoraqalpog‘iston Respublikasi bilan birgalikda mustaqil demokratik davlat hisoblanadi. Mustaqillik tufayli O‘zbekiston xalqaro miqyosda o‘zini tanitish, ayni chog‘da xalqaro huquq me‘yorlari asosida jahondagi barcha davlatlar bilan teng hamkorlik qilish imkoniyatini qo‘lga kiritdi. Jahon xaritasida O‘zbekiston yangi, yosh mustaqil davlat sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. 1992-yilda Toshkent shahridagi markaziy maydonga Mustaqillik nomi berildi va Mustaqillik obidasi o‘rnatildi. Har yili mustaqillik bayram tantanalari nishonlanadigan bo‘ldi. 1994-yilning 5-mayida Mustaqillik ordeni tasis etilgan. Orden **bir mikron** qalinlikda oltin bilan qoplangan 925 darajali kumushdan tayyorlanib, ikki yin bag‘ridan zarhal nur taralgan sakkiz qirrali musamman ko‘rinishidadir. Bu orden bilan mashhur adib Abdulla Qodiriy (1994), O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov (1996), shoir Abdulhamid Cho‘lpon (1999)lar mukofotlangan (*O‘zME, 6-jild, 2003, 158-159-betlar*).

Mustaqillik asoslari

O‘zbek xalqining muqaddas, tarixiy orzusi ushaldi. O‘zbekiston tinch, parlament yo‘li bilan o‘zining haqiqiy davlatchiligiga erishdi. Prezidentimiz ilgari surgan besh tamoyil asosida “O‘zbek” modeli belgilab olindi. Mazkur qoidalarning mohiyati quyidagicha: **Birinchi**dan, iqtisodiyot siyosatdan ustun bo‘lishi kerak, har qanday munosabatlar mafkuradan holi bo‘lishi lozim. **Ikkinchi**dan, davlat asosiy islohotchi bo‘lishi kerak. **Uchinchi**dan, qonun ustunligi. **To‘rtinchi**dan, fuqarolarning nufuzini e‘tiborga olib, kuchli ijtimoiy siyosat amalga oshirilishi kerak. **Beshinchi**dan, bozor iqtisodiyotiga o‘tishni bosqichma-bosqich amalga oshirib xalq farovonligiga erishish. O‘zbekiston Respublikasining hududi va iqtisodiy qudrati bo‘linmas, uning chegaralari es daxlsiz bo‘lib davlat himoyasidadir. Respublikada

demokratik huquqiy jamiyat asoslari faol ravishda vujudga keltirilgan. Respublikada millatlararo barqarorlik va totuvlikda yashash sharoiti yaratilgan (*O'zRE, 1 jildlik, 185-bet*).

Tayanch iboralar: mustaqil davlat, Davlat bayrog'i, Davlat gerbi, Davlat konstitutsiyasi, Davlat madhiyasi, BMT a'zosi, milliy madaniyat, qishloq xo'jalogi va sanoat mamlakati.

Asosiy so'zlar

1-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

2-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

3-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

2-dars. Til – dil kaliti

I. To'rtliklarni yod oling.

Turkiymiz, qadimmiz, qardoshimiz bor,
Bobolardan meros bardoshimiz bor,
Yurt yukini ko'targan yurtboshimiz bor,
Faqat bizga ishon, ishingin **Vatan**.

(*Mahmud Toirov*)

O'zbekim, munosib posbonlaring bor,
Sarhadlarda po'lat qalqonlaring bor.
Sen ulug' **Temurning** zuryodidirsan,
Manguberdi kabi o'g'lonlaring bor.

(*Abdulla Oripov*)

II. Suhbat

- Turkiy tillar qaysi oilaga kiradi?
- Oltoy tillar oilasiga.

- Dunyoda nechta turkiy til bor?
- O'ttizga yaqin.

III. Asosiy matnни yozing va tarjima qiling.

Turkiy tillar oilasi

Turkiy tilda Sibirdan Bolqon yarimoroligacha cho'zilgan hudud bo'ylab tarqalgan xalqlar so'zlashadilar. Ular o'zbek, uyg'ur, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, yoqut, saxa, tuva, xakas, oltoy, qaragaz, shor, turkman, ozorbayjon, turk, gagauz, tatar, boshqird, chuvash, qo'miq, no'g'ay, qarachay-balqar, tofa, chulim, teleut, mo'yor (venger), qirmtatar va boshqa millatlardir. Dunyo tillarining genealogik tasnifi bo'yicha turkiy tillarning qaysi Tillar oilasiga mansubligi haqida uch xil ilmiy qarash bor¹: 1. Bir guruh olimlar (V.Shott, V.Tomsen va boshqalar) turkiy tillarni **O'ral-Oltoy tillari oilasiga** mansub deb hisoblaydilar. Shuningdek, bu oilaga tungus-manjur, yapon, koreys, fin-ugor tillarini ham qo'shadilar. 2. Bir guruh olimlar (R.Ramsted, Y.Polivanov va boshqalar) turkiy tillarni **Oltoy tillari oilasiga** mansub deb hisoblaydilar. Fin-ugor tillarini esa ajratadilar. 3. Boshqa guruh olimlar (V.Radlov, F.Korsh, N.Baskakov va boshqalar) esa mazkur tillarni **Turkiy tillar oilasi** deb ko'rsatadilar.

Turkiy tillar tarixini davrlashtirish bo'yicha ko'pgina olimlar ilmiy ishlar olib borishgan. Ana shu tasniflar orasidan quyidagi tasnifni keltirishni ma'qul deb bildik²: 1. **Eng qadimgi turkiy til** (milodiy V asrgacha). 2. **Qadimgi turkiy adabiy til** (V – X asrlar). 3. **Eski turkiy adabiy til** (XI asrdan XIV asrning I yarmigacha). 4. **Eski o'zbek adabiy tili** (XIV asrning 2-yarmidan XX asrning boshlari). 5. **Hozirgi o'zbek adabiy tili**.

Lug'at

Тil-язык, yarimorol-полуостров, cho'zilmoq-растянуться, hudud-территория, tarqalmoq-распространяться, xalq-народ, so'zlashmoq-разговаривать, ular-они, boshqa-другой, millat-нация, dunyo-мир, tasnif-классификация, oila-семья, mansub-относящийся, haqida-о, ilmiy-научный, qarash-точка зрения,

¹ G'.Abdurahmonov, S.Mamajonov. O'zbek tili va adabiyoti. –T.: O'zbekiston, 1995. 7-9-betlar.

guruh-gruppa, hisoblamoq-считать, qo'shmoq-соединять, ajratmoq-отделять, ko'rsatmoq-указывать, davr-эпоха, ma'qul-подходящий, bilmoq-знать, eng-sамый, qadimgi-древний, hozirgi-современный.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matn.

Morfologik tasnifi

Dunyo tillari morfologik jihatdan to'rt xil tasnif qilinadi:

1. **Agglyutinativ tillar.** Bunday tillarga turkiy, bantu, mo'g'ul, fin-ugor tillari kiradi. 2. **Flektiv tillar** affikslarning o'zak bilan birikib, unga singib ketishi bilan tavsiflanadi. Bunday tillarda grammatik ma'nolar fleksiya yo'li bilan ifodalanadi. M.: arab tilida kitob (birlik) – kutub (ko'plik), rus tilida друг (birlik) – друзья (ko'plik). Sintetik flektiv tillarda Grammatik ma'nolar shakl yasovchi affikslar vositasida ifodalanadi (*rus, nemis tillarida*). Analitik flektiv tillarda Grammatik ma'nolar yordamchi so'zlar, so'z tartibi va ohang yordamida ifodalanadi (*ingliz, fransuz, ispan tillarida*). Flektiv tillarga Hind-Yevropa, Som va boshqa tillar kiradi. 3. **Amorf tillarning** lug'at tarkibi bir bo'g'inli so'z-o'zaklardan iborat bo'lib, ularda turlanish, tuslanish xususiyatlari yo'q. Bu tillarda so'z yasovchi qo'shimchalar va yordamchi so'zlar vazifasini bajaruvchi yuklamalar bor. Amorf (yunoncha “*shaklsiz*”) tillarga xitoy, tay, vyetnam, tibet, birma tillari kiradi. 4. **Polisintetik tillar** (mujassamlantiruvchi) tillarda affikslarning eng ko'p miqdordagi tizmasi, fe'l so'z shakllari uchraydi. Fe'l shakllari to'liq gap mazmunini anglatadi. Ulardagi tovushlar so'zga, so'zlar esa gapga to'g'ri keladi. Bunday tillarga chukot, koryak, chukcha-kamchatka, indeys, eskimos-aleut, abxaz-adigey tillari kiradi. **Ayrim tillar** yuqorida sanalgan to'rt tasnifga mos kelmaydi, ularga nisbatan mazkur qoidalarni qat'iy qo'llab bo'lmaydi. Jumladan, Okeaniya tillarini ham amorf, ham agglyutinativ tillar sifatida tavsiflash mumkin. (*O'zME, 8-jild, 433-bet*).

Agglyutinativ tillar

Dunyo tillarining morfologik tasnifi bo'yicha turkiy, bantu, mo'g'ul, fin-ugor tillari, jumladan, o'zbek tili agglyutinativ tillarga kiradi². Ya'ni qo'shimchalar bevosita o'zak va negizga qo'shiladi, leksik hamda grammatik ma'nolar ifodalaydi. Bunday tillarda prefikslar yo'q. Predloglar o'rnida, asosan, ko'makchilar qo'llanadi. Jins kategoriyasi mavjud emas.

Mazkur tillarda affikslar birin-ketin ulanib keladi. Ular o'zak bilan ham, boshqa affikslar bilan ham qorishib ketmaydi, ularning chegarasi aniqdir. Unli tovushlar asosning tovush tarkibiga bog'liq holda fonetik o'zgarishga uchrashi mumkin. Bu hodisa singarmonizm (uyg'unlashuv) deb nomlanadi. Bundan tashqari undosh tovushlar ham morfemalar qo'shilganda o'zgarishga uchraydi, ammo bu o'zgarish muayyan til uchun xos bo'lgan fonetik qoidaga bo'ysungan holda yuz beradi. Ushbu tillarda omonimlik, ko'p ma'nolilik muhim ahamiyatga ega. So'z tartibiga ko'ra avval ega, gapning oxirida kesim joylashadi. Ko'pincha avval payt holi, aniqlovchi, ega, so'ngra esa aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol, kesim joylashish holati uchraydi (*O'zME, 1-jild, 2000, 106-107-betlar*).

Tayanch iboralar: geneologik tasnif, Ural-Oltoy tillar oilasi, Oltoy tillar oilasi, Turkiy tillar oilasi, morfologik tasnif, agglyutinativ tillar, qo'shimchalar, ko'makchilar, singarmonizm, so'z tartibi.

V. Grammatik terminlar.

1. Turkiy tillar oilasini N.A.Baskakov turkiy tillarni oila sifatida quyidagicha tasnif qilgan: **A. G'arbiy xun tarmog'i:** 1. Bulg'or guruhi: *chuvash tili*. 2. O'g'uz guruhi bir necha kichik bo'limlardan tashkil topgan: 1) o'g'uz-turkman: *turkman* va *truxman* tillari; 2) o'g'uz-bulg'or: gagauz va bolqon turklari tillari; 3) o'g'uz-saljuq: *ozarbayjon, turk, qrim-tatar* tilining janubiy qirg'oq shevasi va *urum* tili. 3. Qipchoq guruhi bir necha kichik guruhlariga bo'linadi: 1) qipchoq-polovesk bo'limi: *qaray, qo'miq, qorag'ay-balqar, qrim-tatar* tillari; 2) qipchoq-bulg'or bo'limi: *tatar* va *boshqird* tillari; 3) qipchoq-nug'ay bo'limi: *no'g'ay, qoraqalpoq, qozoq, o'zbek* tilining qipchoq shevasi. 4. Qarluq guruhi: *o'zbek* va

² G'.Abdurahmonov, S.Mamajonov. O'sha kitob. 7-bet.

yangi uyg'ur tillari. **B. Sharqiy xun tarmog'i:** 1. Uyg'ur-o'g'uz guruhi kichik bo'limlardan iborat: 1) uyg'ur-turkiy bo'limi: *tuva* va *tofa* tillari; 2) yoqut bo'limi: *yoqut* tili; 3) xakas bo'limi: *xalas*, *shor*, *cho'lim tatar*, *qamashi*, *oltoy* tilining shimoliy shevasi, *sariq-uyg'ur* tillari. 2. Qirg'iz-qipchoq guruhi: *qirg'iz* va *oltoy* tillari.

Asosiy so'zlar

4-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

5-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

6-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

3-dars. Ona tilim – jon-u dilim

I. She'r va to'rtlikni yod oling.

Ona tilimga

Ming yillarkim, bulbul kalomi

O'zgarmaydi, yaxlit hamisha.

Ammo sho'rlik to'tining holi

O'zgalarga taqlid hamisha.

Ona tilim, sen borsan, shaksiz

Bulbul tilin she'rga solaman.

Sen yo'qolgan kuning, shubhasiz,

Men ham to'ti bo'lib qolaman.

(Abdulla Oripov)

Yassaviy baytida tumorim, tilim,

Navoy nazmida sen orim, tilim,

Kumushning vasfida betakror malak,

Qodiriydan qolgan yodgorim, tilim.

(Mahmud Toirov)

II. Suhbat

– O'zbek tilida nechta lahja bor?

– Uchta.

- Hududiy jihatdan necha guruhga bo‘linadi?
- Uchga.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

O‘zbek tili

O‘zbek milliy tiliga uchta lahja (*qarluq, qipchoq, o‘g‘uz*) asos qilib olingan. 1. **Qarluq lahjasi**, asosan shahar shevalarini o‘z ichiga oladi. Bu shevalarning muhim fonetik, morfologik, leksik belgilari quyidagilar: 1) *bilay – bilak, teray – terak*; 2) *oka – aka, kotta – katta*; 3) *kevotti – kelutti, kelopti – kelyapti*; 4) *oshshi – oshni, bizzi – bizni*; 5) *narvon, go‘sh, do‘st, baland*. 2. **Qipchoq lahjasida** so‘zlashuvchilar O‘zbekistonning hamma viloyat, shahar va qishloqlarida bor. Bu shevalarning muhim fonetik, morfologik, leksik belgilari quyidagilar: 1) *djo‘l – yo‘l, djo‘q – yo‘q, djur – yur*; 2) *tov – tog‘, sov – sog‘*; 3) *sari... – sariq, kichi... – kichik*; 4) *o‘qivotir – o‘qiyotir*; 5) *checha (kelinoyi), enmoq (sekin tushmoq), adaq (tugash), bo‘sag‘a (ostona), қувишурмоқ (зичламоқ)*. 3. **O‘g‘uz lahjasida** so‘zlashuvchilar Turkmaniston, Janubiy Qozog‘iston, Janubiy Xorazm va boshqa viloyatlarda bor. Bu shevalarning muhim fonetik, morfologik, leksik belgilari quyidagilar: 1) *a:d – ot (ism), at – ot (hayvon)*; 2) *dil – til, dog‘ – tog‘, dush – tush*; 3) *atima – otimga, Hazorasping – Hazoraspning*; 4) *galajak – kelajak, galayotir – kelayotir, getti – ketdi*; 5) *manglay – peshana, chikan – dugona, doyi – tog‘a*. Hozirgi o‘zbek adabiy tiliga qarluq lahjasi asos qilib olingan.

Dialektolog olimlar (V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov) o‘zbek tilini hududiy jihatdan uchta guruh shevalarga ajratishadi: 1. **Janubi-sharqiy guruh** – bunga ko‘pchilik o‘zbek shahar shevalari kiradi. 2. **Janubi-g‘arbiy guruh** – bunga o‘g‘uz shevalari (masalan, Xorazm shevasi, Janubiy Qozog‘iston va Turkmanistonda yashovchi o‘zbek-o‘g‘uz lahjalari) kiradi. 3. **Shimoli-g‘arbiy guruh** – bunga qipchoq shevalari kiradi (*O‘zME, 10-jild, 432-bet*).

Lug‘at

Миллий-национальный, lahja-диалект, belgi-признак, hozirgi-sovremennyy, hudud-territoriya, janubi-sharqiy-yugo-vostochnyy, janubi-g‘arbiy-yugo-zapadnyy, shimoli-g‘arbiy-severo-zapadnyy.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matn.

O'zbek millati

“O‘zbek” termini tilshunoslar tomonidan turlicha izohlangan. Olim Herman Vamberi “o‘zbek” atamasini “o‘z” (asl, zotli), “bek” (boshliq) so‘zlarining birikuvidan (X asr) paydo bo‘lganligini yozgan. “O‘zbek” atamasi Rashiddinning “Mo‘g‘ullar tarixi” (XII asrda) kitobida “o‘ziga bek”, “otliq qo‘shin”, “suyukli”, “sodda”, “to‘g‘ri”, “insofli”, “saxiy”, “odamoxun”, “diltortar” shakllarida izohlangan. Tilshunos Pavel Ivanov “O‘zbek” etnonimini Oltin O‘rda xoni O‘zbekxon (XIV asr)ning nomi bilan bog‘laydi. Tarixchi olim Bo‘rivoy Ahmedov “O‘zbek” terminini ko‘chmanchi turkmo‘g‘ul qabilalarining umumiy nomi deb izohlaydi. Professor Usmon Sanaqulov “O‘zbek” so‘zini “o‘z” (az) qavm nomi va “bek” boshliq lug‘aviy birliklarining qo‘shiluvidan (V asr) yuzaga kelganligini ta’kidlaydi. Chunki azlar (o‘zlar) o‘z boshliqlariga “bek” deb murojaat qilishgan. Aslida “o‘zbek” termini bundan 4500 yil oldin Amudaryo bo‘yida yashagan hukmdor O‘kuzxon (O‘g‘uzxon) nomidan kelib chiqqan bo‘lib, undan tarqagan avlod “o‘g‘uzbek” deb atalgan. Keyinchalik “o‘g‘uzbek” terminining qisqarishidan “o‘zbek” ka aylangan.

O‘zbeklar O‘zbekistonda (20 mln. 800 ming kishi), Afg‘onistonda (4 mln.ga yaqin kishi), Qirg‘izistonda (550-600 ming kishi), Saudiya Arabistonida (550-600 ming kishi), Qozog‘istonda (320-330 ming kishi), Turkmanistonda (320-330 ming kishi), Rossiyada (123 ming kishi), Xitoyda (13,7 ming kishi) yashaydi. Bundan tashqari o‘zbeklar Turkiya, Germaniya, AQSH, Avstraliyada ham istiqomat qilishadi (*O‘zME, 10-jild, 432-bet*).

Milliy til

Milliy til umumiy hudud, iqtisodiy va ma’naviy boylikka asoslangan millatning o‘zaro aloqa vositasi hisoblanadi. Milliy til og‘zaki va yozma shaklga ega. Avval aymoq, keyin urug‘, so‘ng qabila, keyin millat shakllangan. Har bir millat, agarda tub o‘zagi bir bo‘lsa o‘zining yagona tiliga ega bo‘ladi. Ba’zi millatlar bir necha tilda so‘zlashadilar, sababi ularning shakllanishida turli xalqlar asos bo‘lgan. Milliy tilning oliy bosqichi milliy adabiy tildir. Chunki u

millatni birlashtiruvchi hamda jahonga tanituvchi kuchga ega. Hozirgi o‘zbek milliy adabiy tilining shakllanishiga tamal toshini qo‘ygan ulug‘ o‘zbek adibi Abdulla Qodiriydir. Ul zot o‘zbek milliy romanchilik maktabini yaratib, milliy tilimizning jozibasini butun olamga yoydi. Uning asarlarini o‘qigan kitobxonlar o‘zbek millati, tili, ma’naviyati, madaniyati haqida to‘la tasavvurga ega bo‘ldilar. Milliy tilimiz boshqa qardosh xalqlardan har jihatdan ajralib turadi (*O‘zME, 5-jild, 666-bet*).

V. Grammatik terminlar.

1. Eski o‘zbek adabiy tili XIV asrning 2-yarmidan XX asrning boshlarigacha mavjud bo‘lgan. “**O‘zbek**” atamasi ilk bor (XII asrda) Rashiddinning “*Mo‘g‘ullar tarixi*” kitobida uchraydi. Bu atama “*o‘ziga bek*”, “*otliq qo‘shin*”, “*suyukli*”, “*sodda*”, “*to‘g‘ri*”, “*insofli*”, “*saxiy*”, “*odamoxun*”, “*diltortar*” kabi ma’nomlarni bildiradi. Mazkur atama aslida V asrda xalq nomiga aylangan (O‘rxun-Enasoy bitiklarida bor), lekin sho‘ro davriga oid manbalarda XIV asrda xalq nomiga aylangan deb ko‘rsatilgan. Qul Alining “*Qissasi Yusuf*” (1239), Rabg‘uziyning “*Qissasi Rabg‘uziy*” (1309-1310), “*Tafsir*” (XIII asr), “*O‘g‘uznoma*”, Qutbning “*Xusrav va Shirin*”, Sayfi Saroiyning “*Gulistoni bit turkiy*”, Xorazmiyning “*Muhabbatnoma*” asarlari eski o‘zbek tilida yaratilgan dastlabki namunalar hisoblanadi. Mazkur tilning takomillashuvida *Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy* singari yuzlab so‘z ustalarining xizmatlari kattadir. XV asrga kelib Alisher Navoiy bu tilni yanada mukammallashtirdi, go‘zal nazmiy va nasriy asarlar yaratdi. *Bobur, Xoja, Majlisiy* kabi shoirlar ham mazkur tilning taraqqiyotiga o‘z hissalarini qo‘shishdi. XVII asrga kelib (ba’zi adabiyotlarda “*yangi o‘zbek adabiy tili*” deb nomlanadi) *Turdi Farog‘iy, Mashrab, Furqat, Muqimiylar* ham eski o‘zbek tilining rivojlanishida samarali mehnat qilishdi.

2. O‘zbek tili shu nom bilan ataluvchi xalqining milliy tilidir. Respublikamizda 27 mln. o‘zbek bor. Afg‘onistonda (4 mln.ga yaqin), Xitoy Sharqiy Turkistonida (13,7 ming), Saudiya Arabistonida (550-600ming), Qirg‘izistonda (550-600 ming), Qozog‘istonda (320-330 ming), Turkmanistonda (320-330 ming), Rossiyada (123 ming) o‘zbek yashaydi. Shuningdek Turkiya, AQSH, Germaniya, Avstraliya va boshqa joylarda ham o‘zbeklar istiqomat qilishadi.

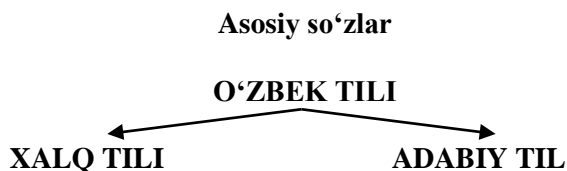
3. Til bilishga oid shakllar: ona tili, xorijiy (chet) tili, til o'rganmoq, lo'gat, gapirmoq, tinglamoq, yozmoq, o'qimoq, tushunmoq, takrorlamoq, so'ramoq, javob bermoq, talaffuz qilmoq, yaxshi (yomon) bilmoq, sekin (qattiq, ohista) so'zlamoq.

Tayanch iboralar: o'zbek tili, o'zbek millati, qarluq lahjasi, qipchoq lahjasi, o'g'uz lahjasi, fonetik jihat, morfologik jihat, turkiy adabiy til, eski o'zbek adabiy tili, hozirgi o'zbek adabiy tili.

7-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

8-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

9-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

4-dars. O'zbekiston – yagona vatan

I. Nutq tovushiga izoh: “O” tovushi lablangan, til orqa, o'rta-keng, cho'ziq unli hisoblanadi.

To'g'ri talaffuz qiling!

1) qo'l-рука	4) ko'l-озеро	7) to'n-чапан
qul-раб	kul-пепел	tun-ночь
2) ko'z-глаз	5) o'ch-месть	8) bo'g'-мел
kuz-осень	uch-три	bur-поворачивай
3) o'n-десять	6) o'y-мысль	9) to'r-сетка
un-мука	uy-дом	tur-стань

Tez aytish

To'ra to'qayning to'ridan to'rtta to'tini to'rda tutdi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

O'z-bek, o'-rin, o'-qi-moq, o'-qi-tuv-chi, o'-yin, o'-tov.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

O'chirg'ich, o'qituvchi, o'qimoq, o'tirmoq, o'ng, o'chirmoq, o'tmoq, o'yin, o'rinbosar, o'tkir, o'gay, o'dag'aylamoq, o'jar, o'zak, o'zaro, o'zbilarmon, o'zga, o'zgarmoq, o'zlashtirmoq, o'yinchoq, o'ychan, o'kinch, o'ktam, o'lat, o'ldirmoq, o'lka, o'lcham, o'nglamoq, o'ng'aysiz, o'pirmoq, o'pqon, o'pmoq, o'ram, o'rgimchak, o'rda, o'rdak, o'rindiq, o'rmon, o'simlik, o'tloq, o'tov, o'g'ri, o'girmoq, o'ymoq, o'ynamoq, o'kinmoq, o'lchamoq, o'ramoq, o'rganmoq, o'rnatmoq.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) o'qituvchining o'chirg'ichi;	4) o'rmonda o'smoq;
2) o'quvchini o'qitmoq;	5) o'rtog'i bilan o'qimoq;
3) o'ringa o'tirmoq;	6) o'tkir o'roq.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Shoh-u toj-u xil'atim, men tamosho qilg'ali,
O'zbakim boshida qalpoq, egnida shirdog'i bas.
Halol ona sutidekdur gar **o'zbakim** tutsa,
Tabuq qilib yukunub tustig'on ichinda qimiz.

(Navoiy)

O'zbekiston, qanchalik jaf o'chekmayin,
O'zimga haq bo'ldim, o'zimga haqman.
Yashadim yovlarga bo'yin egmayin,
Bu kun o'z erkiga erishgan xalqman.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat

- Qayerda tug'ilgansiz ?
- O'zbekistonda.
- Qayerda o'qiyasiz?
- Sharqshunoslik institutida.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

O‘zbekiston Respublikasi

O‘zbekiston Respublikasi – maydoni 448,9 ming km², aholisi 29 mln. 559 ming 100 kishi (2012-yil). O‘zbekistonda yuzdan ortiq millat va elatlar yashaydi. Shulardan o‘zbeklar (80%), tojiklar (4,9%), ruslar (3,8%), qozoqlar (3,6%), qoraqloqlar (2,2%), tatarlar (1%), qirg‘izlar (0,9%), koreyslar (0,6%), ukrainlar (0,3%) va boshqa millatlar (2,7%) ni tashkil etadi. Poytaxti – Toshkent shahri. Davlat boshlig‘i – prezident. Mamlakatning oliy davlat vakillik idorasi – O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi. O‘zbekiston Respublikasi ma‘muriy-hududiy tuzilishiga ko‘ra bir muxtor respublika (Qoraqalpog‘iston) va o‘n ikki viloyatga bo‘lingan. O‘zbekiston mamlakati Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg‘oniston davlatlari bilan chegaradosh. O‘zbekistondagi eng baland joylari Hisor tog‘ining Qoldirg‘a tizmasidagi nomsiz cho‘qqi (4688 metr) va Hazrati Sulton cho‘qqisi (4648 metr). O‘zbekistonning katta daryolari: Norin, Chirchiq, Zarafshon, Qoradaryo, So‘x, Qashqadaryo, Surxondaryo, Sherobodaryo va boshqalar. Yirik shaharlari: Toshkent, Samarqand, Namangan, Xiva, Buxoro, Qo‘qon, Andijon, Farg‘ona, Qarshi, Termiz. O‘zbekiston Respublikasi 1992-yilning 2-martida BMTga a‘zo bo‘ldi. 1992-yilning 8-dekabrida O‘zR ning Konstitutsiyasi qabul qilindi. 1993-yilning yanvarida Toshkentda Markaziy Osiyoni yagona iqtisodiy makonga aylantirish to‘g‘risidagi hujjat imzolandi. 1994-yilning 1-iyulida O‘zR ning milliy valyutasi – «so‘m» muomalaga kiritildi. O‘zbekistonda yuzdan ortiq millat istiqomat qiladi (*O‘zME, 12-jild, 7-bet*).

Lug‘at

Maydon-площадь, aholi-население, millat-нация, elat-народы, royxat-stolitsa, davlat-gosudarstvo, boshliq-glava, oily-высший, vakillik-predstaviteľstvo, idora-upravlenie, ma‘muriy-administrativnyy, hududiy-territoriyalnyy, muxtor-avtonomnyy, viloyat-oblast, chegaradosh-imeyushiy obshchuyu granitsyu, eng-samy, baland-высокий, joy-mesto, tizma-цыпь, cho‘qqi-вершина, daryo-река, shahar-город, qabul qilmoq-принимать, iqtisodiy-экономический, makon-зона, aylantirmoq-превращать, hujjat-документ, imzolamoq-подписывать, milliy-natsionalnyy.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

O'rnak

O'rnak – boshqalar ergashsa, taqlid qilsa arziydigan harakat, ish namunasi. Mehnatda o'rnak bo'lish, vatanni qo'riqlashda o'rnak bo'lish va madaniy muomalada o'rnak bo'lish kabilar.

O'zbek taomlari

O'zbeklarning taom tayyorlash an'anasi va madaniyati ko'p asrlik tarixga ega. Milliy taomlarni tayyorlashda azaldan turli xil go'sht, o'simlik mahsulotlaridan kehg foydalanganlar. O'zbeklar kundalik ovqat sifatida bug'doy, arpa, guruch, no'xat, mosh, zig'ir, kunjut kabi don mahsulotlarini iste'mol qilganlar. Shuningdek sabzi, piyoz, sholg'om kabi sabzavotlarni, qovun, tarvuz singari poliz mahsulotlarini eganlar. Azaldan milliy taomlarni tayyorlash uchun qo'y (arabi va hisori), qoramol yog'lari, kunjut va zig'ir kabi o'simlik yog'lari, sut mahsulotlari (sariyog') yog'laridan foydalanganlar. Hohushtada qaymoq, qatiq, suzma, asal, suyuq ovqat va issiq non yeyishgan. Taom tayyorlaganda zira va zirkni ko'p ishlatishgan. Suyuq taomlar (mastaba, chuchvara, suyuq osh, moshxo'rda, sho'rva) ham o'z o'rni bilan navbati bilan tayyorlangan. Quyuq taomlar (kabob, qovurma, osh, norin, yaxna, jiz, moshkichiri) ga za'faron, kashnich qo'shib tayyorlashgan. O'zbek milliy taomlari o'zining lazziyatligi, darmondoriga boyligi va yuqori darajada quvvatligi bilan ajralib turgan. Non yopish ham o'zbek pazandachiligida alohida o'rin tutgan (*O'zME, 10-jild, 490-491-betlar*).

O'lchov birliklari

O'lchov birliklari juda qadimdan qo'llanib kelmoqda. Ulardan vaqt, uzunlik, miqdor va og'irlik o'lchovi bildiruvchi so'zlar tilimizda faol ishlatilgan. Vaqt o'lchov birligi sifatida quyidagi so'zlar qo'llangan: **soniya, daqiqa, soat, kun, hafta, oy, yil**. Bularning ba'zilari o'zlashma so'zlar hisoblanadi. Turkiy so'zlarning ayrimlari eskirgandan keyin mazkur so'zlar tilimizga kirib kelgan. Ota-bobolarimiz uzunlik o'lchovini ifodalashda quyidagi atamalardan foydalanishgan: **gaz** (arshin, taxminan 0,71 metr), **tanob** (taxminan 39,9 metr), **tosh** (6 km yoki 8000 qadam), **quloch**

(taxminan 1 metr 80 sm), **qarich** (taxminan 23 sm), **qadam** (0,75 metr). Ajdodlarimiz miqdorni aniqlashda quyidagi o'lchov birliklarini qo'llashgan: **chimdim, qisim, hovuch, qoshiq, piyola, choynak, kosa, quti, qop**. Tilimizda og'irlik o'lchovini bildiruvchi **misqol** (taxm. 0,5 g), **paysa** (taxm. 50 g), **qadoq** (taxm. 400 g), **pud** (taxm. 16 kg), **botmon** (taxm. 10 pud, ya'ni 163,805 kg) kabi so'zlar ishlatilgan (*O'zME, 10-jild, 506-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

1. **O'zlashma so'z** boshqa tillardan o'zbek tiliga otgan lugaviy birliklardir. M.: *adres, gazeta, telefon, ofis, samolyot, futbol, boks*.

2. **O'zlik oshmoshi** aniq yakkalikni ta'kidlab ko'rsatuvchi olmoshdir. M.: *o'z (siz o'zingiz), o'zim, o'zing, o'zi, o'zimiz, o'zingiz, o'zlari*.

3. **O'rin ravishi** ish-harakatning yuz berish va yo'nalishga asoslangan umumiy (noaniq) o'rnini bildiradi. M.: *oldindan, allaqerda, ilgari, olg'a, ichkari, tashqari, pastda va shu kabilar*.

4. **O'rin-payt kelishigining** qo'shimchasi *-da*. Bu kelishik qo'shimchasi otni, olmoshni, otlashgan so'zni fe'lga bog'laydi. Mazkur kelishikdagi so'zlar *kimda? nimada? qerda? qachon? qay tarzda?* so'roqlariga javob bo'ladi. Gapda vositali to'ldiruvchi, o'rin holi, payt holi va tarz holi vazifalarini bajaradi. Masalan:

Men	{	Shaharda 7-mavzeda Chilonzor tumanida 18-xonadonda 5-uyda	}	yashayman (turaman)

Men	{	shaharda Qishloqda yo'lda Toshkentda ziyoli oilasida	}	tug'ilganman

1. Bu xabar **Nodirda** yomon taassurot qoldirdi.
2. **Qalamdonda** o'chirg'ich bor.
3. U **Toshkentda** uch yil o'qidi.

4. Talabalar ***bahorda*** sayohatga borishadi.
5. Sobir musiqani chuqur ***sukutda*** tingladi.
6. Bu kitobni ***unda*** ko'rgan edim.

Tayanch iboralar: lablangan unli, til orqa unlisi, o'rta-keng tovush, o'zlashma so'z, o'zlik oshmoshi, yakkalikni ta'kidlash.

10-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

11-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo'llash.

12-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

5-dars. Universitetim bilan faxrlanaman

I. Nutq tovushiga izoh: “U” tovushi lablangan, til orqa, yuqori-tor, qisqa unli hisoblanadi.

Taqqoslang:

O'zbekcha

tut (тутовое дерево)
gul (цветок)

Ruscha

tut (shu yerda)
gul (guldirash)

To'g'ri talaffuz qiling!

1) qush-птица	3) gul-цветок	5) kuch-сила, мощь
qo'sh-двойной	go'l-наивный	ko'ch-имущество
2) jun-шерсть	4) gung-немой	6) uylanmoq-жениться
jo'n-несложный	go'ng-навоз	o'ylanmoq-задуматься

Tez aytish

Ukam uyg'oq ukkini ushladi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

U-ka, us-toz, u-zat-moq, uy-qu, un-von, us-ta, uch-rash-moq.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Uyqu, ustara, uyalmoq, uyat, ulugʻ, uygʻonmoq, uzatmoq, uddaburon, uzoqlashmoq, uzr, uzumchilik, uydirma, uyqusiramoq, ulamoq, uloq, umid, ulfat, umr, umumiy, umurtqa, unvon, undov, unutmok, urishqoq, urugʻ, uslub, ustun, uchmoq, uchrashuv, uchuvchi, uchqun, ushlamoq, uyum, uyushma, uyushtirmoq, uquv, uzmoq, uydirmoq, ulgʻaymoq, umidsizlanmoq, urinmoq, urishmoq, uchrashmoq, uqalamoq.

Paronimlarni farqlang: uyim (мой дом)—uyum (куча), ulish (вой)—ulush (доля), urish (ударить)—urush (война)

III. Soʻz birikmalari tuzishni oʻrganing!

1) ukamning uzugi;	4) uyqudan uygʻonmoq;
2) uzumni uzmoq;	5) ukasi bilan uchrashmoq;
3) uchuvchiga uzatmoq;	6) ulugʻ ustoz.

IV. Toʻrtliklarni yod oling.

Doʻstlarim, doʻstlarim, keling jipsroq,
Gurkirasin doʻstlik nomi-la qasam...
Bor boʻlsin yaxshilik, sof yurak, aql,
Bizga ilm bergan Dorilfunun ham.

(Abdulla Oripov)

Olamda koʻp erur muborak onlar,
Tabarruk zotlar ham garchand koʻp erur,
Sizgadir ilk rahmat, aziz insonlar,
Munis muallimlar, Sizga tashakkur.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Institutingiz qayerda joylashgan?
- Shahrisabz koʻchasiida.
- Qanday tillar oʻqitiladi?
- Asosan sharq tillari.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Institutimiz

1918-yilning noyabrida Toshkentda Turkiston sharqshunoslik instituti tashkil etildi. 1924-yilda bu institut fakultet sifatida O'rta Osiyo davlat universiteti tarkibiga qo'shib yuborildi. 1990-yilda ToshDU qoshida Sharqshunoslik instituti tashkil qilindi. 1991-yilning 15-iyulida respublika prezidenti farmoni bilan Toshkent davlat sharqshunoslik institutiga aylantirildi. Institut sharq tillari va adabiyoti, sharq falsafasi, mamlakat- shunoslik, jahon siyosati, tarix ixtisosliklari bo'yicha malakali mutaxassislar etkazib beradi. Institutda **to'rtta** fakultet, **uchta** bo'lim va **yigirma uchta** kafedra mavjud. TDSHida **uch mingga yaqin** talaba ta'lim oladi. TDSHida ta'lim olgan talabalardan 8 tasi akademik, 12 tasi Xizmat ko'rsatgan fan arbobi, 8 tasi Xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi unvonlariga erishgan, 12 tasi esa Beruniy nomidagi davlat mukofotga sazovor bo'lgan. Institut muassisligida "Sharq mash'ali", "Sharqshunoslik" jurnallari nasr etilmoqda. Institut qoshida ikkita ixtisoslashgan kengash faoliyat olib bormoqda. Shuningdek Iqtidorli talabalar markazi, Yosh olimlar kengashi ish olib bormoqda. Hozirgi kunda TDSHI da **30 ga yaqin** fan doktori va professorlar, **100 ga** fan nomzodi va dotsentlar xizmat qilmoqda. Institut dunyoning qirqdan ortiq xorijiy mamlakatlaridagi oily va o'rta maxsus o'quv yurtlari bilan kadrlar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish va malaka oshirish sohalarida hamkorlik qilmoqda. TDSHI chet ellardagi 10 ta universitet, 4 ta institut va bitta kollej bilan yaqin aloqa o'rnatib, har xil bitimlar imzolagan. TDSHI qoshida til ta'limi markazi, bosmaxona, elektron kutubxona, ikkita akademik litsey va Konfutsiy instituti faoliyat ko'rsatmoqda. (*O'zME, 8-jild, 2004-yil, 554-bet*).

Lug‘at

Qo‘shib yubormoq-соединять, aylantirmoq-преобразовать, aloqa o‘rnatmoq-устанавливать связь, bitim imzolamoq-подписать соглашение, faoliyat ko‘rsatmoq-работать.

VII. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Universitetlar

“*Universitet*” so‘zi lotinchada “*majmua*” ma‘nosini bildiradi. Tabiiy, ijtimoiy va gumanitar yo‘nalishda yuksak malakali mutaxassislar tayyorlaydigan ko‘p tarmoqli oily o‘quv yurti va ilmiy maskan hisoblanadi. Musulmon Sharqidagi mahhur *madrasai oliya*lar universitetlarning paydo bo‘lishiga zamin bo‘lgan. O‘rta asr Yevropasida dastlab turli sherikchilik birlashmalari bolgan, so‘ngra shirkatlar yuzaga kelgan, keyin universitetlar shakllangan. Ik universitetlar Italiyaning Bolonya (XI asr), Salerno (XII asrning oxiri), Fransiyaning Parij (1215), Monpele (1289), Britaniyaning Kembrij (1209), Oksford (XII asrning 2-yarmi), Ispaniyaning Salamanka (1218), Portugaliyaning Lissabon (1290) shaharlarida paydo bo‘lgan. XIV asrga kelib Markaziy Yevropada Praga (1348), Krakov (1364), Vena (1365) universitetlari ochildi. Bu universitetlarda to‘rtta fakultet (*artistlik, ilohiyot, tibbiyyot, huquq*) bo‘lgan. Artistlik hamma uchun majburiy bo‘lib, unda ritsarlar uchun zarur “*yetti erkin san‘at*” o‘rgatilgan. Artistlik fakultetining grammatika, retorika, dialektologiya asoslarini o‘rgangan talabasiga *san‘at bakalavri* darajasi berilgan. Fakultetning falsafa, arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqa nazariyasining to‘liq kursini o‘zlashtirgan talaba *san‘ar magistri* darajasi erishgan va uch fakultetdan biriga kirib o‘qish huquqini qo‘lga kiritgan. Daslabki universitetlarda xuddi madrasalar kabi o‘qish muddati ham, talabalarning yosh chegarasi ham belgilab qo‘yilmagan. Amalda universitetlardagi o‘qish muddati 12-14 yil davom etgan. Chet ellardagi hozirgi universitetlar tashkiliy tuzilishiga ko‘ra, mustaqil fakultet, institut, maktab va kollejlarning o‘ziga xos birlashmasidan iborat. Dunyoda universitet ta‘limining Buyuk Britaniya, Fransiya, Ispaniya tizimlari keng yoyilgan. Turkistonda madrasai oliyalar IX asrda yuzaga kelgan. Zamonaviy universitet esa Toshkentda 1918-yilning 21-aprelida *Turkiston xalq universiteti* ochildilgan. 1918-

yilning 12-mayida Munavvarqori Abdurashidov rahbarligida **Turkiston musulmon xalq dorilfununi** tashkil etilgan. O'zbekistonda birinchi universitet 1933-yilda Samarqand shahrida **Samarqand davlat universitet** ochilgan (*O'z.ME, 9-jild, 2005-yil, 104-105-betlar*).

Ukraina

Ukraina – Yevropaning janubi-sharqidagi davlat. Maydoni 603,7 ming km², aholisi 48,4 mln. Kishi (2002-yil). Poytaxti – Kiev shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan Qrim Muxtor Respublikasi va 24 viloyatga bo'lingan. Davlat boshlig'I – prezident. Qonun chiqaruvchi organi Oliy Rada, ijrochi hokimiyati Vazirlar Mahkamasidir. Aholining 98 foizga yaqini ukrainlar, shuningdek rus, belorus, moldavan, qrimtatar, bolgar, venger, rumin, polyak, yahudiy, gagauz, o'zbek (12,5 ming kishi) va boshqa millatlar yashaydi. Ukrainada 130 dan ortiq millat istiqomat qiladi. Bu davlat aholisining aksariyatini xristianlar tashkil qiladi. Bundan tashqari pravoslav, katolik, yahudiylik va islom diniga e'tiqod qiluvchilar ham bor. Ukraina 1945-yildan BMT ning a'zosisdir. Ukraina davlati 1991-yilning 24-avgustida o'z mustaqilligini e'lon qildi. Ukrainaning yirik shaharlari: Kiev, Sevastopol, Odessa, Xarkov, Kirovograd, Donesk, Kirovoy Rog, Lvov va boshqalar. Ukrainaning katta daryolari: Dnepr, Dnestr, Jan, Buk, Severskiy Dones, Prut. Ukraina bilan O'zbekiston o'rtasida diplomatik munosabatlar 1992-yilning 14-avgustida o'rnatildi. (*O'z ME, 2005-yil, 9-jild, 65-bet*).

Ultimatum

Ultimatum (lotincha «haddan tashqari») – xalqaro huquqda biron masala yuzasidan bir davlat hukumatining boshqa davlat hukumati oldiga diplomatik hujjatda yoki og'zaki shaklda bayon qilingan, hech qanday bahs yoxud e'tirozga o'rin qoldirmaydigan qat'iy talabi. Ultimatum qo'ygan hukumat, agar bu talab ko'rsatilgan muddatda bajarilmasa, muayyan choralar ko'rishini bildiradi. (*O'z ME, 2005-yil, 9-jild, 83-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Urg'uning ikki turi bor: 1) so'z urg'usi; 2) gap urg'usi (mantiqiy urg'u).

I. O‘zbek tilida so‘z urg‘usi, asosan, so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushadi. M.: *talab`a, talabal`ar, talabalarg`a*.

So‘z urg‘usi oxirgi bo‘g‘inga tushmaydigan so‘zlarni uch guruhga ajratish mumkin:

1) ravish, yordamchi so‘z turkumlari va modal so‘zlarga xos o‘zlashma (arabcha, forsha) so‘zlarda urg‘u oldingi bo‘g‘inda bo‘ladi. M.: *h`ozir, ham`isha, b`alki, alb`atta, l`ekin, h`atto*;

2) olmoshlarda urg‘u oldingi bo‘g‘inda bo‘ladi. M.: *h`amma, q`ancha, h`ar kim, h`ech narsa*;

3) rus va g‘arb tillaridan o‘zlashgan so‘zlarda urg‘u oldingi bo‘g‘inlarda bo‘ladi. M.: *gaz`eta, l`eksiya*.

Ammo bunday so‘zlarga o‘zbekcha qo‘shimcha qo‘shilsa, urg‘u oxirgi bo‘g‘inga ko‘chadi. M.: *gazetad`a*.

O‘zbek tilidagi quyidagi qo‘shimchalar urg‘u olmaydi:

1) fe‘llardagi tuslovchi qo‘shimchalar: *o`q`iyman, kel`arsan*.

2) fe‘lning bo‘lishsiz shaklini hosil qiluvchi qo‘shimcha: *b`orma*;

3) sonlardagi tur hosil qiluvchi qo‘shimchalar: *`o`nta, b`eshtacha*;

4) ravish yasovchi qo‘shimchalarning ba‘zilari. M.: *yig`itcha, `otdek, g`ulday*.

Qo‘shimchalardan tashqari **-u, -yu, -ku, -mi, -chi, -oq, -yoq, -a, -ya, -da, -gina, -kina, -qina** yuklamalari ham urg‘u olmaydi.

O‘zbek tilida ham urg‘u ma‘noni, shuningdek so‘z va so‘z shakllarini bir-biridan farqlaydi. Masalan:

o`lma (fe`l)	–	olma` (ot)
bo`lma (fe`l)	–	bo`lma` (ot)
to`qima (fe`l)	–	to`qima` (sifat)
ula`ma (fe`l)	–	ulama` (sifat)
ya`ngi (ravish)	–	yangi` (sifat)

(biz) o‘quvch`imiz (shaxs-son qo‘shimchasi)

(bizning) o‘quvchim`iz (egallik qo‘shimchasi)

II. **Gap urg‘usi** o‘zbek tilida mantiqiy urg‘u ham deyiladi bunday urg‘u olgan bo‘lak kesimning oldidan joylashadi. M.: *Anjumanga kecha Laylo bordi*.

Musiqiy urg‘u tovush kuchi va balandligi bilan emas, balki ton (ohang) balandligi o‘zgarishi bilan ajralib turadi. M.: *xitoy, yapon, koreys tillaridagi leksik urg‘u*.

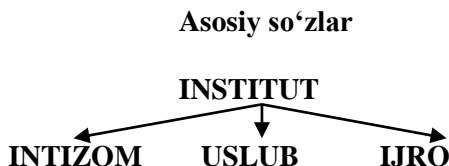
Erkin urg‘u so‘zning ma‘lum qismidagi bo‘g‘inga emas, balki har xil bo‘g‘inlarga tushishi mumkin bo‘lgan urg‘u. M.: *rus tilidagi urg‘u*.

Turg‘un urg‘u so‘zning ma‘lum qismidagi bo‘g‘inga tushadigan urg‘u. M.: *o‘zbek tilidagi ot va sifat turkumiga oid so‘zlarning urg‘usi*.

Undovlar so‘zlovchining his-hayajonini, buyruq-xitobini va urf-odatni bildiruvchi so‘zlardir. M.: *uff, ura, voy, dod; pish-pish (mushukni chaqirish), pisht (mushukni haydash), tak (otni to‘xtatish); hormang, bor bo‘ling, marhamat*.

Uyadosh so‘zlar bir mazmuniy guruhga mansub so‘zlardir. M.: *Qoramollar: sigir, buzoq, buqa, xo‘kiz, g‘o‘najin, so‘qim. Yilqilar: ayg‘ir, baytal, biya, ot, toychoq, toy (ikki yoshli), g‘o‘non (uch yoshli), do‘non (to‘rt yoshli)*.

Tayanch iboralar: yuqori tor unli, ibora, o‘z ma‘nosi, ko‘chma ma‘no, lug‘aviy birlik, izohli lug‘at.

13-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

14-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

15-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

6-dars. Ustoz maktabi

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Uslub, ustun, uchmoq, uchrashuv, uchuvchi, uchqun, ushlamoq, uyum, uyushma, uyushtirmoq, uquv, uzmoq, uydirmoq, ulg‘aymoq, umidsizlanmoq, urinmoq, urishmoq, uchrashmoq, uqalamoq.

II. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) ustoz ning uyi;	4) uyushmada ushlamoq;
2) ukani uchratmoq;	5) usta bilan ulg‘aymoq;
3) ulfatga uqtirmoq;	6) uzun ustun.

III. To‘rtliklarni yod oling.

Ustoz, sozga solay boqiy hayotni,
Boqiy she‘r qoshida bosh egay bir on.
Shodlik va baxtni kuylagan zotni,
Shodlik bilan eslar odatda zamon.

(Abdulla Oripov)

Umrndan yil o‘tsa, yashirmoq nechun,
Yurak simob yanglig‘ titraydi har gal.
Ustoz lutf etganday, har fursat uchun,
Qudratli qo‘l bilan qo‘yaylik haykal.

(Abdulla Oripov)

IV. Suhbat.

- Ustoz kim?
- Ilm va hunar o‘rgatuvchi zot.
- Uning maqsadi?
- Munosib shogirdlar tayyorlash.

V. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Ustoz-shogirdlik an‘anasi

Sharqda ustoz-shogirdlik an‘anasi chuqur tarixga ega. Xalq og‘zaki ijodida bunga misollar ko‘p. Ayniqsa, bu an‘ana polvonlik, chavondoqlik kabi sport turlarida odat tusini olgan. Ular milliy g‘ururni saqlash uchun o‘z kasbining ustasi bo‘lgan o‘rinbosarlarni tayyorlashgan. Demak, ustoz-shogirdlik an‘anasi islomdan oldin ham mavjud bo‘lgan. Islom dini kirib kelgandan so‘ng yanada mukammallashgan. Ustozlar “pir” maqomga ega bo‘lishgan. “Alpomish” dostonining islom dini ta‘sirida shakllangan nusxalarida Shohimardon, Rajabxo‘ja kabi ustoz-pir timsollari bor. Tarixda buyuk sohibqiron Amir Temur hazratlarining ustoz piri Shamsuddin Kulol, Sayyid Baraka haqidagi e‘tiroflar mavjud. Badiiy ijod sohasida ham ustoz-shogirdlik an‘anasi chuqur ildiz otgan. Jumladan, mashhur xamsanavis tojik shoiri Abdurahmon Jomiyning

ustozlari o'zbek shoiri Mavlono Lutfiy bo'lgan. Abdurahmon Jomiy esa Alisher Navoiyga ustoz bo'lgan. Demak, islom dinida va mumtoz adabiyotimizda ustozlik millat tanlamagan. Ustozning asosiy vazifasi buyuk iste'dodlarni tarbiyalash va ularga to'g'ri, adolat yo'lini ko'rsatish bo'lgan. Shuning uchun ular tarbiyalagan shogirdlar olamni lol qoldirgan buyuk daholar bo'lib etishgan. Adolat mezoniga asoslangan bu an'ana hozirgacna davom etib kelmoqda. Sharq xalqlarida ustozini hurmat qilish, uning ishini davom ettirish, rivojlantirish muhim burch sanaladi. Ayniqsa, yakka kurash san'atlari bunga yaqqol namuna bo'ladi.

Lug'at

Ustoz-учитель, наставник, shogird-ученик, an'ana-традиция, chuqur-глубокий, polvon-силач, борец, богатыр, chavondozi-искусный наезник, участник улака, tug-вид, odat-обычай, g'urur-гордость, saqlamoq-хранить, сохранишь, беречь, kasb-профессия, o'rinbosar-заместитель, mukammallashmoq-совершенствоваться, maqom-чин, пост, shakllanmoq-формироваться, nusxa-образец, timsol-пример, sohibqiron-под счастливой звездой, badiiy-художественный, ijod-творчество, soha-отрасль, ildiz otmoq-укореняться, hamsanavis-поэт пишущий пятерницы, iste'dod-tалант, adolat-справедливость, mezon-критерий, hurmat qilmoq-уважать, davom ettirmoq-продолжаться, burch-долг.

VI. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Ustoz

Kasb-hunar, ilm o'rgatuvchi zot. Har ishda yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi rahnamodir. Xalqimizda "Ustoz ko'rgan xat tanir" maqoli bor.

Ustoz o'giti

Alisher Navoiy yaxshiliklarni qo'llab-quvvatlovchi inson edi. Ammo podsholikda yomonlar ko'payib shoh ham ularni jilovlay olmay qolibdi. Shunda Husayn Boyqaro Alisher Navoiyni chaqirib buning oldini olish kerakligini aytdi. Navoiy ustozining oldiga bordi, ustozlari unga bu holatning oldini olish mumkinligini aytdi. Buning uchun odamlar ko'proq qabristonga borishlari lozimligini ta'kidladi.

Ularga ota-onalari, qarindoshlari, do'stlari va ustozlarining qabrlarini ziyorat qilish o'zgacha ta'sir qiladi. Xalqda "To'lib ketsang qabristonga bor, toshib ketsang – daryoga" degan naql bor. Mozorga borgan odam uni supuradi, yoniga gul ekadi va tilovat qiladi. Shundan so'ng ko'nglida ezgulik uyg'onadi va insofga kelib, yaxshilik haqida o'ylay boshlaydi. Alisher Navoiy shoh Husayn Boyqarodan bu holatni tushuntirib, kishilar shodlik kunlarida ham, qayg'uli kunlarida ham qabristong borishlari haqida farmon chiqarishini so'radi. Shoh ana shunday farmon berdi. Xalq bayram kunlarida va marosim kunlarida qabriston bora boshladi. U yer obod bo'lib tarbiya maskaniga aylandi. Kunlar o'tib o'g'rilar ham insofga kela boshladi. Hirotdagi barcha o'g'ri va qaroqchilarning ustozi o'lgan edi. Ikki uddaburon o'g'ri hamma qatori qabristonga bordi. Ammo ustozlarining qabriga hech kim qaramagan edi. Ular ham insonga ezgulik foyda keltirishini tushunishibdi. Shundan so'ng o'g'rilikni tashlab halol yashay boshlabdilar. Alisher Navoiyning ustozi aytgan o'git bois yurt obod bo'libdi (*Malik Murodov, Muharrama Shayxova. Asotirlar va rivoyatlar. T.: "Yosh gvardiya", 1990-yil, 64-66-betlar*).

Ustozlar bayrami

Turli yo'nalishdagi o'rta umumiy ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshiradigan mutaxassis *o'qituvchi*dir. Oliy o'quv yurtlarida esa "*domla*", "*professor-o'qituvchi*" deb yuritiladi. Mazkur terminning "*muallim*", "*pedagog*" kabi sinonimlari bor. O'qituvchilik kasbi juda qadimdan buyon inson faoliyatining alohida turi sifatida mavjud. Tamaddunning Ossuriya, Bobil, Misr, Yunoniston, Turon, Hindiston, Xitoy singari o'choqlaridan topilgan tarixiy-madaniy obidalar bu o'lkalarda o'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlarda shakllanganligini ko'rsatadi. Yunonistonda faqat ozod kishilargina o'qituvchilik bilan shug'ullanishgan. Boy oilalarda esa bilimli va savodli kishilar ta'lim-tarbiya ishini bajarishgan. Ular "*paydagog*" (bola yetaklovchi) lar deb atalgan. Rim imperiyasida o'qituvchilar inperatop nomidan tayinlanadigan davlat amaldori sanalgan. Qadimda o'qituvchilarning dindor, yollanma, uy o'qituvchilari kabi tabaqalari bo'lgan. Sharq mamlakatlarida o'qituvchilik eng nufuzli kasb hisoblangan shuning uchun "*ustoz*" deb atashgan. Islom dini

kirib kelgandan so'ng deyarli har bir mahallada maktab va madrasalar tashkil etilgan. U joylardagi o'qituvchilar "*domla*" deb atalgan. Turkistonda XIX asrning oxirlarida ma'rifatchilik, keyin jadidchilik harakatlari paydo bo'lgan. Osha paytdagi o'qituvchilar "*muallim*" deb atalgan. O'zbekistonda 1936-yilning 10-aprelida rasmiy "*o'qituvchi*" ixtisosligi joriy etildi. Mustaqil davlatimizda 1-oktyabr "*O'qituvchilar va murabbiylar kuni*" sifatida bayram qilina boshlandi va dam olish kuni deb deb e'lon qilindi. Respublikamizda "*O'zbekiston Respublikasi xalq o'qituvchisi*", "*O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan xalq maorifi xodimi*" kabi faxriy unvonlar joriy etilgan (*O'zME, 2005-yil, 10-jild, 560-561-betlar*).

Ulug'bek

Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (asli Ullubek) 1394-yilning martida Eronning Sultoniya shahrida tug'ilgan. Unga Amir Temur o'z otasining ismini bergan. Shu sabab «ulug'bek» deb atalgan. Ulug'bekni Saroymulxonim tarbiyalagan. Ulug'bekning otalig'I Shoh Malik edi. Munajjimlik bo'yicha ilk ustoz Mavlono Ahmad bo'lgan degan taxmin bor. Ulug'bek «Zij» asarida Qozizoda Rumiyni ustozim deb ta'kidlaydi. Ulug'bekning ustozlaridan yana biri mashhur olim G'iyosiddin Jamshid Koshiydir. Ulug'bek 1411-yilda Movarounnahr va Turkiston hokimi etib tayinlanadi. Alisher Navoiy Ulug'bek mirzoga «Qur'oni Karimni yetti xil qiroatda yoddan bilar edi», deb ta'rif bergan. Ulug'bek ilm-fanga ixlosi bois deyarli bir davrda Samarqand, Buxoro, G'ijduvonda madrasa qurdiradi. Ulug'bek Samarqand munajjimlik maktabiga asos soldi va shakllantirdi. Ulug'bek Ko'hak tepaligida rasadxona qurdiradi (1424-1429-yillar). Buyuk olimlar Taftazoniy, Mavlono Ahmad, Qozizoda Rumiyy va G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchilar Samarqandda ilmiy ish bilan shug'ullanishdi. Samarqanddagi madrasada Qozizoda Rumiyy, Ulug'bek, Koshiy va Ali Qushchilar ma'ruza o'qishar edi. Abdurahmon Jomiy shu madrasada o'qigan. Ulug'bekdan meros qolgan ilmiy asarlar to'rttadir: «Ziji jadidi Ko'ragoniy», «Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola», «Risolayi Ulug'bek», «To'rt ulus tarixi». «Ziji Ulug'bek» asarida 1018 yulduzning o'rni va holati aniqlab berilgan. Ulug'bek o'z asarining yaratilishiga hissa qo'shgan ustoz Koshiy, ustoz Rumiyy, shogirdi Ali Qushchilar xizmatlariga alohida baho bergan. Ulug'bek asarini

“*farzandi arjumand Ali ibn Muhammad Qushchi... ittifoqligida...*” poyoniga yetkazganini aytadi. 1449-yilda Ulug‘bek fojiali ravishda qatl etilgan. Shundan so‘ng Ali Qushchi Turkiyaga ketadi. Ali Qushchi 1473-yili Istanbulda rasadxona qurilishiga boshchilik qiladi (*O‘zME, 9-jild, 2005-yil, 75-79-betlar*).

VII. Grammatik terminlar.

1. Unli tovushlarni talaffuz qilganda opkadan chiqayotgan havo oqimi tosiqqa ochramaydi, ular bo‘g‘in hosil qiladi. Unlilar uch xil tasnif qilinadi: 1) lablarning ishtirokiga ko‘ra unlilar ikki xil: a) lablangan unlilar: u, o‘; b) lablanmagan unlilar: a, i, e; v) oraliq unli: o;

2) tilning yotiq (gorizontal) holatiga ko‘ra unlilar ikki xil bo‘ladi: a) til oldi unlilari: i, a, e; b) til orqa unlilari: o, u, o‘;

3) tilning tik (vertikal) harakatiga ko‘ra unlilar uch xil: a) yuqori-tor unlilar: i, u; b) o‘rta-keng unlilar: e, o‘; v) quyi-keng unlilar: a, o;

4) tovushning hosil bo‘lishiga ketadigan vaqtning miqdoriga ko‘ra unlilar ikki xil bo‘ladi: a) cho‘ziq unlilar o‘zbek mumtoz tili va shevalarimizda a, o‘, o unlilarining cho‘ziq shakli bor. M.: *a:d (ism), o‘t (olov) qa-ro, et-o‘rmoq*; b) qisqa unlilar o‘zbek mumtoz tili va shevalarida i, e, u unlilarining qisqa shakli bor. M.: *at (hayvon), o‘t (organ), it, ona, ürmäk*.

2. Undosh tovushlarni talaffuz qilganimizda o‘pkadan chiqayotgan havo oqimi og‘iz bo‘shlig‘ida yoki bo‘g‘izda turli to‘siqlarga uchraydi va shovqin hosil bo‘ladi. Ular bo‘g‘in hosil qilmaydi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida 23 ta undosh tovush bor. Ular 20 ta harf va 3 ta harfiy birikma orqali yoziladi. Yana ikki tovush ts va j faqat ruscha so‘zlarda uchraydi. Undoshlarni besh xil tasnif qilamiz:

I. Hosil bo‘lish o‘rniga ko‘ra undoshlar uch xil bo‘ladi (bunda tovushning qaysi organga urilishi e‘tiborga olinadi): 1. Lab undoshlari. Ular ikki xil bo‘ladi: a) lab-lab undoshlar: b, p, m; b) lab-tish undoshlari: f, v. 2. Til undoshlari tilning tish va tanglayga tegishidan hosil bo‘lib, uchga bo‘linadi: a) til oldi undoshlari: d-t, z-s, j-sh, dj-ch, n, l, r; b) til o‘rta: y; v) til orqa undoshlari ikki xil: 1) sayoz: g, k, ng; 2) chuqur: q, g‘, x. 3. Bo‘g‘iz undoshi: h.

II. Hosil bo‘lish usuliga ko‘ra undoshlar ikki xil bo‘ladi (bunda tovushning qanaqa chiqishi e‘tiborga olinadi): 1. Portlovchilar: d-t,

b-p, dj-ch, g-k, q, ts, m, n, ng. 2. Sirg'aluvchilar: v-f, z-s, j-sh, g'-x, y, l, r, h.

III. **Tovush paychalarining ishtirokiga ko'ra** (ularning tarang tortilishi e'tiborga olinadi) undoshlar ikki xil bo'ladi:

Jaranglilar	b	v	z	d	g	g'	dj	j	y	l	m	n	r	ng	-	-	-
Jarangsizlar	p	f	s	t	k	x	ch	sh	-	-	-	-	-	-	ts	q	h

IV. **Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra** undoshlar ikki xil bo'ladi:

1. Sonorlar (ovozdorlar) uch xil bo'ladi. 1) burun tovushlari: m, n, ng; 2) yon tovush: l; 3) titroq tovush: r.

2. Shovqinlilar. Qolgan undoshlarning barchasi shovqinlilar hisoblanadi.

V. **Tarkibiga ko'ra undoshlar ikki xil bo'ladi** (bunda tovushlarning qo'shilib qolishi e'tiborga olinadi): 1) qorishiqlar (affrikatlar): t+s=s, d+j=dj, t+sh=ch; 2) qolgan barcha undoshlar sof undoshlar hisoblanadi.

3. **Uchrashuvga oid shakllari**: salom, ahvolingiz (sg'lig'ingiz) qalay, yaxshimisiz, yaxshi, yomon, juda yaxshi, unchalik yaxshi emas, o'rtacha, xayr, yaxshi qoling, ko'rishguncha, xo'p bo'lmasa, oq yo'l, yaxshi dam oling, telefon qilib turing.

Tayanch iboralar: yuqori-tor unli, qisqa unli, his-hayajon undovlari, buyruq-xitob undovlari, urf-odat undovlari, uyadosh so'zlar, qoramol nomlari, yilqi nomlari.

Asosiy so'zlar

16-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

17-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

18-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

7-dars. Adabiyot – ma’naviyat o‘chog‘i

I. Nutq tovushiga izoh: “A” tovushi lablanmagan, til oldi, quyikeng, qisqa unli hisoblanadi.

Taqqoslang:

<u>O‘zbekcha</u>	<u>Ruscha</u>
alvon	альйй
alifbo	алфавит
anbar	амбра
atlas	атлас
aha	ага

Tez aytish

Ayiq asal yaladi, asalari ayiqni taladi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

A-ka, a-ziz, ayt-moq, a-nor, al-la, a-ri-za, a-yiq, ay-la-na.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Aziz, aloqa, asal, aka, aytmoq, avlod, anglamoq, agar, artmoq, archmoq, anjuman, anor, abadiy, abira, ablah, avaylamoq, avval, avramoq, adabiyot, adashmoq, adir, ayoz, ajablanmoq, ajoyib, ajratmoq, aza, azob, ayb, ayyor, aylana, alam, alanga, aldamoq, alla, allakim, amaki, anjir, aniqlamoq, arazlamoq, ariza, arra, asta, ayamoq, ahdlashmoq, abadiylashtirmoq, azoblanmoq, ayblamoq, aylanmoq, aksirmoq, alanglamoq, almashtirmoq, aralashmoq, asoslamoq, asramoq, afsuslanmoq, achinmoq.

Paronimlarni farqlang:

Abzal (вещь) – afzal (лучше), adib (писатель) – adip (обшивка), azm (намерение) – azim (огромный), amr (приказ) – amir (военачальник), amma (тётя со стороны отца) – ammo (но), artmoq (вытирать) – archmoq (очищать), asl (основа) – asil (настоящий), ahil (дружный) – ahl (круг людей).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

- 1) ammann**ing** asali; 4) adird**a** adashmoq;

- 2) anorni archmoq;
- 3) anjumanga aytmoq;

- 5) akasi **uchun** asramoq;
- 6) achchiq anor.

IV. To‘rtlikni yod oling.

Aziz asrimizning aziz onlari,
Aziz odamlardan so‘raydi qadrin.
Fursat g‘animatdir, shoh satrlar-la
Bezamoq chog‘idir umr daftarin.

(G‘afur G‘ulom)

Uch yuz Ko‘hi Qofni kelida tuymoq,
Dil qonidan bermak falakka bo‘yoq.
Yoyinki bir asr zindonda yotmoq,
Nodon suhbatidan ko‘ra yaxshiroq.

(Pahlavon Mahmud)

V. Suhbat

- Adabiyot so‘zining ma’nosi?
- Odoblar yig‘indisi.
- U nimani o‘zganadi?
- Inson ruhiyatini.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Adabiyot

Arabcha “adab” so‘zining ko‘pligi “adabiyot” bo‘lib, “odoblar yig‘indisi” ma‘nosini bildiradi. Ikki xil ifodani aks ettiradi: 1) asarlar to‘plami; 2) san‘atning bir turi. Adabiyot avval og‘zaki shaklda, yozuv paydo bo‘lgandan so‘ng yozma shaklda ravnaq topgan. Adabiyot so‘z orqali insonning ruhiyatini, his-tuyg‘ularini keng va chuqur aks ettiruvchi san‘at turidir. Badiiy adabiyot uchga bo‘linadi: *lirik* (tizma), *epik* (sochma), *dramatik* (harakatli). Bundan tashqari *liro-epik* (qorishiq) tur ham mavjud. Har qanday adabiyot milliydir, shuning uchun o‘sha xalq madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Xalqning hayotidagi va ruhiyatidagi o‘zligi milliy adabiyotning mazmunni tashkil etadi hamda o‘ziga xos milliy shaklni yuzaga keltiradi. Bu shaklning yuzaga kelishida xalq

tomonidan uzoq davr mobaynida yig'ilgan tajriba va an'analar muhim ahamiyatga ega. O'zbek milliy romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib bergan. Xalq hayotidagi yangi davr esa adabiyotni yuqori bosqichga ko'tardi va uning mazmunini yangilaydi. Yangilangan adabiyot esa o'sha jamiyatning qudratli quroliga aylandi. Milliy mustaqillik o'zbek adabiyotining barcha jabhalarida o'z aksini topmoqda. Bu davr adabiyotida tasvirlanayotgan inson o'zining bashariyat, vatan va el-yurt oldidagi mas'uliyatini chuqur his etishi kerak. Bu adabiyotning jozibasi zohirda emas, botinda – matn zahirida joylashgan. Adabiyot xalq ma'naviyatini yuzaga chiqaruvchi asosiy manba hisoblanadi (*O'zME, 1-jild, 2000-yil, 120-bet*).

Lug'at

Adab-вежливость, ko'plik-множественное число, ma'no-sмысл, qo'llamoq-употреблять, asar-произведение, to'plam-sборник, san'at-искусство, og'zaki-устный, yozma-письменный, ruhiyat-душа, his-чувство, keng-широкий, chuqur-глубокий, turvid, madaniyat-культура, hisoblamoq-считать, tajriba-опыт, ana-traditsiya, yuqori-высокий, bosqich-ступень, mazmun-sмысл, yangilamoq-заменять, jamiyat-общество, bashariyat-человечество, zohir-внешний, botin-внутренний.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Adabiy asar

Roman (fransuzcha "*roman*") – adabiy asar) insonning xususiy yashash tarzini jamiyat hayoti bilan bog'lab tasvirovchi yirik nasriy asardir. Romanlar nasriy va she'riy shaklda bo'lishi mumkin. Romanlar daslabki davrda tuzilishiga ko'ra ikkiga ajratilgan: 1) **ochiq tuzilishli romanlar**. M.: *Servantesning "Don Kixot" romani*; 2) **yopiq tuzilishli romanlar**. M.: M. M. de Lafayetning "Malika Klevskaya" romani. Birinchi mukammal shakldagi roman yozuvchi Antuan Prevoning "*Kavaler de Grie va Manon Lesko tarixi*" ("*Manon Lesko*") tarixiy asari bo'lib, 1731-yilda Angliyada nashr etilgan. Romanlar mavzusiga quyidagi turlarga bo'linadi: 1) tarixiy roman. M.: *Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" romanlari*; 2) zamonaviy roman. M.: *Pirimqul Qodirovning*

“Olmos kamar”, Odil Yoqubovning “Diyonat”, O‘ktam Usmonovning “Girdob” romanlari; 3) harbiy roman. M.: Oybekning “Quyosh qoraymas”, Shuhratning “Shinelli yillar” romanlari; 4) sarguzasht-fantastik roman. M.: Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” romani; 5) ijtimoiy-falsafiy roman. M.: Asqad Muxtorning “Davr mening taqdirimda”; 6) tarixiy-biografik va siyosiy romanlar o‘zbek adabiyotida yaqinda paydo bo‘la boshladi. M.: Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romani. Romanlar davomiyligiga ko‘ra beshga bo‘linadi: 1) dialogiya (ikki kitobdan iborat) M.: Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” va “Avlodlar dovoni” dialogiyasi; 2) trilogiya (uch kitobdan iborat). M.: Yanning “Chingizxon”, “Botu”, “So‘nggi dengizgacha, Said Ahmadning “Ufq” (“Qirq besh kun”, “Hijron kunlarida”, “Ufq bo‘sa‘asida”) trilogiyalari; 3) tetralogiya (to‘rt kitobdan iborat). M.: V.Kataevning “Qora dengiz to‘lqinlari”; 4) pentalogiya(besh kitobdan iborat)). M.: Tohir Malikning “Shaytanat”, g‘arb va sharq yozuvchilarining romanlari; 5) roman-epopeya. M.: Lev Tolstoyning “Urush va tinchlik”, Oybekning “Navoiy”, Sadridin Ayniyning “Qullar” epopeyalari;6) davomli romanlar turkumi. M.: Roji Martin Dyu Garning “Tibo oilasi” (8 jild), Romen Rollanning “Jan Kristoff” (10 jild). Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanini yozib milliy romanchiligimizga asos soldi. (O‘zME, 7-jild, 2004-yil, 350-351-betlar).

Asl shoir

Muslihiddin Abu Muhammad Abdulloh ibn Mushrifiddin Sa‘diy Sheroziy 1203/1210-yilda Sherozda tug‘ilgan. Otasidan yosh yetim qolgan. Boshlang‘ich ma‘lumotni Sherozda olgan. Keyin Bag‘dodda o‘qigan. U yerda «Nizomiya» va «Mustansiriya» madrasalarida diniy hamda dunyoviy fanlarni o‘rgangan. Shuningdek, mutasavvuf olim Shahobiddin Suhravardiy va ilohiyotshunos olim Jazviy qo‘lida tahsil olgan. So‘ngra 20 yil sayohat qilgan. Kichik Osiyo, Misr, Xuroson va Hindistonga borgan. XIII asrning o‘rtalarida Sherozga qaytib kelgan. Tarkidunyo qilib, shayx Abu Abdulloh Hafif xonaqosida faqirona hayot kechirgan. Sa‘diy Sheroziy buyuk fors shoiri, adib va mutafakkiridir. U «Bo‘ston» (1257), «Guliston» (1258) asarlarini yozgan. Sa‘diy g‘azalchilikni yuqori darajaga ko‘targan. Uning g‘azallari to‘rt

devonga jamlangan: «Tayyibot» («Latif gʻazallar»), «Badoeʻ» («Yangi gʻazallar»), «Xavotim» («Xotima gʻazallar»), «Gʻazaliyoti qadim» («Eski gʻazallar»). Bundan tashqari, shoirning «Sohibiya» asari, arabcha va forscha qasidalari, qitʻa, ruboiy va fardlari ham bor. BMT ning Tinchlik Kengashi binosi peshtoqiga Saʻdiyning quyidagi bayti yozilgan: *“Odam bolalari ibtidoda bir gavhardan bino boʻlganlari tufayli yaxlit bir vujud kabidirlar. Binobarin, zamon uning bir aʻzosisga jarohat yetkazsa, boshqa aʻzolari ham oʻz tinchini yoʻqotadi”*. Saʻdiy Sheroziy 1292-yilning 9-dekabrida vafot etgan. Uning asarlari oʻzbek tiliga tarjima qilingan (*OʻzME, 7-jild, 2004-yil, 545-bet*).

Agressiya

Agressiya (lotincha «tajovuz») – bir davlat (davlatlar guruhi) tomonidan boshqa davlatning yoki xalqning (millatning) suvereniteti, hududiy daxlsizligi yoki siyosiy mustaqilligiga qarshi BMT Ustavi nuqtai nazaridan gʻayriqonuniy boʻlgan har qanday kuch ishlatish. Agressiyaning eng xavfli koʻrinishi qurolli kuch ishlatishdir. Bir davlatning boshqa davlatga qurolli hujumi tinchlik va xalqlar xavfsizligiga qarshi ogʻir xalqaro jinoyat hisoblanadi. BMT Bosh assambleyasining 29-sessiyasida (1974 yil) «Agressiyani belgilash toʻgʻrisida» gi rezolyutsiya yakdillik bilan maʼqullangan. Bilvosita, iqtisodiy va gʻoyaviy agressiya tushunchalari ham bor (*Oʻz ME 1-jild, 110-111-betlar*).

VIII. Grammatik terminlar.

1. Adabiy til umumxalq tilining ishlangan, sayqallashtirilgan, maʼlum meʼyorga solingan koʻrinishdir. Adabiy tilning ikki shakli bor: a) yozma shakl; b) ogʻzaki shakl.

2. Atoqli otlar biror shaxs, narsa, hayvon yoki joyga atab qoʻyilgan nomlardir. M.: Oʻzbekiston Respublikasi, Abdulla Qodiriy, BMT, Orol dengizi, Qashqadaryo, “Ishonch” gazetasi, “Navroʻz” bayrami, Boychibor (yilqiga atab qoʻyilgan nom), “Olapar” (itga atab qoʻyilgan nom).

Tayanch iboralar: lablangan, quyi keng, unli, adabiy til, yozma shakl, ogʻzaki shakl, atoqli ot.

IX. Ish qogʻozi.

*Toshkent davlat
pedagogika universiteti
boshlang'ich ta'lim
metodikasi fakultetining
dekani M.O.Odilovga 2-kurs
talabasi Sobir Mahmudovdan*

ARIZA

Kasalligim tufayli qishki imtihon va sinovlarni vaqtida topshira olmadim. Ana shu imtihon va sinovlarni topshirishga ruxsat berishingizni so'rayman.

Arizamga kasalligim haqidagi vrach ma'lumotnomasi ilova qilindi.

2000. 20. 02. (imzo) S.Mahmudov
(M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 115-bet).

Asosiy so'zlar

19-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

20-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo'llash.

21-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

8-dars. Oila – odob maskani

I. Nutq tovushiga izoh: “O” tovushi oraliq, til orqa, quyi keng, cho'ziq unli hisoblanadi.

Taqqoslang:

O'zbekcha

ot (лошад)
она (мат)
son (число)
os (повес)
pora (взуатка)
tom (кріша)

Ruscha

от (-dan)
она (u)
сон (tush)
ось (o'q)
пора (vaqt)
том (jild)

tok (винограднауа лоза)	ток (elektr toki)
kon (шахта)	конь (ot)
on (момент)	он (u)
tort (туани)	торт (shirinlik)

Tez aytish

Oq choynakka oq qorqoq,
Ko'k choynakka ko'k qorqoq.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

O-na, o-ta, o-pa, o-g'a, oi-la, o-voz, os-mon, oq-la-moq.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Ovqat, olma, ohak, ob-havo, oq, oila, olmoq, ovqatlanmoq, ovoz, obod, obro', ovlamoq, ovora bo'lmoq, ovutmoq, odat, oddiy, odil, oz, ozaymoq, ozoda, oy, ozg'in, olachipor, oldin, olifta, olov, oltin, oltmish, olxo'ri, olcha, omad, omonat, oriyat, osmon, oson, otmoq, och, ochko'z, ochmoq, oshkoralik, og'iz, obodonlashtirmoq, ovunmoq, ogohlantirmoq, ozmoq, olqishlamoq, ommalashmoq, ortmoq, osonlashmoq, oqarmoq, oqlamoq, og'irlashmoq, og'rimeoq.

Paronimlarni farqlang:

Omin (аминь) – amin (уверенный), olam (мир) – alam (страдание), ona (мать) – ana (вот), oraz (лицо) – araz (обида), oxir (конец) – axir (наконец), oga (расстояние) – ogo (косметика), oxir (конец) – oxir (кормушка).

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) opamning oilasi	4) otasi bilan ovlamoq;
2) olmani olmoq;	5) oq olma;
3) oshxonada ovqatlanmoq;	6) oltindan olmoq.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Mo'tabar onalar – xonamiz ko'rki,
Otalar hayotdir – yorug'dir jahon.
Tiriklik nomiga bir o'tinch shulki,

O'rtaga tushmasin bemahal hijron.

(A.Oripov)

Ota pandiga sen tugal qil amal –
Qut kelib, toleing kular har mahal,
Otangni, onangni sevintir mudom,
Bu xizmat yetirgay tilakka tugal.

(Yusuf Xos Hojib)

V. Suhbat.

- Oilangizda necha kishi bor?
- Oilamizda 6 kishi bor.
- Ular kimlar?
- Bobom, buvim, otam, onam, akam va men.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Oilamiz

Bizning oilamiz olti kishidan iborat. Ular: bobom, buvim, otam, onam, akam va men. Bobom muhandis bo'lib ishlab, keyin nafaqaga chiqqanlar. U kishi biz uchun juda mo'tabar zotdir. Bobom doimo kishilarga yaxshilik qilish, ezgu ishlarni amalga oshirish haqida bizga nasihat qiladilar. Ularning shogirdlari juda ko'p. Shogirdlari doimo bobomni yo'qlab keladilar. Buvim shifokor bo'lganlar. Ana shu sohadan nafaqaga chiqqanlar. Ularning ham shogirdlari juda ko'p. Har bayramda ular buvini tabriklagani kelishadi. Otam qo'shma korxonada iqtisodchi bo'lib ishlaydi. Ularning kasbi juda murakkab bo'lgani bois, juda ko'p kitob o'qiydilar, kompyuterda ishlaydilar. Onam Jahon tillari institutida ingliz tilidan dars beradi. Onam ham o'z kasbining ustasi, shu sababli shogirdlari ko'p. Onam doimo izlanishda, ularning ko'p vaqtlari internet tarmog'iga ulanish orqali o'tadi. Onam har kuni yangi darsni o'tishga tayyorgarlik ko'radilar. Akam Toshkent davlat me'morchilik institutida tahsil olmoqda. Men Toshkent davlat sharqshunoslik institutining Xorijiy mamlakatlar iqtisodi va mamlakatshunoslik fakultetida o'qiyman. Bizlar ham bobom, buvim, otam, onamga o'xshagan o'z kasbini ardoqlaydigan, mehnatsevar bo'lishni istaymiz. Shu sababli a'lo o'qishga harakat qilyapmiz. Oilamiz a'zolari bir-birlarini juda hurmat qiladilar. Biz ahil va inoq yashaymiz.

Lug‘at

Necha kishidan-из сколько человек, dars bermoq-преподавать, tahsil olmoq-учиться, hurmat qilmoq-уважать, ahil-дружно, inoq-согласный.

VII. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Odob

Odob insonga xos xususiyatdir. Salomlashish odobi, kiyinish odobi, so‘zlashish odobi, kishilarga munosabat odobi kabi xislatlar shaxsni bezaydi.

Oila

Oila nikohga yoki tug‘ishganlikka asoslangan kichik guruhdir. Uning a‘zolari ro‘zg‘or birligi, o‘zaro yordam va ma‘naviy mas‘uliyat bilan bir-biriga bog‘langan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari inson zotini davom ettirish, bolalarni tarbiyalashdir. Shuningdek hamda oila a‘zolarining turmush sharoitini yaxshilash bo‘sh vaqtini samarali uyushtirishdan iborat. Har bir jamiyat o‘ziga xos oila munosabatlarini o‘rnatadi. Oila xalqning, jamiyatning hayoti va turmushiga oid urf-odatlarini sinovdan o‘tkazadi. Yazshilarini o‘z bag‘rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila farzadlarni tarbiyalab, umuminsoniy qadriyatlarni singdiradi. Ularga boshlang‘ich ijtimoiy yo‘nalish beradi. Farzandlarni jamiyatga qo‘shish bilan esa jamiyat yo‘nalishini, iqtisodiyotini, madaniyatini hamda ma‘rifatini belgilashda ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham Sharqda oila qadimdan mustahkam qo‘rg‘on hisoblangan. Ular ko‘p farzandliligi bilan ajralib turgan. O‘R Konstitutsiyasining 63-moddasiga ko‘ra, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi va u jamiyat hamda davlat tomonidan himoya qilinadi. Oila kodeksi oilaviy munosabatlarni, oila a‘zolari o‘rtasidagi shaxsiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi, mustahkamlovchi qonun-hujjatidir. O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Oila kodeksi O‘R Oliy Majlisining 1998-yil 30-aprelidagi qarori bilan tasdiqlanib, o‘sha yilning 1-sentyabrida amalgam kiritilgan. Oila kodeksi 8 bo‘lim, 30 bob, 238 moddadan iboran. 1998-yili O‘zbekistonda “Oila yili”, 2012-yil esa “Mustahkam oila yili” deb deb e‘lon qilingan (*O‘zME, 6-jild, 2003-yil, 469-470-betlar*).

O'zbek oilasi

O'zbek oilalari bolajonlik xususiyatlari bilan ajralib turadi. O'zbeklarda oilaning muayyan turmush tarzini shakllantirilib, asta-sekin hayotiy tajriba orttirib boriladi. Tejamli va sarishta ro'zg'or tutishi, farzandlarning odobli, ma'naviy etuk inson bo'lib kamol topishida keksalarning o'rni beqiyosdir. O'zbek oilalari saramjon-sarishtaligi, qarindosh-qondoshlik rishtalarini hurmat qilishi, mehr-oqibatli kabi qadriyatlarini bilan ajralib turadi. Oilada ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro'sining yuqori bo'lishi muhimdir. Bolalarga talab qo'yishda oila kattalari o'rtasida birdamlik saqlanadi. Oilada bola shaxsini mehnatsevar qilib tarbiyalashga alohida e'tibor beriladi. Bolaning izzati joyiga qo'yiladi, lekin oilada qat'iy tartib o'rnatiladi. Bolaning yoshi hamda shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, undagi o'zgarishlarni kuzatib boriladi. Boladagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo'llab-quvvatlanadi. Bola tarbiyasida otaning qattiqqo'lligi, onaning mehribonligi hal qiluvch omildir. O'zbek oilasining o'ziga xos ichki qonun-qoidalar va axloqiy mezonlari bor. Bunga o'rindan barvaqt turish, saramjonlikka va tozalikka e'tibor berish, yuz-qo'lni yuvmasdan qo'l berib so'rashilmaslik, kattalar bilan salomlashish va shu kabilar kiradi. Qiz-kelinlar hovli-joy, ko'cha eshigi oldini supurib, suv sepib quyadilar. Erkaklarning ham o'z yumushlari bor. Nonushtaga birinch bo'lib yoshi ulug' odam qo'l uradi va nonni ushatadi. Ishga yoki o'qishga keksalardan duo olinadi. Oila odobiga ko'ra katta yoshlilar bolalarga, balog'atga etgan farzandlar, kelinlar kattalarga ochi-sochiq ko'rinmaydi. Ko'chaga ichki kiyimda chiqilmaydi. So'rab kelgan odamni eshik oldida kuttirib qo'yilmaydi. Mehmon kelganda bolalar ozoda kiyintirilib, xunuk narsalar ko'zdan chetga olib qo'yiladi (*B.Ahmedov va boshqalar. Vatan tuyg'usi. T., "O'zbekiston" nashriyoti, 1996-yil, 82-83-betlar*).

IX. Grammatik terminlar.

Orfoepiya adabiy tilning talaffuz qoidalarini o'rganadi.

Orfografiya adabiy tilning yozuv qoidalarini o'rganadi. 1956-yilning 4-aprelida o'zbek kirill yozuvi uchun «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini» (72-band (§) dan iborat) tasdiqlandi. Ana shu qoidalar asosida «Imlo lug'ati» nashr etildi. 1995-yilning 24-

avgustida o‘zbek lotin yozuvi uchun «O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari» (82-band (§) dan iborat) tasdiqlandi.

Ot shaxs, narsa-buyum, joy nomlarini bildirib kim?, nima?, qae? so‘roqlariga javob bo‘ladigan so‘zlar turkumidir. M.: *Elomon, elak, Turkiston.*

Olmosh boshqa so‘z, so‘z birikmalarini almashtiruvchi so‘zlardir. M.: *Men (Karim), qanday (qizil), nechta (beshta).*

Qarindoshlikka oid shakllar: bobo, buvi (momo), ota, ona, aka (og‘a), uka (ini), opa (egachi), singil, tog‘a, xola, amaki, amma, er (turmush o‘rtog‘i), xotin (rafiqa), amakivachcha, tog‘avachcha, xolavachcha, jiyani.

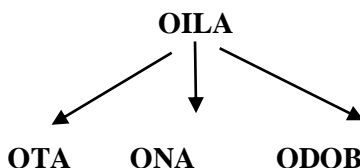
Tayanch iboralar: oraliq tovush, shaxs oti, narsa oti, joy oti, olmosh.

OFERTA XATI

_____ dagi _____ yetkazib berish haqidagi so‘rovingiz uchun minnatdorchilik bildiramiz. Ayni paytda biz Sizni qiziqtirayotgan tovar uchun taklif taqdim qilish imkoniyatlarini ko‘rib chiqyapmiz.

Qarorimiz haqida yaqin kunlarda ma’lum qilamiz.

Asosiy so‘zlar

22-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

23-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

24-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

9-dars. Ishonch – kelajak poydevori

I. Nutq tovushiga izoh: “T” tovushi lablanmagan, til oldi, yuqori tor unli hisoblanadi.

Taqqoslang:

O‘zbekcha

kiy (надень)
ibo (стыд)
iz (след)
il (повесь)
bil (узнай)
sila (погладь)

Ruscha

кий (bilyard tayog‘i)
ибо (chunki)
из (-dan)
ил (loyqa)
бил (urgan edi)
сила (kuch)

To‘g‘ri talaffuz qiling!

1) il-повесь	2) in-гнездо
eI-народ	eH-ширина
3) it-собака	4) iz-след
eT-мясо	eZ-дави

Tez aytish

Inomjon ipni ilgakka ildi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Ish-chi, im-ti-hon, i-ni, ish-xo-na, in-sho, in-ti-zom.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Ish, ip, igna, ilmiy, imtihon, idish, iliq, issiq, ini, ingichka, ishlamoq, ishxona, ichkari, ijro, ibora, ibrat, ivimoq, idora, ijara, ijod, iz, izohlamoq, ikkiyoqlama, ilgari, ildiz, ilk, iltimos, ilik, imtiyoz, ingramoq, ilhom, imzolamoq, injiq, inkor, inoq, intizom, intizor, insho, ipak, irimoq, isbot, isimoq, isloh, ittifoq, iffat, iflos, ixtiro, ichmoq, ishonch, ishq, iyak, iqtisod, ig‘vo, ijizat bermoq, izlamoq, ilashmoq, ilmoq, ilhomlanmoq, ishonmoq, irg‘itmoq, istamoq, ifloslamoq, ifodalamoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) ishxon aning ichkarisi;	4) idor ada ishlamoq;
2) ibor ani izohlamoq;	5) ingichka ip;
3) ipak ka ilashmoq;	6) ishonch bilan izlamoq.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Tuprog‘ingda ungan giyohlar haqqi,
Ajdodlar yoqqan chirog‘lar haqqi,
Shu kunlarni kutgan firoqlar haqqi,
Faqat bizga ishon, ishongin **Vatan**.

(Mahmud Toirov)

Inju diyorimiz ko‘z bo‘lsa agar,
Mudom omon bo‘lsin to‘garak zamin.
Boshimiz silagan shu xalq mo‘tabar,
Daf‘atan chekmasin farzandlar dog‘in.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Ichan qal‘a nimasi bilan farqlanadi?
- Odamlar yashashi bilan.
- Qayerda joylashgan?
- Xiva shahrida.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Ichan qal‘a

Xorazmdagi yirik va noyob me‘moriy yodgorlik Ichan qal‘adir. Xivaning ichki qal‘a qismi hisoblanadi. U shaharning Dishan qal‘a qismidan kungurali devor bilan ajratilgan. Ichan qal‘aga to‘rt darvoza (Bog‘cha darvoza, Polvon darvoza, Tosh darvoza, Ota darvoza) orqali kiriladi. Ichan qal‘a yer yuzidagi inson doimiy yashaydigan yagona qal‘adir. Unda madrasa, masjid, saroy va minoralar ko‘p. U yerdagi me‘moriy yodgorliklarning yaratilishi to‘rt davrga bo‘lish mumkin. Birinchisi qadimgi Xorazmdan to mo‘g‘ullargacha bo‘lgan davr. Undan arkning g‘arbiy devori, shimoli-sharqiy burchakdagi burj, qal‘a devori qoldiqlari saqlanib qolgan. Ikkinchisi 1220-yildan keyingi tiklanish davri bo‘lib, undan

Sayid Alovuddin maqbarasi yetib kelgan. Uchinchisi XVI-XVII asrlar bo'lib, bu davrda Anushaxon hammomi (1657), peshayvonli oq masjid (1675), Xo'jamberdibek madrasasi (1688) bunyod etilgan. Yana ko'hna ark mustahkamlanib, ko'rinishxona (qabulxona) qurilgan (1686-1688). To'rtinchisi XVIII-XX asrlarga to'g'ri keladi. Unda Ota darvozadan Polvon darvozagacha yo'l o'tkazilgan. Juma masjid (XVIII asrning oxiri) qayta qurilgan va yoniga minora tiklangan. 1840-1842-yillarda ikki qavatli Qutlug' Murod Inoq madrasasiga qarab tim va toqilar qurilgan. Keyingi davrlarda ko'hna arkdagi saroy qurilishi tugatilgan. Yangidan Katta Tosh hovli saroyi, Olloqulixon karvonsaroyi va madrasasi, Pahlavon Mahmud madrasasi qurilgan. Arab Muhammadxon, Musa To'ra madrasalari qad ko'targan. Mashhur Kaltaminor qurilishi boshlangan. Ichan qal'ada binolarning ko'pchiligi qo'sh (qarama-qarshi) uslubda qurilgan. Masalan, Olloqulixon madrasasi bilan Qutlug' Murod Inoq madrasasi; Sherg'ozixon madrasasi bilan Pahlavon Mahmud madrasasi. Ichan qal'ada ansambl shaklida qurilgan binolar ham bor. Masalan, Juma masjid yonidagi ikki kichik madrasa; Muhammad Amin Inoq va Matpanoboy madrasasi. Bundan tashqari Polvon darvoza oldida va Tosh hovli yonida ham ansambl shaklidagi binolar bor. Yana bir me'moriy yodgorlik – Islomxo'ja madrasasi va minorasidir. Bu inshoot 1908-1910-yillarda qurilgan. Madrasa ikki qavatli, minorasining balandligi 44,6 metrdir. Ichan qal'a yodgorligi yog'och o'ymakorligi, toshyo'nishlik, ganchkorlik, sirkor sopol va boshqa naqqoshlik bezaklari bilan bezatilgan. Ichan qal'a 1961-yilda muzeyga aylantirilgan. 1990-yilda butunjahon yodgorliklari ro'yxatiga kiritilgan (*O'z ME, 4-jild, 2002-yil, 302-bet*).

Lug'at

Yirik–крупный, noyob–редкий, me'moriy–архитектурный, ichki–внутренний, qal'a–крепость, qism–часть, devor–стена, ajratmoq–отделять, darvoza–ворота, kirmoq–заходить, yagona–единственный, hisoblamoq–считать, yaratmoq–создавать, davr–время, g'arbiy–западный, sharqiy–восточный, shimoliy–северный, qoldiq–остаток, saqlamoq–сохранить, tiklamoq–восстановить, qurmoq–строить, hammom–баня, mustahkam–прочный, o'tkazmoq–проводить, ko'hna–старый, boshlamoq–начинать, uslub–стиль, alohida–отдельный, inshoot–сооружение, yog'och–

деревянный, о'уmakorlik–гравировка, naqqoshlik–художественная резба, ganchkorlik–штукатурка ганчем.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Ishonch

Ishonch – haqiqat, chin deb bilish tuyg'usi. Umid bog'langan narsa yoki shaxsdir. M.: *Vatan ravnaqiga ishonch, kelajakka ishonch.*

Insof

Insof bu adolat va vijdon amri bilan ish tutishdir. Kishilarga munosabatda halollik, to'g'rilik va tenglik mezonlariga amal qilishni belgilovchi holat. Xalqimizda: «Insof – din sof» degan naql bor.

Ishonch yorlig'i

Ishonch yorlig'i – biror shaxsning muayyan mamlakatda elchi yoki diplomatik vakil sifatida tayinlanganini tasdiqlovchi rasmiy xat shaklidagi maxsus hujjat. Yorliq xorijiy davlat boshlig'i nomidan uni qabul qiluvchi davlat boshlig'iga yo'llanadi. Ishonch yorlig'ida mazkur shaxsga davlat manfaatlarini ifodalash topshirilganligi, uning so'zlari va harakatlariga ishonish lozimligi ta'kidlanadi. Davlat boshlig'i tomonidan ishonch yorlig'ining qabul qilinishi tayinlangan va yetib kelgan xorijiy mamlakat yoki xalqaro tashkilot elchisi yoxud diplomatik vakilning mazkur davlatda akkreditatsiya qilinganini, ya'ni o'z vazifalarini bajarishga rasman kirishganligini bildiradi. Diplomatik vakillar vazifalarining tugashi davlat boshlig'iga chaqiruv yorlig'ini taqdim etish bilan rasmiylashtiriladi (*O'z ME, 4-jild, 2002-yil, 321-bet*).

Ispaniya Qirolligi

Ispaniya Qirolligi – Yevropaning janubi-g'arbida, Pireney yarim orolida joylashgan davlat. O'rta dengizdagi Balear, Pitius, Atlantika okeanidagi Kanar orollari, Afrikaning shimoliy qirg'og'idagi Seuta va Melilya shaharlari va unga yondosh Veles-de-la-Gomera, Alusemas, Chafarinas orollari ham Ispaniyaga qaraydi. Maydoni 504,75 ming km², aholisi 40,037 mln. kishi (2001-yil). Ma'muriy-hududiy jihatdan o'z hukumati va parlamentiga ega bo'lgan 17 muxtor regionga, ular o'z navbatida 50 provinsiya (viloyat) ga

bo'lingan. Poytaxti – Madrid shahri. Davlat tuzumi – parlamentli respublika. Davlat boshlig'i – qirol. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni Bosh korteslar (ikki palatali parlament) amalga oshiradi. Ijrochi hokimiyatni hukumat amalga oshiradi. Ispaniyadagi eng baland cho'qqi Mulasen tog'ida (3478 metr). Katta daryolari: Taxo, Ebro, Gvadalkvivir, Duero, Gvadiana va boshqalar. Aholisining to'rtidan uch qismi ispanlar, bundan tashqari katalonlar, galisiylar, basklar ham yashaydi. Dindorlarining asosiy qismi katoliklar. Yirik shaharlari: Madrid, Barselona, Valensiya, Sevilya, Saragosa, Bilbao, Malaga. Ispaniya 1955-yildan BMT ning a'zosi. O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning 17-martidan o'rnatgan (*O'z ME, 4-jild, 254-bet*).

Indoneziya

Indoneziya Respublikasi – maydoni 1904,6 ming km², aholisi 228,4 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Jakarta shahri. Mamlakat ma'muriy jihatdan 26 ta viloyatga bo'lingan. Indoneziyaning davlat tuzumi – unitar respublika. Davlat va hukumat boshlig'i – besh yil muddatga saylanadigan prezident. Davlat hokimiyatining oliy organi – Xalq maslahat kongressi. Indoneziyada 150 ga yaqin elat va etnik guruhlar yashaydi. Mamlakat aholisining 96 foizi tili, madaniyati va urf-odatiga ko'ra malayya-polineziya til oilasining indonez guruhiga mansubdir. Bulardan eng yiriklari: yavaliklar, sundanlar, maduralar, malayyalar, jakartaliklar, achelar, batakalar, dayaklar va boshqalar. Ulardan tashqari Indoneziyada melanezlar, papuaslar, xitoylar, arablar, gollandlar, hindlar va boshqa xalqlar yashaydi. Asosiy din – islom dini. Aholining 80 foizi musulmonlar, 10 foizi xristianlar, qolgan qismi boshqa dinlarga e'tiqod qiluvchilardir. Yirik shaharlari: Jakarta, Surabayya, Bandung, Semarang, Medan. Indoneziya 1950-yildan BMT ning a'zosi. Indoneziya O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning 23-mayidan boshlagan (*O'z ME, 4-jild, 155-158-betlar*).

VIII. Ish qog'ozi.

Ishonchnoma

Men, Sobir Karimqulov, kursdoshim Mahkam Shodievga shaharning 3-aloqa bo'limidan mening nomimga kelgan 100000 (yuz

ming) soʻm miqdoridagi pul joʻnatmasini olish uchun ishonch bildiraman.

2000-yilning 20-mayi (imzo) S. Karimqulov
S. Karimqulov imzosini tasdiqlayman.

Institut kadrlar boʻlimining
boshligʻi (imzo) O. Moʻminova
(muhr)
2000-yilning 21-mayi
(*M. Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 215-bet.*)

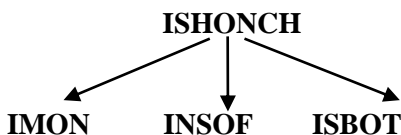
IX. Grammatik terminlar.

Ibora maʼnosi bir soʻzga teng keladigan koʻchma maʼnoli soʻz birikmasi va gap holdagi lugʻaviy birlikdir. M.: *tarvuzi qoʻltigʻidan tushdi (boʻshashdi), ogʻzi qulogʻida (xursand), qoʻling oʻrgilsin (ajoyib).*

Izohli lugʻatda lugʻaviy birliklarning maʼnosi har tomonlama keng izohlanadi. M.: *Oʻzbek tilining izohli lugʻati (5 jildlik). Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti. T., 2006-2008-yillar.*

Tayanch iboralar: yuqori tor unli, ibora, oʻz maʼnosi, koʻchma maʼno, lugʻaviy birlik, izohli lugʻat.

Asosiy soʻzlar

25-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

26-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

27-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

10-dars. Elga xizmat – oliy himmat

I. Nutq tovushiga izoh: “E” tovushi lablanmagan, til oldi, o‘rtakeng, cho‘ziq, unli hisoblanadi.

Taqqoslang:

O‘zbekcha

etik (сапог)
etak (подол)

Ruscha

этик (ахлоқий)
этак (shunday)

To‘g‘ri talaffuz qiling!

1) emlamoq - производить прививку	2) es - ум
imlamoq - манить	is - запах
3) meng - болшауа родинка	4) echki - коза
ming - тысяча	ichki - внутренний

Tez aytish

Eshboy eshkakni eshdi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

El-chi, e-shik, er-ta-lab, e-na-ga, eg-moq, er-tak.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Eng, ertaga, evara, e‘lon, eshik, ertalab, erkin, eshitmoq, ehtimol, eski, el, elat, elik (podsho), elkun (vatan), elchi, elchixonona, elchilik, elkin (musofir), elbegi (hokim), ega, egallamoq, egar, egat, egizak, egilmoq, egov, egmoq, ezmoq, ekmoq, elak, ellik, emaklamoq, emmoq, enaga, engashmoq, endi, epchil, ergashmoq, erimoq, erinmoq, erinchak, enmoq, erkalamoq, erksevar, ertak, esa, eslamoq, esnamoq, e‘tibor, e‘tiroz, e‘tiqod, ehson, ehtiyoj, ehtiyot, ehtiros, egarlamoq, egovlamoq, elamoq, enkaymoq, eskirmoq, eshmoq, ehtiyotlamoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) eshik ning eni;	4) egat da emaklamoq;
2) e‘lon ni eshitmoq;	5) elchi orqali eshitmoq;
3) egar dan engashmoq;	6) eski etik.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Elga sarvar bo‘lay desang, xizmat qil,
Dasturxonning xolis bo‘lsin, himmat qil,
Adab qonunidan chiqma, kamtar bo‘l,
Odam ahli sharafli deb hurmat qil.

(*Habibiy*)

Eshitib ota-onaning
So‘zlarini qadrla.
Mol-u mulking ko‘paysa,
Mag‘rurlanib quturma.

(*Mahmud Koshg‘ariy*)

V. Suhbat.

- El so‘zining o‘zakdoshlari?
- Elkun, elik, elbegi, elchi.
- Ushbu so‘zlar qaysi qatlamga xos?
- O‘z qatlamga.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

El orzusi

“Qutadg‘u bilig” asari *didaktik* (*pandnoma*) asardir. Unda “*budun*”, “*bo‘dun*” atamalari “*el*”, “*xalq*” tushunchalarini ifodalagan. “*El*” va “*kun*” so‘zi birgalikga “*vatan*” ma‘nosini bildirgan. “*Elik*” so‘zi “*hukmdor*” ma‘nosida qo‘llangan. “*Bek*” so‘zi “*amaldor*” ifodasida ishlatilgan. Asarda mamlakat mustahkam bo‘lishi uchun to‘rt narsaga ehtiyoj borligi aytilgan: 1) *kuchli lashkarga*; 2) *kuchli lashkarni saqlash uchun ko‘p boylikka*; 3) *ko‘p boylikni to‘plash uchun badavlat xalqqa*; 4) *boy-badavlat xalqqa ega bo‘lish uchun adolatli siyosat yuritishga*. **El** (*xalq*) **elik**ning oldiga uch talabni qo‘yishga haqi bor: 1) *pulning qadrini saqlash*; 2) *adolatli siyosat yuritish*; 3) *yo‘llarni qaroqchidan saqlash*. Elik ham elga uchta talab qo‘yishga haqli: 1) *farmonlar, qonunlarni aziz tutish va so‘zsiz bajarish*; 2) *solixlarni vaqtida to‘lab turish*; 3) *xalq hukmdorning do‘stiga do‘st, dushmaniga dushman bo‘lishi kerak*. Muallif “*bek*” so‘zidan “*bilim*” ma‘nosini qidirgan. Arab yozuvida “*bilik*” so‘zidan “*lom*” olib tashlansa, “*bek*” qoladi. Bekning zoti toza bo‘lishi lozim. Bekda jamiyatni boshqarish yuksak fazilatlar

bo'lishi tahlil qilinadi: "Agar arslon itlarga bosh bo'lsa, itlar arslonga aylanadi, lekin it arslonlarga yetakchilik qilsa, arslonlar itlardek bo'lib qolishi mumkin". **Bek besh** illatdan forig' bo'lishi lozim: birinchisi *shoshqaloqlik*; ikkinchisi *ochko'zlik*; uchinchisi *jaholat va bilimsizlik*; to'rtinchisi *buzuq fe'llilik*; beshinchisi *yolg'onchilik*. Mazkur ijtimoiy shartlar jamiyat osoyishtaligini, el-yurt ravnaqini ta'minlaydigan buyuk omil edi. Yevropada bu masalalar XVIII asrda fransuz adibi **Jan Jak Russo** asarlarida o'rta qo'yilgan edi. Yusuf Xos Hojib undan **yetti asr oldin** bu masalalarni o'rta qo'ygan (*O'zME, 11-jild, 2005-yil, 169-170-bet*).

Lug'at

Asar-произведение, elkun-родина, elik-царь, bek-чиновник, mamlakat-страна, mustahkam-крепкий, прочный, ehtiyoj-neobходимость, kuchli-сильный, lashkar-армия, saqlamoq-xранить, сохранить, boylik-богатство, badavlat-богатый, adolatli-sправедливый, siyosat-политика, haq-право, pul-деньги, qadrcena, ценность, yo'l-дорога, qarog'chi-разбойник, farmon-указ, qonun-закон, aziz tutmoq-свято хранить, so'zsiz-беспрекословно, bajarmoq-исполнять, выполнять, soliq-налог, vaqtida-вовремя, to'lamoq-платить, hukmdor-правитель, do'st-друг, dushman-враг, bilim-знание, zoti toza-благородного происхождения, jamiyat-общество, fazilat-достоинство, arslon-лев, it-собака, tahlil qilmoq-анализировать, illat-болезнь, shoshqaloqlik-горопливый, ochko'zlik-жадность, jaholat-невежество, bilimsizlik-необразованность, buzuq fe'llicкверного нрава, yolg'onchilik-лживость, ijtimoiy-социальный, shart-условие, jamiyat-общество, osoyishta-спокойный, ravnaq-развитие, ta'minlamoq-обеспечить, buyuk-великий, omil-фактор, masala-проблема, adib-писатель, yetti asr-семь век.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

E'tiqod

E'tiqod – bu o'z fikr va qarashlariga to'laqonli ishonish va o'zgalarni ham o'zidek hisoblab, ularning ishonchini hurmat qilish. E'tiqod tushunchasi inson hayotining ma'nosini, o'ziga xosligini hamda mohiyatini anglash bilan bog'liqdir.

Eron Islom Respublikasi

Eron Islom Respublikasi – Gʻarbiy Osiyodagi davlat. Eron shimoldan Rossiya, Turkmaniston, gʻarbdan Turkiya, Iroq, sharqdan Afgʻoniston Islom davlati, Pokiston bilan chegaradosh. Maydoni 1648 km², aholisi 62,5 mln. kishi (XX asrning oxirlari). Poytaxti – Tehron shahri. Maʼmuriy-hududiy jihatdan 14 ta oston (viloyat) va 9 ta bosh gubernatorlikka boʻlingan. Eron 1979-yilning birinchi aprelida Islom Respublikasi deb eʼlon qilingan. Pul birligi real (riyol). Oliy farmoyish organi – Oliy inqilobiy kengash. Eronda oʻttizdan ortiq xalq yashaydi. Aholisining 75 foiziga yaqinini eron tillari guruhida soʻzlashuvchi xalqlar (forslar, gilondlar, mozandaronlar, kurdlar, loʻrlar, baxtiyoriylar, balujlar, tolishlar, totlar, hazoralar, jamshidlar, afgʻonlar, tojiklar) tashkil qiladi. Shuningdek, turkiy tilda soʻzlashuvchi xalqlar (ozarbayjonlar, qashqaylar, turkmanlar, qojarlar, baxarlular, eyranlular, xurosoniylar, pichoqchilar) aholining yigirma foizini tashkil etadi. Bundan tashqari, arablar, armanlar, suryoniyalar, yahudiylar, gruzinlar, loʻlilar ham yashaydi. Musulmonlarning 90 foizi shia mazhabiga mansub, 10 foizi sunniy mazhabiga mansub kishilardir. Yana otashparastlik, yazidiylikka sigʻinuvchi kishilar ham bor. Yirik shaharlari: Tehron, Isfahon, Mashhad, Tabriz, Sheroz, Obodon, Ahvoz va boshqalar (*OʻzME, 10-jild, 2005-yil, 253-258-betlar*).

Eksport kreditlari

Eksport kreditlari – chet davlatlarga qarz berayotgan mamlakatdan tovar sotib olish uchun banklar, firmalar va davlatlar tomonidan beriladigan kreditlardir. Eksport kreditining quyidagi turlari mavjud: 1) firma krediti – mol yetkazib beruvchi, eksport qiluvchining importchi xaridorga taqdim etadigan krediti, bunda tovar importchiga naqd pulsiz beriladi; 2) qisqa muddatli bank kreditlari (aksept-rambursli kreditlar) dan, asosan xomashyo va baʼzi oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilish uchun foydalaniladi. Kreditlash importchi tomonidan koʻrsatilgan chel el bankiga eksportchi beradigan trattalar vositasida amalga oshiriladi; 3) maqsadli moliyaviy kreditlar – bank yoki davlat tashkilotlarining pul shaklida eksportchi mamlakatga beradigan krediti (*OʻzME, 10-jild, 2005-yil, 169-bet*).

VIII. Ish qog'ozlari.

E'LON!

Shu yil 12-iyul kuni soat 15.00 da O'zR FA Til va adabiyot institutining majlislar zalida institut kasaba uyushmasi qo'mitasining hisobot-saylov yig'ilishi bo'ladi.

Kun tartibi:

1. Kasaba uyushmasi qo'mitasining hisoboti.
2. Taftish komissiyasining hisoboti.
3. Kasaba uyushmasi qo'mitasining yangi tarkibini saylash.

Kasaba uyushmasi qo'mitasi.

(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 249-bet*).

Eslatma xat

Bir necha marta eslatilganligiga qaramay, shu paytgacha korxonangiz kelasi yil ishlab chiqarish rejasini tasdiqlash uchun taqdim etmadi. Ko'rsatilgan materialni 2000.22.04. gacha tasdiqlash uchun taqdim qilishingizni so'rayman.

(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 301-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

Erkalash shakllari ot turkumiga xos vazifaviy suyish, ulug'lash kabi ma'nolarni ifodalaydi. M.: *onajon, Mahliyoxon, Salimaoy, Nodirabegim, Zebunnisa, Oyshabibi, Otabek*.

Ergashtiruvchi bog'lovchilar bosh gapga ergash gapni bog'lash uchun xizmat qiladi. M.: *chunki, negaki, ya'ni, agar, basharti*.

Ega gapning bosh bo'lagi bo'lib *kim? nima? qayer?* so'roqlariga javob bo'ladi. M.: *Yo'lchi keldi. Kitob o'qildi. Samarqand – go'zal shahar*.

Egalik qo'shimchalari narsaning uch shaxsdan bittasiga qarashlilikini bildiradi. TURLANISH:

Birlik

I shaxs (so'zlovchi)	Bolam, kitobim.
II shaxs (tinglovchi)	Bolang, kitobing.
III shaxs (o'zga)	Bolasi, kitobi

Ko'plik

I shaxs.	Bolamiz, kitobimiz
II shaxs.	Bolangiz, kitobingiz

III shaxs. Bolasi, kitob(lar)i

Ayrim soʻzlarga egalik qoʻshimchalari qoʻshilganda, tovush oʻzgarish hodisalari yuz berishi mumkin:

1) **tovush tushishi**. M.: $o'rin+i = o'rne$, $burun+i=burni$, $shahar+i=shahri$;

2) **tovush almashishi**. M.: $qishloq+im=qishlog'im$, $yurak+im=yuragim$;

3) **tovush oʻzgarmaydi**. M.: $obro'+im=obro'yim$, $parvo+im=parvoyim$, $mavqe+im+mavqeyim$;

4) **tovush oʻzgarmaydi**. M.: $idrok+im=idrokim$, $huquq+im=huquqim$.

Tayanch iboralar: oʻrta-keng, erkalash shakllari, vazifaviy shakl, ulugʻlash maʼnosi, ergashtiruvchi bogʻlovchi, bosh gap, ergash gap.

28-mashq. Mutaxassislikka oid atamalardan yozish.

29-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

30-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

11-dars. Vatanparvarlik – yuksak tuygʻu

I. Nutq tovushiga izoh: Oʻzbekcha “**V**”[w] undoshi lab-lab, sirgʻaluvchi, jarangli tovush, ruscha “**V**”[v] undoshi esa lab-tish, portlovchi, jarangli tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

vazn

vafo

vaqt

viqor

vulqon

Ruscha

вес

верность

время

важность

вулкан

vajohat
vakolatnoma

ВИД, ВНЕШНОСТЬ
верительная грамота

Tez aytish

Vali vizvizakni vizillatdi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Va-tan, vo-diy, vo-ha, va-ra-qa, vij-don, vo-si-ta, va-fo.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Vatan, vazir, vakil, va, va‘da, vaqtincha, vodiy, voha, va‘dalashmoq, voqea, voris, vabo, vaj, vajohat, vaziyat, vazmin, vazn, vayrona, vaysamoq, vakolat, valdiramoq, valiahd, varaq, varaqa, varaqlamoq, vasiyatnoma, vafo, va‘z, vaqfnoma, vahima, vahshiy, vijdon, vovullamoq, voiz, vosita, vazminlashmoq, vahshiydashmoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) vazir ning vafosi;	4) vositachiga vaysamoq;
2) vizvizakni vizillatmoq;	5) vakil bilan va‘dalashmoq;
3) vatanda vidolashmoq;	6) vafodor voris.

IV. She‘r va to‘rtlikni yod oling.

Vatan yodi erur qalbimda
Bo‘lsam men safarlarda,
Jamoliga to‘yolmasman
Kezib qishloq, shaharlarda,
Qizil gul bargida bulbul
Kabi sayrab saharlarda,
Yana shoir qilur takror,
Vatandin yaxshi yor bo‘lmas.

(E. Vohidov)

Vatan berilmagay, olinmagay ham,
Hech kim yulolmagay dil bilan jondan.
Ko‘z-u qorachiqlar, kipriklarday jam,
Vatan e‘zozlangay, asralgay **Vatan!**

(Sirojiddin Sayyid)

V. Suhbat.

- Vatan nima?
- Muqaddas makon?
- Vatan oldida kim burchli.
- Barcha.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Vatanni sevgan shoir

Erkin Vohidov 1936-yilning 28-dekabrida Farg‘ona viloyati, Oltiariq tumanida tug‘ilgan. Ota-onasi vafotidan so‘ng Saxiboyevlar xonadonida tarbiyalangan. Erkin Vohidov o‘quvchilik davridan she‘riyatga qiziqqan. U G‘ayratiy bosh bo‘lgan adabiy to‘garakka boradi. Erkin Vohidov 7-sinfda o‘qigan paytda birinchi she‘ri “Mushtum” jurnalida bosilib chiqdi. U maktabni bitirgandan so‘ng ToshDUning filologiya fakultetiga o‘qishga kirdi. Uning birinchi she‘rlar kitobi – “Tong nafasi” talabalik yillarida bosilib chiqdi. Universitetda unga Mirtemir ustozlik qildi. Shoirning «Yoshlik devoni» she‘riy kitobi 60-yillar she‘riyatining ajoyib namunasi. Unda shoir hayot kuychisi sifatida namoyon bo‘lgan. 70-80-yillarga kelib Erkin Vohidov inson qalbining badiiy tadqiqotchisiga aylandi. Uning «Hozirgi yoshlar», «Inson», «Sirdaryo o‘lani», «Arslon o‘ynatuvchi» kabi she‘rlari, «Ruhlar isyoni» dostoni, «Istanbul fojiasi» she‘riy dramasi muhim ahamiyatga ega. Shoir hajviy yo‘lda «Donish qishloq latifalari» turkum she‘rlarini yozdi. Erkin Vohidovning «Oltin devor» komediyasi muxlislar olqishiga sazovor bo‘ldi. Shoir I.Gyote, S.Yesenin, R.Hamzatov va boshqa shoirlarning asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. Ayniqsa, uning «Eron taronalari», «Faust» fojiasi kabi tarjimalari diqqatga sazovordir. 1992-yilda nashr etilgan «Iztirob» kitobidan shoirning maqolalari, ijodiy suhbatlari o‘rin olgan. Shoirning “O‘zbekim” qasidasida vatanparvarlik yuqori darajada kuylangan (*O‘zME, 2-jild, 2001-yil, 505-bet*).

Lug‘at

Tuman–район, tarbiyalanmoq–воспитываться, vafot–смерть, xonadon–квартира, дом; o‘quvchi–ученик, she‘riyat–поезия, qiziqmoq–интересоваться, adabiy–литературный, to‘garak–

кружок, birinchi–первый, bosilib chiqmoq–печататься, kitob–книга, so‘ng–потом, o‘qishga kirmoq–поступать, talaba–студент, ustoz–учитель, ajoyib–удивительный, namuna–образец, tadqiqotchi–исследователь, hajviy–сатирический, turkum–цикл, yozmoq–писать, muxlis–поклонник, olqish–добрые желания, aploidismenty; sazovor bo‘lmoq–быть достойным, tarjima qilmoq–переводить, qo‘shmoq–включать, ijodiy suhbat–творческая беседа, o‘rin olmoq–занимать место.

VII. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

Vijdon

Vijdon – bu kishining kundalik faoliyati, qilmishi, xulq-atvori bilan oila, jamoat, jamiyat va vatan oldida ma’naviy mas’uliyat his etishidir. Bu yuksak axloqiy tushuncha shaxsni ijobiy xatti-harakatlarga undab turadi.

Vatanparvar olim

O‘zbek ma’rifatparvari, jurnalist, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniy 1878-yilning 12-iyulida Toshkentda tug‘ilgan. U maktab va madrasada o‘qigan. Avloniy arab, fors, rus tillarini o‘rgangan. Buyuk mutafakkirlarning asarlarini mutolaa qilgan. O‘zi ham she’r yoza boshlagan. Rus tilidan L.N. Tolstoyning asarlarini tarjima qilgan. 1906-yilda o‘z uyida «Taraqiy» gazetasini, keyin «Shuhrat» gazetasini chop ettirgan. 1908-yilda yashirin ravishda «Osioy» gazetasini nashr ettirgan, bu gazeta ham yopib qo‘yilgan. Avloniy 1908-yilda Mirobod mahallasida yangi usuldagi maktab ochgan, o‘zi ona tili va adabiyot fanidan dars bergan. U 1909-yilda «Jamiyati xayriya» ni tuzib, yetim bolalarni o‘qitgan. Keyin Avloniy Degrez mahallasida ikki sinfli maktab ochib, dunyoviy fanlarni o‘qitgan. Avloniy mohir pedagog sifatida o‘quv qo‘llanmalari va o‘qish kitoblari yozgan. Uning «Birinchi muallim» (1911), «Ikkinchi muallim» (1912), «Turkiy guliston yoxud axloq» (1913), to‘rt qismli «Adabiyot yoxud milliy she’rlar to‘plami» (1909-1915), «Maktab gulistoni» (1915) va boshqa ilmiy-pedagogik asarlari bor. Avloniy 1913-yilda «Turon» nomli teatr truppa tashkil etgan. O‘zi bir qancha dramatik asarlar yozgan va tarjima qilgan. Avloniy 1917-yilda «Turon» nomli gazeta tashkil qilgan. 1918-yilda «Ishtirokiyun»

gazetasini tashkil etishda qatnashdi va muharrir bo'ldi. 1919-1920-yillarda hukumatning Afg'onistondagi siyosiy vakili, bosh konsul bo'lib xizmat qiladi. 1921-yilda maorif sohasida ishlay boshlaydi. U xotin-qizlar, erlar bilim yurtlarida, harbiy bilim yurtida dars beradi. So'ng O'rta Osiyo universitetida til va adabiyot kafedrasining mudiri, professor bo'lib ishlaydi. 7-sinflar uchun «Adabiyot xrestomatiyasi» ni tuzib nashr ettirdi. Uning bir qancha ilmiy maqolalari, 4000 misradan ortiq she'ri bor. Abdulla Avloniy 1934-yilning 24-avgustida vafot etgan (*O'zME, 1-jild, 2000-yil, 73-74-betlar*).

Valyuta

Valyuta (italyancha va lotincha «qadrlanmoq, qiymat») – 1) mamlakatning pul birligi va uning turi (oltin, kumush, mis, qog'oz); 2) chet mamlakatlarning xalqaro muomalada qo'llanuvchi pullari, shuningdek, shu mamlakatlarning pul birligida ifodalangan va xalqaro hisob-kitoblarda foydalaniladigan kredit va to'lov hujjatlari (veksellar, cheklar, banknotlar va boshqalar). Valyutaning uch turi bor: erkin almashtiriladigan valyuta, qisman almashtiriladigan valyuta va almashtirilmaydigan valyuta. Valyuta boyliklari – xalqaro valyuta-moliya muomalasi doirasiga jalb qilinadigan moddiy ob'ektlar. Unga chet el valyutasi, chet el valyutasi to'lov hujjatlari (veksellar, cheklar, akkreditivlar), jamg'arma boyliklar (aksiya, obligatsiya), tabiiy va qayta ishlangan shakldagi qimmatbaho toshlar (olmos, marvarid, yoqut va boshqalar), shuningdek, noyob metallar (oltin, kumush, platina, platina guruhiga kiruvchi metallar – palladiy, iridiy, osmiy, rodiy, ruteniy va boshqalar) kiradi (*O'zME, 2-jild, 2001-yil, 376-bet*).

VIII. Ish qog'ozi.

Vasiyatnoma

Toshkent shahri, bir ming to'qqiz yuz to'qson yettinchi yilning yigirma sakkizinchi noyabr kuni.

Men, Toshkent shahar Qatortol ko'chasidagi 80-uy, 15-xonadonda yashovchi va Toshkent shahridagi Onkologiya va radiologiya ilmiy-tadqiqot instituti klinikasida davolanuvchi Nasim Ikromovich Qodirov, ushbu vasiyatnoma orqali quyidagi topshiriqni beraman:

Toshkent shahridagi 007/1320 raqamli omonat kassasida 3456 hisob raqami bilan saqlanayotgan jamg'armani barcha hisoblangan

foizlari bilan birgalikda o‘g‘lim, Latif Nasimovich Qodirovga vasiyat qilib qoldiraman.

Ushbu vasiyatnoma ikki nusxada tuzildi va imzolandi. Bir nusxasi saqlash uchun vasiyat qiluvchining doimiy yashash joyi bo‘yicha Chilonzor davlat notarial idorasiga jo‘natildi, ikkinchi nusxasi vasiyat qiluvchi Nasim Ikromovich Qodirovga berildi.

(Imzo)

N.I.Qodirov

Davolash muassasasining tasdiqlovchi yozuvi va muhri.

(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 185-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

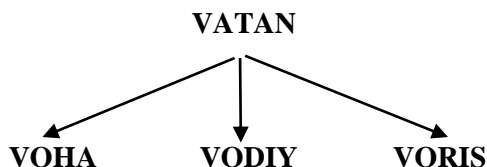
Varvarizmlar nutqda noo‘rin qo‘llanuvchi xorijiy so‘zlardir.

M.: *madam, missis, tochka, tolka shu*.

Vulgarizmlar ma‘nosi g‘ayri-axloqiy bo‘lgan haqorat so‘zlaridir. M.: *megajin (urg‘ochi cho‘chqa), dayus (qo‘shmachi)*.

Tayanch iboralar: lab-lab tovush, lab-tish tovush, sirg‘aluvchi, portlovchi, varvarizm, xorijiy so‘zlar, vulgarizm, haqorat so‘zlari.

Asosiy so‘zlar

31-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

32-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

33-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

12-dars. Jahon hamjamiyati

I. Nutq tovushiga izoh: o‘zbekcha “j” [dj] undoshi til oldi, portlovchi, jarangli qorishiq tovush, ruscha va fors-tojikcha “j” [j] undoshi esa til oldi, sirg‘aluvchi, jarangli sof undosh hisoblanadi.

Taqqoslang:

O‘zbekcha

ruscha

fors-tojikcha

Jonli	Живой	ajdar
Jir	Жир	mujgon (kiprik)
Juvon	молодая женщина	G'ijdivon
Jiyron	Рыжий	mujda (xushxabar)
Jizza	Выжарки	jola (ko'z yoshi)
Jar	Жар	janda (eski)

Tez aytish

Jalil jajji jiyronni jilovladi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Ja-nob, ja-vob, ja-nub, ja-zi-ra-ma, jan-jal-kash, ji-yan, jar-roh.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Javobgar, javob bermoq, jazo, jala, jag', jiyan, jamg'arma, juda, judo, jabr, jabduqlamoq, jabha, javdiramoq, javohir, jadal, jazava, jazillatmoq, jazirama, jaydari, jallod, jamalak, jamiyat, jamlamoq, jang, jangari, janjalkash, jarayon, jaranglamoq, jahl, jabrlamoq, javramoq, jadallashmoq, jazolanmoq, jarohatlanmoq, jiddiy, jimjitlik, jimirlamoq, jingalak, jinoyat, jipslik, jiringlamoq, jirkanch, jism, jihoz, jiddiylashmoq, jilmoq, joylamoq, jonajon, josus, joylashmoq, juft, juvonmarg, juvonmard, jo'mrak, jo'namoq, jo'rttaga, jo'xori, jo'yak, jo'yali, jo'shqin.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) janob ning javobi;	4) jang da jarohatlanmoq;
2) josus ni jazolamoq;	5) jahl bilan javramoq;
3) jiyang a javob bermoq;	6) jaydari jo'xori.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Jahonning shodligi yig'ilsa butun,
Do'stlar diydoridan bo'lolmas ustun.
Har qancha bo'lsa ham olamda achchiq,
Achchiqroqdir dono do'stdan ayriliq.

(*Rudakiy*)

Do'st bilan obod uying,

Gar bo‘lsa u vayrona ham,
Do‘st qadam qo‘ymas esa,
Vayronadir koshona ham...
Do‘st qidir, do‘st top jahonda,
Do‘st yuz ming bo‘lsa oz,
Ko‘p erur bisyor dushman
Bo‘lsa u bir dona ham.

(Erkin Vohidov)

V. Suhbat.

- Jahon hamjamiyati qachon tuzilgan?
- 1945-yilda.
- Doimiy o‘rni qayer?
- Nyu-York shahri.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Jahon hamjamiyati

Birlashgan Millatlar Tashkiloti yer yuzida tinchlikni mustahkamlash, xavfsizlikni ta‘minlash, davlatlarning o‘zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan xalqaro tashkilotdir. Mazkur tashkilot Millatlar Ligasining o‘rniga 1945-yilda tuzilgan. BMTni tashkil etish haqidagi qaror SSSR, AQSH, Angliya va Xitoy tashqi ishlar vazirlarining Moskvadagi kengashida (1943) tasdiqlangan. Ustavi esa San-Fransizko kofereyasiyasida (1945) qabul qilingan. BMTning Ustaviga dastlab 51 mamlakat imzo chekkan. 2000-yilda esa ularning soni 189 taga yetdi. BMTning doimiy o‘rni **Nyu-York**dir. BMTning Ustavida ko‘rsatilganidek, u xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash, xalqlarning teng huquqli bo‘lishi va o‘z taqdirini o‘zi belgilashi, millatlar o‘rtasida do‘stlik munosabatlarini rivojlantirish, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy muammolarni hal etishda millatlar harakatini uyg‘unlashtiradigan markaz hisoblanadi. 2000-yilning 6-8-sentyabrida BMT ning 55-sessiyasi doirasida “Ming yillik sammit” bo‘lib o‘tdi, unda 155 dan ortiq mamlakatning davlat va hukumat boshliqlari ishtirok etdilar. BMTning asosiy organlari: Bosh Assambleya, Xavfsizlik Kengashi, Iqtisodiy va ijtimoiy kengash (EKOSOS), Vasiylik kengashi, BMT huzuridagi Xalqaro sud va BMT Kotibiyati – Bosh kotib va boshqa xodimlardan iborat. Bosh kotibni Xavfsizlik Kengashi tavsiyasiga

muvofig Bosh Assambleya tomonidan 5 yilga tayinlanadi. BMTning Bosh kotiblari: Trygve Li (Norvegiya, 1946-53), Dag Hammarskjöld (Shvetsiya, 1953-61), U Tan (Birma, 1961-71), Kurt Waldheim (Avstriya, 1972-81), Xaver Peres de Kuelyar (Peru, 1982-91), Butros Butros G'oli (Misr, 1992-97), Kofi Anan (Gana, 1998-2008), Pan Gi Mun (Janubiy Koreya, 2008-2016), Antonio Guterosh (Portugaliya, 2017-yildan hozirgacha). BMTning Xavfsizlik Kengashiga 15 davlat a'zodir, shundan 5 davlat doimiy a'zo (AQSH, Angliya, Fransiya, Xitoy, Rossiya), 10 davlat muvaqqat a'zodir. O'zbekiston Respublikasi 1992-yilning 2-martida BMTga a'zo bo'ldi (*O'zME, 2-jild, 2001-yil, 55-56-betlar*).

Lug'at

БМТ-ООН, tinchlik-мир, xavfsizlik-безопасность, ta'minlamoq-obespechivat', hamkorlik-soдружество, rivojlantirmoq-развивать, xalqaro-международный, tashkilot-организация, tashkil etmoq-организовывать, qaror-postanovlenie, teng-тенг, huquq-pravo, taqdir-sud'ba, iqtisodiy-экономический, ijtimoiy-социальный, madaniy-kul'turniy, uyg'un-sootvetstvuyushiy, ishtirok etmoq-участвовать.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Jipslik

Jipslik – insonlarning, jamiyatlarning va davlatlarning o'zaro yaqinligi, birdamligi. Ana shu birdamlik kishilarni tinchlik va farovon hayot sari boshlaydi.

Jahonga mashhur shoir

Abdurahmon Jomiy 1414-yilning 7-noyabrida Nishopur yaqinidagi Jom shahrida ruhoniylar oilasida tug'ilgan. U yoshligidan o'tkir zehni bo'lgan. She'r yozish unga ota merosidir. Ularning oilasi Hirotda ko'chib borgan. U yerda arab tili, ilohiyot, tasavvuf, she'r qoidalari, adabiyot tarixi va boshqa fanlardan tahsil olgan. Keyin Samarqandda o'qigan. Unga Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi kabi olimlar dars berishgan. Jomiy Fayzulloh Abdullaysdan shariat va hadis ilmini o'rganadi. Abdurahmon Jomiy Shayx

Sa'diddin Koshg'ariyga qo'l beradi, uning hurmatini qozonadi, qiziga uylanadi. Alisher Navoiy Jomiyni o'ziga ustoz deb bilgan. Jomiy bir necha marta hajga borib kelgan. Jomiy ko'pgina ilmiy, badiiy, falsafiy va diniy-tasavvufiy asarlar yozgan. Jomiy Navoiyning maslahati bilan uch devonining har birini alohida nomlaydi. U sharq adabiyotida uchinchi bo'lib "Xamsa" yozgan. O'zining dostonlari to'plamini yettitaga etkazgan. Jomiy o'z o'g'li Yusufga atab "Bahoriston" asarini yozgan. Bundan tashqari uning tasavvuf va falsafaga oid to'rtta asari bor. Jomiy 1492-yilning 8-noyabrida vafot etgan (*O'zME, 3-jild, 2002-yil, 621-622-betlar*).

Jazoir

Jazoir Xalq Demokratik Respublikasi – Afrikaning shimoli-g'arbidagi davlat. Maydoni 2381,7 ming km², aholisi 30,6 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Jazoir shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 47 viloyat va Katta Jazoir poytaxt okrugiga bo'linadi. Davlat boshlig'i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyat – bir palatali Milliy xalq majlisi. Aholisining 83 foizini jazoirlik arablar va barbarlar tashkil qiladi. Ular islom dinining sunniylik mazhabidadir. Yirik shaharlari: Jazoir, Oran, Konstantina. Jazoir 1962-yildan BMT ning a'zosi. Jazoir davlati O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 30-iyunida o'rnatgan (*O'z ME, 3-jild, 525-bet*).

Jangnoma

Jangnoma epik janr hisoblanadi. Bunda tarixiy va afsonaviy janglar, ayrim shaxslar ko'rsatgan mardlik, qahramonliklar mubolag'ali, shuningdek, ko'tarinki ruh bilan bayon qilinadi. Mustaqil janr sifatida u qadimgi qahramonlik dostonlari ta'sirida shakllangan. Jangnomalarda qahramonlarning kuch-qudrati, qurol-yarog'lari, jangu jasorati g'oyat bo'rttirib tasvirlanadi. Jangnomalar nasriy va she'riy shakllarda bo'lishi mumkin. Ko'pgina jangnomalar nasrda yozilib, ba'zan asar tarkibiga she'riy parchalar kiritilgan. O'zbek xalqining madaniy hayotida jangnomaxonlik an'anasi keng o'rin tutgan. Chunki bunday asarlarning yaxshi namunalari kishilarni yurtparvarlik, qahramonlik va elga fidoyilik kabi yuksak g'oyalar ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi (*O'z ME, 3-jild, 550-bet*).

Jamg'armalar

Jamg'armalar – 1) xarajatlardan, chiqimlardan orttirib, tejab to'plangan pul; 2) kelgusidagi ehtiyojlar uchun daromadning bir qismini ajratib qo'yish; 3) doimiy badallar va reinvestisiya yo'li bilan kapital qo'yilmalarni pul ko'rinishida jamlash; 4) pul va moddiy vositalarni ma'lum bir maqsad yo'lida foydalanish uchun jalb etish (masalan: pensiya jamg'armasi, investitsiya jamg'armasi); 5) ma'lum bir faoliyat turiga, kishilarning muayyan ijtimoiy guruhiga ko'maklashish maqsadida tuzilgan tashkilot; 6) aksiyalar nazorat paketini qo'lga kiritish maqsadida, narxiga ta'sir etmagan holda ularni doimiy ravishda sotib olish (*O'z ME, 3-jild, 549-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Jo'nalish kelishigining qo'shimchasi -ga, -ka, -qa. Bu kelishik qo'shimchasi otni, olmoshni, otlashgan so'zni fe'lga bog'laydi. Mazkur kelishikdagi so'zlar *kinga? nimaga? qaerga? qachonga?* so'roqlariga javob bo'ladi. Gapda vositali to'ldiruvchi, o'rin holi, payt holi vazifalarini bajaradi. Masalan:

1. Botir qoidani *daftarga* yozdi.
2. U xabarni *Qahramonga* yetkazdi.
3. Ikki soatdan so'ng *Toshkentga* qaytamiz.
4. Sayohat *bahorga* qoldirildi.
5. Bu xabarni *unga* yetkaz.
6. *Yaxshiga* yondash, yomondan qoch.
7. *Ko'kka* boqma, *ko'pga* boq.
8. Qishda *qishloqqa* qaytdi.

Jonli til biror xalqning aloqa quroli sifatida xizmat qilib turgan tildir. M.: *o'zbek tili, rus tili*.

Juft undoshlar talaffuz o'rni, usuli tomonidan bir xillikka ega bo'lib, jarangli-jarangsizlik jihatdan farqlanuvchi tovushlar: *b-p, d-t, z-s, j-sh, dj-ch, g-k, g'-x, v-f*.

Juft so'zlar lug'aviy ma'noga ega yoki ega bo'lmagan ikki qismning teng bog'lanishi asosida yuzgaga kelgan. M.: *ota-ona, kiyim-kechak, alg'ov-dalg'ov, oq-qora, soya-salqin, och-nahor, u-bu, ana-mana, oldi-berdi, kuydi-pishdi*.

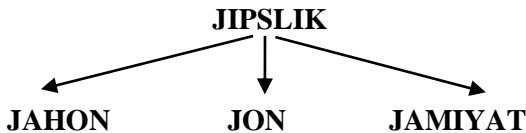
Jamlovchi otlar bir xil shaxs, narsa-hodisaning jamini bildiradi. M.: *el, qo'shin, poda, uyur, suruv*.

Tayyor qoliplar

Men	{	kutubxonaga qishloqqa emakka o‘qishga	}	boraman.
Talaba	{	o‘qituvchiga dekanga kutubxonachiga	}	murojaat qildi.
Siz	{	otamga qarindoshlarga o‘rtog‘imga	}	salom ayting

Tayanch iboralar: portlovchi, jarangli, qorishiq tovush, sirg‘aluvchi, sof undosh, juft so‘zlar, lug‘aviy ma’no, teng bog‘lanish, jamlovchi ot.

Asosiy so‘zlar

34-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

35-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

36-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

13-dars. Qahramonlar unutilmaydi

I. Nutq tovushiga izoh: “Q” undoshi chuqur til orqa, portlovchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

To‘g‘ri talaffuz qiling!

1) qon - кровь
kon - шахта

2) qo‘l - рука
ko‘l - озеро

3) qul - раб
kul - пепел

- 4) qir - возвышенность 5) qiyiq - пояс 6) qunduz - бобёр
kir-грязь kiyik - олень kunduz – день

Tez aytish

Qunduz qumg'inni quyoshga qo'ydi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Qa-rin-dosh, qa-bul-xo-na, qa-lam, qo-zon, qa-dah, qo'sh-ni.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Qatnashmoq, qaldirg'och, qaramoq, qabulxona, qo'shimcha, qavariq, qabila, qadrlamoq, qazilma, qazimoq, qayin, qaynamoq, qayt, qaytarmoq, qayg'u, qaltis, qalqimoq, qamamoq, qamish, qamchilamoq, qandolat, qanoat, qaram, qars, qasam, qasd, qasos, qat'iy, qidirmoq, qizimoq, qiziq, qiynamoq, qoplamoq, qotmoq, quvvatlamok, qurbaqa, qurtlamok, qavimok, qadamok, qayrilmok, qayishmoq, qayg'urmoq, qaltiramoq, qarashmoq, qalbakilashtirmok, qarimoq, qatorlamok, qashimoq, qaqramok, qizarmoq, qiziqmoq, qiyshaymoq, qiyqirmok.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

- 1) qaldirg'ochning qanoti; 4) qamoqda qiynamoq;
2) qarorni qabul qilmoq; 5) qoshiq bilan qidirmok;
3) qo'shniga qaramok; 6) qimmatbaho qoshiq.

IV. Sher va to'rtlikni yod oling.

Qaro qoshing, qalam qoshing,
Qiyiq qayrilma qoshing, qiz
Qilur qatlimga qasd qayrab –
Qilich qotil qaroshing, qiz.
Qafasda qalb qushin qiynab,
Qanot qoqmoqqa qo'ymaysan.
Qarab qo'ygil qiyo,
Qalbimni qizdysin quyoshing, qiz.

(E.Vohidov)

Har kim o‘z elida bekdir, to‘radir,
O‘z elida bek bo‘lmagan o‘ladir.
Bo‘lar elning farzandlari, botirlar,
Ko‘zin o‘yib olishsa ham, ko‘radir.

(Usmon Azim)

V. Suhbat.

- Qahramon uchuvchini bilasizmi?
- Ha, Abdusattor Eshonqulov.
- Qaerda tug‘ilgan?
- Toshkentda.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Qahramon uchuvchi

Abdusattor Eshonqulov 1916-yilning 10-fevralida Toshkent shahrida ishchi oilasida tug‘ilgan. Avval o‘rta maktabda o‘qigan. Keyin 1935-yildan Toshkent to‘qimachilik kombinatida usta yordamchisi bo‘lib ishlagan. 1937-yilda harbiy xizmatga ketgan. 1939-yilda Volsk harbiy-aviatsiya texnikumini tugatgan. 1943-yilda Balashov uchuvchilar aviamaktabini tamomlagan. 1944-yilning fevralidan Ikkinchi jahon urushida qatnashib, Orsha-Vitebsk, Mogilev, Minsk, Grodno, Belostok yo‘nalishlari bo‘yicha hujum operatsiyalarida komandir bo‘lib jang qilgan. Yuz marta jangovar parvoz qilib, dushmanning 10 ta tanki, 69 ta avtomashinasi, 2 ta parovozi va boshqa jangovar mashinalarini yo‘q qilgan. Mayor Abdusattor Eshonqulov urush paytida ko‘rsatgan jasoratlari uchun 1945-yilning 18-avgustida Ittifoq Qahramoni unvoniga sazovor bo‘lgan. Urushdan so‘ng harbiy-havo kuchlari qismlarida xizmat qilib, 1960-yilda iste‘foga chiqqan. Abdusattor Eshonqulov xizmat davrida ham o‘ndan ortiq orden va medallar bilan mukofotlangan. Abdusattor Eshonqulov 1997-yilning 9-dekabrida vafot etgan. Biz elimizning shunday farzandi bilan faxrlanamiz (*O‘zME, 10-jild, 2005-yil, 301-bet*).

Lug‘at

Ishchi-рабочий, keyin-потом, bitirmoq-закончить, to‘qimachilik-текстильный, yordamchi-помощник, harbiy xizmat-военная служба, ketmoq-уходить, Ikkinchi jahon urushi-Вторая мировая

война, qatnashmoq-участвовать, yo‘nalish-направление, hujum-налёт, jang qilmoq-воевать, jangovar parvoz-боевой полёт, dushman-враг, yo‘q qilmoq-уничтожать, unvon-звание, harbiy-havo kuchlari-военновоздушные силы, qism-часть, iste’fo-отставка, mukofotlanmoq-награждаться.

VII. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

Qobiliyat

Qobiliyat kishining biror faoliyat yuzasidan layoqatini va imkoniyatini ifodalovchi ruhiy xususiyatdir. Qobiliyat tug‘ma bo‘ladi. Unda shaxs biror soha bo‘yicha boshqalarga nisbatan kuchli malakaga ega ekanligini namoyish etadi.

Qo‘rqmas sarkarda

Temur Malik XII asrning oxiri va XIII asrning 1-yarmida Muhammad Xorazmshoh hukmronligi davrida Xo‘jand shahar hokimi bo‘lgan. Jaloliddin Manguberdining yaqin safdoshi, mo‘g‘ullar istilosiga qarshi kurashgan sarkarda, xalq qahramonidir. 1219-yilning dekabrda Aloq no‘yon boshliq 5000 kishilik mo‘g‘ul qo‘shini Xo‘jandni qamal qilishga kirishadi. Temur Malik urushdan oldin Sirdaryoning o‘rtasida, suv ikkiga bo‘lingan joyida mustahkam bir qal‘a qurdirgan edi. Shahar mudofaasi qiyinlashgach, 1220-yilning aprelida Temur Malik 1000 kishilik qo‘shini bilan orolga ko‘chib o‘tadi. Dushman shahar va qal‘ani halqa shaklida o‘rab oladi. Manjaniqdan otilgan toshlar orolga etmagach, mo‘g‘ullar 50000 asirlar yordamida daryoga shoh-shabba, xashak tashlaydi. Mo‘g‘ullarning 20000 kishilik qo‘shini jangga kirishadi. Temur Malik ustiga sirka shimdirilgan namat bilan o‘ralgan, o‘q otish uchun maxsus darchalari bor kemalar yasattiradi. Har kuni erta tongda har ikki tomonga 6 ta kemada borib dushmanga qiron keltiradi. Vaziyat tanglashgach u 70 ta kemada Sirdaryoning quyi oqimiga qarab suzadi. Mo‘g‘ullar **Barchinlig‘** (Qizil O‘rdadan 50 km janubda) daryoni to‘sib qo‘yishadi. Temur Malikning qo‘shini quruqlikda dushman bilan jang qiladi. Ko‘p talafotlardan so‘ng 1220-yilning yozida yolg‘iz o‘zi Xorazmga yetib keladi. U askar to‘plab, Jo‘jixonning qo‘shiniga zarba beradi va Kasba(Yangikent) shahrini ozod qiladi. Ammo saltanatdagi mushkul siyosiy vaziyat sababli

Xorazmdan ketadi. U 1221-32-yillar Jaloliddin Manguberdi bilan mo'g'ullarga qarshi kurashadi. Jaloliddinning o'limidan so'ng o'z yurtiga qaytadi. Ma'lum vaqt o'tkach mo'g'ullar tomonidan qo'lga olinib qatl qilinadi. Temur Malikning jasorati haqida Mirmuhsin "Temur Malik"(1986) romanini yozgan (*O'zME, 8-jild, 2004-yil, 361-362-betlar*).

Qashqadaryo

Qashqadaryo viloyati – O'zbekistonning janubida joylashgan. Maydoni 28,4 ming km², aholisi 1917,9 ming kishi (1995-yil). Poytaxti – Qarshi shahri. Tarkibida 14 tuman bor (Qamashi, G'uzor, Dehqonobod, Qarshi, Koson, Kitob, Nishon, Kasbi, Usmon Yusupov, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabog', Muborak, Bahoriston). Shimoldan Samarqand, shimoli-g'arbdan Buxoro, janubi-sharqdan Surxondaryo, janubi-g'arbdan Turkmaniston, shimoli-sharqdan Tojikiston bilan chegaradosh. Bu viloyat Qashqadaryo havzasi va Pomir-Oloy tog'larining g'arbiy chekkasida joylashgan. Asosiy hududi tekislikdan iborat. Cho'l, dasht va tog'li zonalarga bo'linadi. Qashqadaryo viloyatida neft, gaz, toshko'mir, kaliy tuzi, marmar, boksit, asbest, ohak, gips, sifatli gil, grafit, simob va boshqa tabiiy qazilma boyliklar bor. Aholisining 87,7 foizi o'zbeklar, shuningdek, tojiklar, ruslar, tatarlar, turkmanlar, beloruslar, turklar, arablar va lo'lilar yashaydi. Shaharlari: Qarshi, G'uzor, Kitob, Qamashi, Koson, Muborak, Talimarjon, Shahrisabz, Yakkabog', Chiroqchi, Beshkent. Qashqadaryo vohasidan topilgan arxeologik yodgorliklar so'nggi bronza davriga (mil. av. 9-8-asrlar) oid (Bo'rjarsoy) dir. Hazrati Bashir qishlog'idagi g'orda paleolit davrida odam yashaganligi isbotlangan (*O'z RE, 12-jild, 2006-yil, 697-707-betlar*).

VIII. Grammatik terminlar.

Qo'shimchalar o'zbek tilida vazifasiga ko'ra uch turga bo'linadi:

1. **So'z yasovchi qo'shimchalar** o'zakka qo'shilib, yangi ma'noli so'zlar yasaydi. Masalan: ish+**chi**=ishchi, ish+**la**=ishla, ish+**chan**=ishchan, **ser**+hosil=serhosil, g'olib+**ona**=g'olibona.

2. **So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar** gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi. Bularga otlardagi egalik va kelishik qo'shimchalari,

fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalari kiradi. Masalan: **mening** kitob**im**, kinoga kety**apti**.

3. **So'z shakli hosil qiluvchi qo'shimchalar** ma'noni bir oz o'zgartiradi, qo'shimcha ma'no orttiradi, lekin yangi so'z yasamaydi. Bunday qo'shimchalar ot, sifat, son, ravish, fe'l turkumlarida bor. Masalan: uy+**cha** = uycha, oq+**roq**=oqroq, ikki+**ta**=ikkita, tez+**gina**=tezgina, kul+**imsira**=kulimsira.

Qo'shimcha (affiks) – o'zi qo'shiladigan so'zning lug'aviy va grammatik ma'nolarini shakllantirishga xizmat qiladigan qism. Bular: 1) **old qo'shimcha (prefiks)** – so'zning bosh qismiga qo'shiladigan qo'shimcha. O'zbek tiliga fors-tojik tilidan o'tgan. M.: *serhosil, noo'rin, befoyda, badavlat, boodob*; 2) **o'rta qo'shimcha (infiks)** – so'z (negiz)larni o'rtasidan bog'laydigan qo'shimcha. O'zbek tilida bunday qo'shimcha yo'q. M.: *stand (turmoq) – stood (turdi)*; 3) **orqa qo'shimcha (suffiks)** – so'zlarning oxiriga qo'shiladigan qo'shimcha. M.: *ishchi, ishla, ishsiz, ishchan*.

Qaratqich kelishigining qo'shimchasi -ning. Bu kelishik qo'shimchasi otni, olmoshni, otlashgan so'zni otga bog'lash uchun xizmat qiladi. Qaratqich kelishigidagi so'z **kimning? nimaning? qaerning?** so'roqlariga javob bo'ladi. Gapda qaratqich aniqlovchi vazifasini bajaradi. Masalan:

1. Men **Sobirning** kitobini oldim.
2. **Toshkentning** ko'chalari keng va chiroyli.
3. **Daftarning** bo'sh varag'i to'ldi.
4. **Uning** kelganini sezmay qoldi.
5. **Yaxshining** so'zi qaymoq, **yomonning** so'zi to'qmoq.

Qarashlilik shakli –niki qo'shimchasi orqali hosil qilinadi va narsaning shaxsga yoki narsaga tegishlilikini anglatadi. M.: *kitob ukamniki, qopqoq quduqniki*.

Qarindosh tillarning kelib chiqish manbai bitta bo'ladi. Shu sababli fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari umumiy, mushtarak bo'ladi.

Qisqartma so'zlar (abbreviatsiyalar) lug'aviy birliklarni qisqartirish asosida hosil qilinadi. M.: *BMT, ToshDShI, Toshshaharyo'lovchitrans*.

Qomusiy (ensiklopedik) lug'atda so'z bilan bog'liq narsa-hodisalar, shaxslar, geografik nomlar haqida to'liq ma'lumot

beriladi. M.: “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” (12 jildlik). T., “O‘zME” nashriyoti, 2000-2006-yillar.

Tayyor qoliplar

Uning
Sobirning
Qunduzning
Do‘stining
Dugonasining

} kelganini sezmay qoldi.

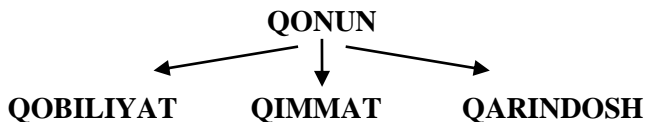
Men

{ Sobirning
do‘stimning
akamning
domlaning
dugonamning }

} kitobini oldim.

Tayanch iboralar: chuqur til orqa tovushi, qisqartma so‘zlar, qomusiy lug‘at, ijtimoiy hodisalar, shaxs nomlari, geografik nomlar.

Asosiy so‘zlar

37-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

38-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

39-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

14-dars. Kitob – bilimlar xazinasi

I. Nutq tovushiga izoh: “K” undoshi sayoz til orqa, portlovchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

To‘g‘ri talaffuz qiling!

1) kunduz - день	2) kuch - сила	3) kamar - ремен
qunduz - бобёр	quch - обними	qamar - луна
4) o‘tkazmoq - проводить	5) kissa - карман	6) karam - капуста

o‘tqazmoq - сажать

qissa - повесть

qaram - зависимый

Tez aytish

Kichkintoy kichkina kulchasini ko‘rsatdi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Ki-tob, kis-sa, kun-duz-gi, ko‘k-lam, ki-yim, ka-sal, ka-ram.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Kavshamoq, kaklik, kaltabin, kayfiyat, kamalak, kamtar, kapalak, kasofat, kashta, kashfiyot, kezmoq, kelmoq, kema, kengaymoq, kesim, keskin, kechirmoq, kechki, kiyim, kiyik, kigiz, kissa, kindik, kovlamoq, kuymoq, kulmoq, kumush, kunduzgi, kurashmoq, kutmoq, kuchli, ko‘klam, ko‘maklashmoq, ko‘ngil, ko‘p.

Paronimlarni farqlang:

Kaft (ладонь) - kift (плечо), kat (деревянная кровать) - kart (чистое курдючное сало).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) kelin ning kiprigi;	4) kengash dan ketmoq;
2) kasal ni ko‘rmoq;	5) kuch bilan kavlamoq;
3) kemaga kirmoq ;	6) kulrang ko‘zoynak.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Jahonda kitobdan yaxshi yor bo‘lmas,
Davr g‘amxonasida g‘amgusor bo‘lmas.
Yolg‘izlik kunjida undan har qachon
Yuz rohat yetar, lek bir ozor bo‘lmas.

(Abdurahmon Jomiy)

Aqlga ilm birla bergil ko‘mak,
Aql – bu ilmga xaridor demak.
Aqlning oltindan ortig‘i bordir,
Odam oltin bila bo‘lmas hushyor.

(Xisrav Dehlaviy)

V. Suhbat.

- Kitobat nima?
- Kitoblarni yaratish va ziynatlash.
- Kim amalga oshirgan?
- Xattotlar guruhi.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Kitobat

Kitobat (“kataba” arabcha “yozmoq”) san’ati kitoblarni yaratish va ziynatlashdir. Markaziy Osiyoda qo’lyozma kitoblarni bezash juda qadimda mahalliy madaniyat taraqqiyot bosqichlari bilan bog’liq holda shakllangan. Eng qadimgi kitoblar “**Avesto**”, “**Vessantarak jataka**” (sug’d tilida yozilgan, varaqlari turli mamlakatlarda saqlanayotgan kitob) larda ham kitobat san’atining namunalari bor. O’rta asrlarda umummusulmon madaniyat yoki arab tilidagi qo’lyozma an’analariga asoslangan kitobat san’ati to’liq shakllandi va yuksak taraqqiyot darajasiga erishdi. Kitobat san’ati hunarmandlar (qog’ozrez, xattot, lavvoh, jadvalkash, muzahhib, musavvir, sahhob va boshqalar) guruhi tomonidan bajarilgan. Qo’lyozma kitob uchun sifatli qog’oz tanlangan. **Xattot** matnni yozishda qog’oz-karton (mistar) ustiga ip tortib uning izini matn yoziladigan maxsus qog’ozga tushirib olgandan so’ng matnni ko’chirgan. Matnni joylashtirish xattotning mahoratiga bog’liq bo’lgan. **Lavvoh** itilgan matnni hoshiya qog’ozga yelimlagan. **Jadvalkash** ustidan ayni yopishtirilgan joyiga turli ranglarda chiziqlar tortib, matnni jadvalga solgan. So’ngra **muzahhib** suyultirilgan oltin, kumush va boshqa ranglar yordamida qo’lyozmani ziynatlagan. Bo’sh qoldirilgan joylarga **musavvir** (rassom) turli ranglarda rasm solgan. **Sahhob** (muqovasoz) qo’lyozmani karton yoki charmdan ishlangan muqovaga biriktirgan. Muqova qopqog’i yog’ochdan yoki kumushdan tayyorlangan va naqshlar bilan bezalgan. Shu tariqa go’zal san’at asari yuzaga kelgan (*O’zME, 4-jild, 2002-yil, 623-624-betlar*).

Lug‘at

Kitob-книга, yaratmoq-создавать, ziynat-украшение, qo‘lyozma-рукопись, mahalliy-местный, namuna-образец, shakllanmoq-формировать, hunarmand-кустарь, qog‘oz-бумага, xattot-каллиграф, jadval-таблица, muzahhib-живописец, musavvir-художник, sahhob-переплётчик, qog‘oz-бумага, sifatli-качественный, muqova-обложка, qorqoq-крышка, naqsh-гравюра.

VII. Mustaqil ish uchun matnlar.

Kamtarlik

Kamtarlik insonni bezaydigan fazilatdir. Shaxsning yuqori darajadagi madaniyat sohibi ekanligini ko‘rsatuvchi xususiyat hisoblanadi. Xalqimizda «Kamtarga kamol, manmanga zavol» degan hikmat bor.

Kitob

Kitob axborotlarni, bilimlarni yig‘ish hamda tarqatish uchun mo‘ljallanga o‘quv qurolidir. Unda ijtimoiy-siyosiy, ilmiy va estetik qarashlar o‘z aksini topadi. Kitob bilim targ‘ibotchisi hamda tarbiya quroli bo‘lgan badiiy, ilmiy hamda ijtimoiy adabiyot hisoblanadi. Xalqaro stasitikada YUNESKO tavsiyasiga ko‘ra, hajmi 48 sahifadan kam bo‘lmagan, taboqlab tikilgan nodavriy nashrni shartli ravishda **kitob** deyish qabul qilingan. Fan, adabiyot, san‘at asarlaridan matbaada ko‘paytirish va tarqatish uchun tanlash, ularga ilmiy hamda badiiy nuqtai nazardan yondoshish, tahrir qilish, badiiy bezash, matbaa ijrosini belgilash, nashrga tayyorlash **nashriyot**ning vazifasidir. Kitobni ko‘plab chiqarish, ya‘ni kitob bosish esa **poligrafiya** sanoatining ishidir. Kitoblarni to‘plash, saqlash, kitobxonlar o‘rtasida tashviqot qilish, ulardan foydalanishlari uchun qulay sharoit yaratish **kutubxonalar** ishi hisoblanadi. Kitob va boshqa bosma asarlar haqida muayyan maqsad bilan o‘quvchilarga ma‘lumot berish va ularni targ‘ibot qilish **bibliografiyaning** vazifasidir. Kitobning paydo bo‘lishi yozuvning yaratilishi va shakllanish jarayoni bilan bog‘liqdir. Qadimgi Misr, Turon, Xitoy, Hindiston, Yunoniston va O‘rta Osiyoda odamlar tosh, sopol, yog‘och, teri, shisha, palma daraxti bargi va boshqa materiallarga yozib o‘z fikrlarini bayon qilishgan. Har bir kitob katta hajmli yoki

juda og‘ir vaznli bo‘lgan. Papurus o‘simligidan ishlangan o‘rama kitoblarning uzunligi 10 metr atrofida bo‘lib, maxsus charm yoki yog‘och g‘iloflarda saqlangan. Xorazmda miloddan avvalgi 1-ming yillikning 1-yarmida yaratilgan “Avesto” ning nusxasi **qoramol terisiga oltin suvi** yozilgan. 644-645-yillarda ko‘chirilgan “Usmon Qur‘oni” **kiyik terisiga** yozilgan. 650-yildan Samarqandda qog‘ozli kitoblar tayyorlana boshlagan. XIII asrda esa Yevropada qog‘ozli kitoblar paydo bo‘lgan (*O‘zME, 4-jild, 2002, 617-619-betlar*).

Komil

Muhammadniyoz Komil Xorazmiy 1825-yilda Xivada mudarris oilasida tug‘ilgan. Avval maktabda o‘qiydi. Otasi (Abdulla Oxund) vafot etgach, savdo bilan shug‘ullanadi. Madrasaga qatnab, arab va fors tillarini o‘rganadi. 25-30 yoshlarida «Komil» taxallusi bilan she‘rlar yoza boshlaydi. 1856-yildan xon saroyida xattot bo‘lib ishlay boshlaydi. Keyinroq xattotlar boshlig‘i (mirzaboshi) bo‘ldi. 1873-yilning oxirlarida devonbegi lavozimiga ko‘tariladi. Komil Xorazmiy Moskva, Peterburg shaharlarida ikki marta (1873, 1883) bo‘lgan. Komil Xorazmiy bundan tashqari Toshkent, Buxoro, Mozori Sharif va G‘azna shaharlariga sayohat qiladi.

Komil Xorazmiy musiqashunos sifatida «Tanbur» notasini yoza boshlaydi. Uning o‘g‘li Muhammad Rasul otasining ishini davom ettirib, «Xorazm shashmaqomi» ning hammasini notaga ko‘chiradi. Komil Xorazmiy Mumtozning «Mahbub ul-qulub» (Ko‘ngillarning sevgani) asarini, Ali Safiyning «Latoyif at-tavoyif» (Turli toifalarning latifalari) asarini fors tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

Komil Xorazmiy o‘z she‘rlarini to‘plab, maxsus devon tuzgan. Uning devoni uch marta (1881, 1895, 1909) nashr etilgan. Komil Xorazmiy umrining oxirlarida ko‘z kasaliga uchraydi, ko‘zi ojizlanib qoladi. U 1899-yilda Xivada vafot etgan (*O‘zME, 4-jild, 2002-yil, 676-bet*).

VIII. Ish qog‘ozi.

Kafolat xati

Hurmatli Hasan Abdullaevich!

«Algoritm» zavodi Sizga o‘zbek tilini o‘rgatish bo‘yicha mashg‘ulotlar olib borishingiz uchun barcha sharoitlarni yaratishga va o‘zaro shartnoma asosida haq to‘lashga kafolat beradi.

Zavod direktori (imzo) O.N.Vahobov
Bosh hisobchi (imzo) R.S.Karimov
(M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 294-bet).

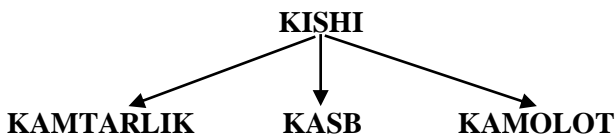
IX. Grammatik terminlar.

Kelishik qo‘shimchalari otni otga, ot, olmosh va otlashgan so‘zni fe‘lga bog‘lash uchun xizmat qiladi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida *oltita* (bosh, qaratqich, tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt, chiqish) kelishik bor. So‘zlarga kelishik qo‘shimchalari va egalik qo‘shimchalarining ma‘lum tartib asosida qo‘shilishiga *turlanish* deyiladi. Kelishiklar otni otga (*kitobning varog‘i*), olmoshni otga (*sening isming*), otlashgan so‘zni otga (*yaxshining so‘zi*), otni fe‘lga (*sendan so‘radim*), otlashgan so‘zni fe‘lga (*yaxshiga yondash, bittasiga qaradi*), bog‘lash vazifasini bajaradi.

Kelishikli boshqaruvda bosh so‘z bilan ergash so‘z kelishik (tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt, chiqish) qo‘shimchalari vositasida bog‘lanadi. M.: *kitabni o‘qimoq, daftarga yozmoq, shaharda turmoq, shakardan solmoq*.

Tayanch iboralar: sayoz til orqa tovush, ko‘rsatish olmoshi, ko‘makchilar, harakat nomi, sifatdosh, hokim so‘z, yordamchi so‘zlar.

Asosiy so‘zlar

40-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

41-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

42-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

15-dars. Kashfiyotlar olamida

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Ko‘rmoq, ko‘rsatmoq, ko‘tarmoq, ko‘chmoq, ko‘hna, kaltaklamoq, kamaymoq, kamsitmoq, kasallanmoq, kekkaymoq, keksaymoq, kemirmoq, kengaymoq, kengashmoq, kerilmoq,

kerishmoq, kesmoq, kechmoq, kirmoq, koyimoq, kuzatmoq, kuramoq, kuchaymoq, ko'zlammoq, ko'karmoq, ko'mmoq, ko'ndirmoq, ko'nmoq, ko'paymoq, ko'pik, ko'rik, ko'rmoq, ko'rsatma, ko'chki, ko'chma.

II. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) kuyov ning ko'chasi;	4) kib rdan kechmoq;
2) kemasoz ni qidirmoq;	5) ko'zgu haqida kuylamoq;
3) ko'lga ketmoq	6) kumush kosa.

III. She'rni yod oling.

Kamtarlik haqida

Garchi shuncha mag'rur tursa ham,
Piyolaga egilar choynak.
Shunday ekan, manmanlik nechun,
Kibr-u havo nimaga kerak?
Kamtarin bo'l, hatto bir qadam –
O'tma g'urur ostonasidan.
Piyolani inson shuning-chun
O'par doim peshonasidan.

(Erkin Vohidov)

Yurtim, ado bo'lmas armonlaring bor,
Toshlarni yig'latgan dostonlaring bor,
O'tmishingni o'ylab og'riydi jonim,
Ko'ksing to'la shahid o'g'lonlaring bor.

(Muhammad Yusuf)

IV. Suhbat

- Kashfiyot nima?
- Izlanish, tekshirish, ilmiy tadqiqot natijasi.
- Ixtiro nima?
- Texnikaviy yechimga ega yangilik.

V. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Kashfiyot va ixtirolar

Izlanish, tekshirish, ilmiy tadqiqot natijasida, ba'zan esa tasodifan topilgan yoki yaratilgan ilmiy yangilikka **kashfiyot** deyiladi. Unga tabiat hodisalari va jamiyat qonunlarini ongli ravishda ilmiy idrok qilish natijasida erishiladi. Kashfiyot tufayli moddiy dunyoning ilgari insoniyatga ma'lum bo'lmagan ob'yektiv qonunlari, xossalari va hodisalari ma'lum qilinadi. Kashfiyot insoniyatning bilish jarayoni darajasini tubdan o'zgartiradi. Kashfiyot fan-texnika inqilobining asosini tashkil etadi. Fan-texnika taraqqiyotiga tubdan yangi yo'nalishlarni baxsh etadi. Inson bosib o'tgan tarixiy jarayonda juda ko'p kashfiyotlar qilingan. Kashfiyot bilan ixtiro bir-biridan farqlash kerak. Kashfiyot natijasida muayyan **qonunlar yaratiladi**, ixtiro tufayli esa **muhim yangiliklar** yuzaga keladi. Masalan: *Arximedning suv chiqarish vinti* o'ta yangilik bo'lsa ham ixtiro hisoblanadi. *Nyutonning butun olam tortishish qonuni* esa olamshumul kashfiyotdir. Fanda *ichki yonuv dvigatelelining yaratilishi* ixtiro hisoblanadi. Beruniy isbotlagan **Yerning o'z o'qi atrofidagi aylanishi va sayyoralarning Quyosh atrofida aylanishi** to'g'risidagi ilmiy nazariyasi kashfiyotdir. Bu ilmiy nazariya keyinchalik Kopernik tomonidan qaytarilgan. Har qanday ixtiro ham kashfiyot bo'la olmaydi, lekin ixtiro kashfiyotga suyangan holda amalga oshiriladi. Fanda *atom va vodorod bombalarining o'ylab topilishi* kashfiyot hisoblanadi. Ammo *raketalarni yasash* esa ixtirodir (*O'zME, 4-jild, 2002-yil, 525-bet*).

Lug'at

Izlanish-искания, tekshirish-исследование, ba'zan-иногда, tasodifan-случайно, topmoq-найти, yaratmoq-создавать, yangilik-новость, kashfiyot-открытие, hodisa-событие, jamiyat-общество, ongli-сознательный, разумный, idrok qilmoq-соображать, moddiy-материальный, dunyo-мир, xossa-свойство, jarayon-процесс, o'zgartirmoq-менять, fan-nauka, inqilob-revolюция, asos-osnova, tashkil etmoq-организовывать, taraqqiyot-развитие, progress, yo'nalish-направление, baxsh etmoq-дарить, придавать, ixtiro-изобретение, farqlamoq-различать, muayyan-определённый, yaratmoq-создавать, muhim-важный, olamshumul-всемирный, мировой.

VI. Mustaqil ish uchun matnlar.

Ko‘ragoniy jadvali

“Ziji jadidi Ko‘ragoniy” (“Ko‘ragoniyning yangi astronomik jadvali”), “Ulug‘bek ziji” – Samarqanddagi rasadxonada ilmiy tahlil qilingan Mirzo Ulug‘bek rahbarligida 1437-yilda yaratilgan ilmiy asar va jadval. Ikki bo‘limdan (batafsil yozilgan muqaddima va vaziyatlari elliptik tizimda berilgan 1018 ta yulduzning jadvalidan) iborat. Muqaddima to‘rt qismga bo‘lingan. Birinchi qism – xronologiyada Sharq xalqlarining yil hisoblash usullari bayon qilingan. Ikkinchi qism amaliy astronomiya masalalariga bag‘ishlangan. Uchinchi qismda sayyoralarning ko‘rinma harakatlari geotsentrik tizim asosida sharhlangan. To‘rtinchi qismda goroskop haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Ulug‘bekning bu jadvali yangiligi jihatdan astronomiya tarixida Gipparx-Ptolemey jadvalidan keyin (II asr) ikkinchi o‘rinda turadi. Osmonni kuzatish asboblari ixtiro qilinguniga qadar tuzilgan zijlar orasida eng mukammali «Ulug‘bek ziji» hisoblanadi. Bu asar turkiy tilda yozilib, keyinchalik fors va arab tillariga tarjima qilingan. Ulug‘bekning shogirdi Ali Qushchi (Quchchi) asar qo‘lyozma-larining keng tarqalishiga katta hissa qo‘shgan. Bu asar birinchi marta 1648-yilda Angliyada nashr qilingan. Fors tilida yozilgan eng eski nusxalaridan biri O‘zR FA Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda (*O‘z ME, 4-jild, 2002-yil, 13-bet*).

Kutubxonalar

Toshkent shahrida uchta yirik kutubxona bor. Birinchisi *Alisher Navoiy nomidagi O‘zR Milliy davlat kutubxonasi* 1870-yilda tashkil etilgan va turli nomlar bilan atalgan. 1919-yilda “*Xalq kutubxonasi*” deb nomlangan. 1948-yilda ushu kutubxonaga Alisher Navoiy nomi berilgan. Kutubxonadagi nodir kitoblar fondida 591 jildli «Turkiston to‘plami» mavjud bo‘lib, unda Turkiston va qo‘shni Sharq mamlakatlari to‘g‘risidagi bosma materiallar yig‘ilgan. Kutubxona fondida 1912-yilda 80 ming jild kitob bo‘lgan. Kitoblar soni 1940-yilda 1 mln. 200 ming nusxaga yetgan. 1970-yilga kelib kutubxona fondida 3 mln. 752 ming nusxa kitob mavjud bo‘lgan. Navoiy nomidagi milliy kutubxona jahondagi 185 muassasa bilan kitob ayirbosh qilgan. Mustaqillikdan keyin kutubxona qayta qurilib,

zamonaviy texnik uskunalar bilan jihozlandi. Ikkinchi ***O‘zbekiston Respublikasi FAsining Asosiy kutubxonasi*** bo‘lib, 1933-yilda tashkil etilgan. 1943-yildan ana shu nom bilan atala boshlagan. 1979-yilda kutubxonada fondida 2 mln. dan ziyod asar bo‘lgan. Kutubxonada fondi har yili 60-70 ming kitob va davriy nashrlar bilan boyib borgan. Mazkur kutubxonada 40 mamlakatning 300 muassasasi bilan kitob ayirbosh qiladi. Uchunchisi ***O‘zbekiston Respublikasi FAsi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik qo‘lyozmalar instituti kutubxonasining*** fondida 80 mingga yaqin alohida asarlarni o‘zida jamlagan 25 mingdan ziyod qo‘lyozma asarlar to‘plami mavjud. Ular X va XX asrning boshlariga oid bo‘lib, turkiy, forsiy va arabiy tillarida yozilgan. Shuningdek mualliflar hayotligida o‘z qo‘llari bilan yozgan qo‘lyozma dastxatlar ham bor. Kutubxonada Sharq mutafakkirlarining badiiy va ilmiy asarlari, O‘rta Osiyo xonliklariga tegishli bir qancha ming nusxadagi hujjatlar, yorliqlar va vaqf qog‘ozlari ham saqlanadi (O‘zME, 5-jild, 2003-yil, 150-151-betlar).

Koreya Respublikasi

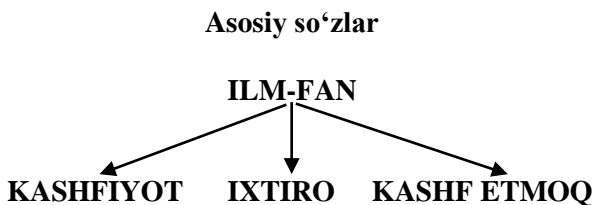
Koreya (koreyscha «Choson» - «Tonggi tarovat») Respublikasi – Uzoq Sharqda, Koreya yarim orolida, 38-paralleldan janubda joylashgan davlat. Maydoni 98,48 ming km², aholisi 47,904 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Seul shahri. Ma‘muriy-hududiy jihatdan 9 provinsiya (viloyat) va viloyat maqomidagi ikki shahar (Seul va Pusan) ga bo‘lingan. Davlat tuzumi – parlamentli respublika. Davlat boshlig‘i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyat – Millat majlisi. Ijroiya hokimiyatni prezident va bosh vazir boshchiligidagi hukumat amalga oshiradi. Aholisining 99 foizi koreyslar. Dindorlari buddaviylik, konfusiylik va qisman xristianlikka e‘tiqod qilishadi. Yirik shaharlari: Seul, Pusan, Kvanju, Inchxon, Techjon, Ulsan. Katta daryolari: Xangan, Naktongan. Koreya Respublikasi 1948-yildan BMT ning a‘zosi. Koreya Respublikasi O‘zbekiston bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning yanvarida o‘rnatgan (O‘z ME, 5-jild, 2003-yil, 33-39-betlar).

VII. Grammatik terminlar.

Ko'rsatish olmoshlari shaxs, narsa, yoki joyni ko'rsatish, aniqlash va ta'kidlash uchun qo'llanuvchi lug'aviy birliklaridir. M.: *ana, mana, u, bu, shu, o'sha, ana shu, mana bu.*

Ko'makchilar ot, olmosh, harakat nomi va sifatdoshlardan keyin kelib, ularni hokim so'zga bog'laydigan yordamchi so'zlardir. M.: *bilan, uchun, sari, sayin, singari, kabi, qadar, uzra, tufayli, haqida.*

Tayanch iboralar: kashfiyot, ixtiro, fan-texnika, astronomik jadval, rasadxona, burj, qo'lyozma.

43-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

44-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

45-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

16-dars. G'ururlilar g'oyasi

I. Nutq tovushiga izoh: "G'" undoshi chuqur til orqa, sirg'aluvchi, jarangli undosh hisoblanadi. O'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan.

To'g'ri talaffuz qiling!

- 1) g'ov - заграждение 2) g'o'r - зелёный 3) o'g'it - удобрение
gov - большой, громадный go'r - могила o'git - совет

Taqqoslang:

O'zbekcha

bog' (сад)
tog'da(в горах)

Ruscha

бог (xudo)
тогда (u vaqtda)

Tez aytish

Gʻani gʻildirakni gʻizillatib gʻildiratdi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Gʻa-la-ba, gʻa-zal, gʻal-la, gʻij-jak, gʻo-lib, gʻal-tak.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Gʻavvos, gʻayrat, gʻaladon, gʻaltak, gʻalvir, gʻam, gʻarb, gʻiybat, gʻazablanmoq, gʻilof, gʻoz, gʻoʻza, gʻoʻla, gʻamlamoq, gʻuncha, gʻaroyib, gʻavgʻo, gʻadir-budir, gʻajimoq, gʻazab, gʻazal, gʻayir, gʻayriixtiyoriy, gʻalaba, gʻalayon, gʻalamis, gʻalva, gʻalla, gʻaram, gʻirchillamoq, gʻaflat, gʻidi-bidi, gʻijjak, gʻijimlamoq, gʻildirak, gʻingshimoq, gʻirrom, gʻisht, gʻolib, gʻoya, gʻuvullamoq, gʻujanak, gʻijinmoq, gʻijirlamoq, gʻimirlamoq, gʻuldiramoq, gʻururlanmoq.

III. Soʻz birikmalari tuzishni oʻrganing!

1) gʻoʻzaning gʻunchasi;	4) gʻaladonda gʻamlamoq;
2) gʻallani gʻamlamoq;	5) gʻazab bilan gʻijimlamoq;
3) gʻalabadan gʻururlanmoq;	6) gʻaroyib gʻaladon.

IV. Toʻrtliklarni yod oling.

Gʻurbatda gʻarib shodmon boʻlmas emish,
El anga shafiq-u mehribon boʻlmas emish,
Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,
Bulbulgʻa tikandek oshyon boʻlmas emish.

(Navoiy)

Gʻunchaga gul boʻlib ochilmoq uchun,
Maktab yaratmabdi qodiri Gʻaffor.
Senda-chi, gazet bor ham dorilfunun,
Agar ochilmasang – oʻzingsan aybdor..

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Gʻani Abdurahmonov kim?
- Tilshunos akademik.
- Qanday mavzuni yoritgan?
- Qoʻshma gap sintaksisini.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

G'ururli olim

Atoqli olim G'ani Abdurahmonov 1925-yilning 3-dekabrida Farg'ona shahrida xizmatchi oilasida tug'ilgan. 1942-yilda o'rta maktabni a'lo baholar bilan tugatib, Farg'ona davlat pedagogika institutining til va adabiyot fakultetiga o'qishga kirgan. 1946-yilda institutni imtiyozli diplom bilan tugatib, Tilshunoslik kafedrasida ish boshladi. 1948-1950-yillarda Samarqand davlat universitetining aspiranturasida tahsil oldi. U 1950-yili (25 yoshida) **“O'zbek tilida sifatlarning otlashishi”** mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi va Farg'ona davlat pedagogika institutida kafedra mudiri bo'lib ishladi. 1956-1958-yillarda institut rektori o'rinbosari va rektor vazifalarida xizmat qildi. 1958-yildan 1966-yilgacha O'z FAsi Til va adabiyot institutida faoliyat ko'rsatdi. 1960-yilda (30 yoshida) **“Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida qo'shma gaplar sintaksisi asoslari”** mavzuida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. 1966-1971-yillarda Farg'ona davlat pedagogika instituti rektori vazifasida ishladi. 1971-1978-yillarda (45 yoshida) O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri lavozimida xizmat qildi. 1971-1978-yillarda Toshkent davlat chet tillari instituti rektori, 1983-88-yillarda Toshkent davlat pedagogika instituti rektori, 1989-1991-yillarda O'RVK huzuridagi Respublika atamashunoslik qo'mitasining raisi vazifasida faoliyat ko'rsatdi. Keyin FA Tilshunoslik institutida, 1997-2014-yillarda esa Toshkent davlat sharqshunoslik institutining professori sifatida faoliyat ko'rsatdi. Hozirgi paytda qarilik gashtini surmoqdalar. Taniqli tilshunos olim 1975-yilda **“O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi”** unvoniga sazovor bo'lgan.

G'ani Abdurahmonov tashabbusi bilan 1972-yilda Farg'ona shahrida Mahmud Koshg'ariy yozgan **“Devonu lug'atit turk”** asarining 900 yilligi nishonlandi. Keyinchalik G'ani Abdurahmonov hamda Aziz Qayumov tashabbuslari bilan **“Devonu lug'atit turk”** va **“Qutadg'u bilik”** asarlari o'zbek tilida nash etildi. G'ani Abdurahmonovning 165 nomdagi ilmiy ishlari chop qilingan. Keyingi yillarda G'ani Abdurahmonov boshchiligida **“Qutadg'u**

bilik” asari nashrlarining qiyosiy sharhi va ruscha tarjimasini chop etildi (*O‘zME, 1-jild, 2002-yil, 40-bet*).

Lug‘at

Atoqli-известный, olim-учёный, xizmatchi-служащий, o‘qishga kirmoq-поступать на учёбу, imtiyozli diplom-диплом с отличием, ish-работа, boshlamoq-начинать, nomzod-кандидат, himoya qilmoq-защищать, o‘rinbosar-заместитель, qarilik-старость, gasht-удовольствие, surmoq-наслаждаться, tilshunos-языковед, tashabbus-инициатива, nishonlamoq-отмечать, nash etmoq-издавать, qiyosiy-sравнительный, sharh-комментарий, tarjima-перевод.

VII. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

G‘urur

G‘urur insonning o‘z qadr-qimmatini bilish, uni hurmat qilish hissi, izzat-nafsi bilan bog‘liq tushunchadir. Unda biror narsadan faxrlanish iftixor tuyg‘usi o‘z aksini topadi.

G‘oya

G‘oya – biror ish-harakatni amalga oshirish haqidagi fikr, niyat, shuningdek, dunyoqarashning asosiy prinsipi. G‘oya doimo ezgulikka xizmat qilishi kerak. Shunda uning amalga oshishi oson kechadi, insonlar ana shu g‘oya yo‘lida birlashadilar.

G‘arbiy Osiyo

G‘arbiy Osiyo (Old Osiyo) – Kichik Osiyo, Armaniston, Eron tog‘liklari, Mesopotamiya, Arabiston yarim oroli va Levantni o‘z ichiga olgan tabiiy o‘lkalar guruhi. G‘arbiy Osiyoda Kavkaz va Kopetdog‘, Turkiyaning Osiyo qismi, Iroq, Eron, Afg‘oniston, Kipr, Livan, Suriya, Iordaniya, Isroil, Kuvayt, Misr Arab Respublikasining Osiyo qismi, Saudiya Arabistoni, Yaman Respublikasi, Qatar, Ummon, Birlashgan Arab Amirliklari, Bahrayn joylashgan. G‘arbiy Osiyoning shimoliy hududlari (Old Osiyo tog‘liklari) O‘rta dengiz geosinklinal mintaqasining qismlaridan biri, baland chekka tizmalar – tog‘lik va o‘rta-yassi tog‘lik qismlardan iborat. Arabiston yarim oroli va Levant Gondvananing qadimgi platforma tuzilmalarida joylashgan.

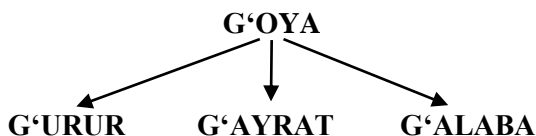
Mesopotamiya tekisliklari tog' oldi botig'i o'rnida shakllangan. G'arbiy Osiyoda arid landshaftlar, cho'l, chala cho'l va quruq dashtlar, berk havzali joylar bor. Asosiy qazilma boyligi neftdir (*O'zME, 11-jild, 2005-yil, 223-bet*).

G'ozg'on marmari

G'ozg'on marmari kalsit (85-90%), dolomit (10-15%) va kvars (2-3%) donachalaridan tarkib topgan. Muskovit, leykoksen, pirit donachalari ham uchraydi. Rangi nafis, xilma xil: to'q kulrang, tutunrang, qizg'ish, och qizg'ish, ko'kimtir, ba'zan oq. Ranglari bir tekisda bo'lmay, ko'pincha, taram-taram holda, biridan ikkinchisiga asta-sekin o'tadi. Rasmlari turli-tuman, kalsiy donachalari juda mayda, qattiq, chidamli, yigirma yil xizmat qiladi. Muzlashga bardoshli, chinnisimon; nafis qizg'ish rang, cho'l va dengiz manzaralarini eslatadigan tabiiy turlari ayniqsa chiroyli. G'ozg'on marmari qadimdan ma'lum bo'lib, Samarqand va Buxorodagi masjid binolarini qurish hamda bezashda ishlatilgan. G'ozg'onning rangdor marmari Fransiyada o'tkazilgan butundunyo ko'rgazmasida birinchi o'rinni olgan. Bu marmar dunyoning ko'pgina mamlakatlariga eksport qilinmoqda (*O'zME, 11-jild, 2005-yil, 237-bet*).

Tayanch iboralar: chuqur til orqa, sirg'aluvchi, jarangli, g'urur, g'oya, G'ozg'on, G'arb, Sharq, Yevropa, Osiyo.

Asosiy so'zlar

46-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

47-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

48-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

17-dars. Gulshandagi gullar

I. Nutq tovushiga izoh: “G” undoshi sayoz til orqa, portlovchi, jarangli olinma tovush hisoblanadi. O‘zbek tiliga fors-tojik tilidan o‘zlashgan.

To‘g‘ri talaffuz qiling!

- 1) go‘l - наивный 2) gul – 3) go‘ng - навоз 4) go‘r - могила
g‘o‘l - уармо цвeтoк g‘o‘ng - жуужжание g‘o‘r - зеленый
g‘ul – oкoвы

Tez aytish

Guldondagi garmdori gulladi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Ga-pir-moq, gi-lam, gi-los, gul-das-ta, gaz-la-ma, go‘-zal.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Gavhar, gavnali, gado, gazmol, gap, gapirmoq, gilam, gilos, guvoh, gugurt, guldasta, gullamoq, gulqog‘oz, go‘zal, gavda, gajak, gazak, gazlama, gangimoq, gansiraklamoq, ganj, ganch, gard, garov, giyoh, gijgijlamoq, gina, girdikapalak, guvoynoma, guzar, gultojixo‘roz, gumon, gunoh, gursillamoq, gurung, go‘sh, gavnalanmoq, gazaklamoq, gazlashtirmoq, ganchlamoq, garovlashmoq, gerdaymoq, guvillamoq, gumburlamoq, gurullamoq, gurunglashmoq, go‘zallashmoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) gilosning guli;	4) gumondan gangimoq;
2) guzar ni gazlashtirmoq;	5) guvoh bilan gaplashmoq;
3) guvohga gapirmoq;	6) gavnali guvoh.

IV. She‘rni yod oling.

Gullar

Olamda gullar yashar
Bog‘larga jamol bo‘lib,
Gulzorlarga yarashar

Ular husn, xol bo‘lib.
Lola – gullar shohidir,
Kiygani ham shohidir,
Chamandagi atirgul
Lolaning hamrohidir.
Gullar ko‘p, chechaklar ko‘p,
Qo‘shiqlar, ertaklar ko‘p,
Boisi shu, har gulning
Qalbida tilaklar ko‘p.
Kelinglar, go‘zal gullar,
Keling, oshiq bulbullar,
Shu sevgini kuylaylik,
Orom olsin ko‘ngillar.

(SH.Rashidov)

V. Suhbat.

- Gulxaniy kim?
- Atoqli masalnavis.
- Qanday asari bor?
- “Zarbulmasal”.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Gulxaniy

O‘zbek mumtoz shoiri, masalnavis Muhammad Sharif Gulxaniy XVIII asrning oxirida Qo‘qon shahrida tug‘ilgan. Uning hayoti haqida turli qarashlar bor. Fazliy uni ko‘histonlik desa, Vozeh namanganlik deydi. Gulxaniy bir oz vaqt hammomda o‘t yoquvchi (go‘lax) bo‘lib ishlagan. Shu sababli “Gulxaniy” taxallusini tanlagan. Keyin u Qo‘qon amiri Olimxon navkarlari safida xizmat qilgan. O‘zi mustaqil o‘qib, mumtoz adabiyotni o‘rgangan va shoir bo‘lgan. Amir Umarxon taxtga o‘tirgach, u saroy shoirlari davrasiga qo‘shilgan. Gulxaniy xonning g‘azallariga naziralar yozgan. Amir Umarxon vafotidan so‘ng saroydan ketadi. Gulxaniy oddiy odamlar qatorida yashab she‘rlar yozadi. Gulxaniy o‘zbek va tojik tillarida ijod qilgan. Uning bizgacha bir qancha g‘azallari, hajviyalari va “Zarbulmasal” nomli nasriy asari yetib kelgan. Gulxaniyning g‘azallarida o‘sha davr hayoti tasvirlangan. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari Sharq

adabiyotida mashhurdir. Asarda 400 ga yaqin maqol keltirilgan. “Zarbulmasal”da Yapaloqqush bilan Boyo’g’lining quda-anda bo’lish sarguzashtlari o’tkir hajviya tarzida tasvirlangan. Gulxaniy XIX asrning 20-yillarida vafot etgan (*O’zME, 3-jild 122-bet*).

Lug’at

Mumtoz-классик, masal-басня, qarash-точка зрения, hammom-баня, o’-t-огонь, uoqmoq-зажигать, tanlamoq-выбирать, mustaqil-sамостоятельный, taxtga o’tirmoq-возводить на престол, safoy-dворец, oddiy-обычный, hajviy-sатирический, maqol-пословица, quda-svat, tasvirlanmoq-изображать.

VII. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

Go’zallik

Go’zallik insonga Olloh tomonidan berilgan tashqi ko’rinish va ichki xususiyat. Shu bois go’zallik ikki xil bo’ladi: ma’naviy go’zallik va surat go’zalligi. Ma’naviy go’zallik insonning buyukligini belgilaydi.

Gulli naqshlar

Naqsh arabcha so’z bo’lib “tasvir”, “gul” degan ma’nomlarni bildiradi. Taqsimlari muayyan tartibda bir maromda takrorlanishidan hosil bo’ladigan handasaviy shakllar, o’simlik, qush, hayvon va boshqalarning uslublashtirilgan tasvirlaridan tarkib topgan bezaklarga naqsh deyiladi. Naqshning qachon paydo bo’lganligi haqida aniq ma’lumot yo’q. Ammo arxeologik topilmalar naqshning jahondagi barcha xalqlarda qadimdan mavjud bo’lganligini tasdiqlaydi. Naqsh turli o’lka va xalqlarda geografik muhit, o’simlik va hayvonot dunyosi, madaniyati ta’sirida turlicha rivojlangan. Masalan: shimol o’lkalari naqshlarida archa, chorvadorlarda mol shoxi, dehqonlarda uzum bargi va g’ujumi, o’troq aholida gul, anor, bodom, qalampir tasvirlari ko’p uchraydi. Turli narsalar (kitob, ashyo, qurol, mato, mebel va sh. k.), me’moriy inshootlarning ichki va tashqi bezaklari, nafis san’at asarlarida keng qo’llanadi. Naqsh mavhum shakl yoki aniq mavzuga asoslangan bo’lishi mumkin. Naqsh ishlashning turli-tuman uslub va usullari mavjud. Jumladan, **o’yma** (gannch, yog’och, mis, tosh, marmar), **bo’yama** (qog’oz,

mato, ganch, yog‘och, copol), tikma (kashtado‘zlik, zardo‘zlik), **zarb** (zargarlik, miskalik), **to‘qima** (gilamchilik, to‘qimachilik), **qadama** (inkrustatsiya, panjarasozlik) va boshqalar (*O‘zME, 6-jild, 292-293-betlar*).

Gadoiy

Mavlono Gadoiyning asl ismi noma‘lum, bizga taxallusi ma‘lum. XV asrda yashagan shoir. Aruzning barcha janrlarida ijod qilgan. Turkiy tilda g‘azal, qit‘a, tuyuq, mustazod va qasidalar yozgan, forsiy tildagi she‘rlari ham bor. Shoirning she‘rlarida hayotiylik va ilohiylik g‘oyalari ustun. Davrdan shikoyat mazmuni ham mavjud. Shoirning bizgacha «Devoni Gado» she‘riy to‘plami yetib kelgan. Devonda 230 ta g‘azal, 5 ta qit‘a, 1 ta mustazod, 1 ta qasida va tuyuq bor. Shoirning temuriylardan Xalil Sultonga bag‘ishlangan qasidasi bor. Gadoiyning she‘rlari AQSh va Turkiyada bosilgan. Uning devoni O‘zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda (*O‘zME, 2-jild, 2001-yil, 523-524-betlar*).

Germaniya

Germaniya Federativ Respublikasi – Markaziy Yevropadagi davlat. Maydoni 357 ming km², aholisi 82,16 mln. kishi (1999-yil). Poytaxti – Berlin shahri. Ma‘muriy-hududiy jihatdan 16 yer (viloyat) ga bo‘lingan. Davlat boshlig‘i – federal prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni ikki palatali parlament amalga oshiradi. Daryolari: Elba, Reyn, Dunay, Mayn, Vezel, Shire, Mozel. Aholisining 90 foizdan ko‘prog‘ini nemislar tashkil qiladi. Shuningdek, daniyaliklar, gollandlar, turklar ham yashaydi. Germaniya 1973-yildan beri BMTning a‘zosi. Yirik shaharlari: Berlin, Gamburg, Myunxen, Kyoln, Frankfurt-Mayn, Dortmund, Shtutgart, Leypsig va boshqalar. Germaniya O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 6-martida o‘rnatgan (*O‘zME, 3-jild, 2002-yil, 656-bet*).

Global muammolar

Global muammolar – umumbashariy hayot va taraqqiyot bilan bog‘liq hozirgi zamon muammolari. Ular jumlasiga jahon termoyadro urushining oldini olish, xalqaro terrorchilikka qarshi kurash va barcha xalqlar uchun tinchlikni ta‘minlash; rivojlangan va rivojlanayotgan

mamlakatlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasidagi tafovutni bartaraf etish, ochlik, qashshoqlik va savodsizlikni tugatish, rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining tez sur'atlar bilan ko'payayotganligini tartibga solish; atrof muhit halokatli tarzda ifloslanib borayotganligining oldini olish; insoniyatni kerakli resurslar – oziq-ovqat, sanoat xomashyosi, energiya manbalari bilan ta'minlash, fan va texnika taraqqiyotining salbiy oqibatlariga olib kelishiga yo'l qo'ymaslik kabilar kiradi (*O'z ME, 3-jild, 39-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Gap kesimlik belgisiga ega bo'lgan, tugallangan ohang bilan aytiluvchi va ma'lum bir fikr ifodalovchi sintaktik birlikdir.

Gumon olmoshlari shaxs, narsa, belgi haqidagi noaniq, tasavvurni anglatadigan lug'aviy birlikdir. M.: *allakim, allanima, allaqanday, allaqaysi, allanarsa, kimdir, nimadir, qandaydir, qaysidir, birov, falon.*

Tayanch iboralar: o'zlashma tovush, gap, kesimlik belgisi, fikr, sintaktik birlik, gumon olmoshi, lug'aviy birlik.

49-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

50-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

51-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

18-dars. Hayot mening tasavvurimda

I. Nutq tovushiga izoh: "H" undoshi sirg'aluvchi, jarangsiz, bo'g'izda hosil bo'ladigan olinma tovush hisoblanadi. O'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan.

To'g'ri talaffuz qiling!

1) ruh - дух, настроение рух - ладья	2) shoh - цар shox - ветка, рог
3) hush - сознание xush - радостный	4) hol - состояние, положение xol - родинка

Tez aytish

Hamalda hamma halim hozirlaydi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Hov-li, ham-sha-har, hay-dov-chi, hi-so-bot, ho-zir, hi-moya.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Havas, hayo, hajm, hazil, haydamoq, hayfsan, halok bo'lmoq, hamyon, hamshahar, haqiqat, hid, himoya, hisoblamoq, hujjat, hur, hukm, hushtak, huquq, haydovchi, hidlamoq, habash, hadik, hadya, hazm, hayrat, hamdo'stlik, harakat, hisobot, hozirlamoq, hordiq, hunar.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) hujjat ning huquqi;	4) hujjat dan hayratlanmoq;
2) haftani hisoblamoq;	5) hamshira bilan hasratlashmoq;
3) haydovchiga hazillashmoq;	6) harbiy hiyla.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Mening **Vatan** ichra vatanlarim bor,
Mangu zavol bilmas chamanlarim bor.
Termiziylar yanglig' xazinalarim,
Buxoriylar kabi ma'danlarim bor.

(*Sirojiddin Sayyid*)

Shabnamga maysaning yonog'i **Vatan**,
Ko'z yoshga insonning qarog'i **Vatan**,
Ne ajab, jon berib poyiga tushsa,
Parvonaga har uyning chirog'i **Vatan**.

(*Mahmud Toirov*)

V. Suhbat.

- Vatan qayer?
- Ona zamin.
- Bu qanday tuyg‘u?
- Muqaddas tuyg‘u.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Hayotiy tuyg‘u

“Vatan” atamasi arabcha bo‘lib “ona yurt” degan ma’noni bildiradi. Yer yuzida yashayotgan yetti milliardga yaqin insonlar uchun ona zamin **Vatan**dir. Har bir xalq uchun taqdiran va tarixan ato etilgan hamda chegaralangan hudud ham **Vatan** sanaladi. Vatan hissi – muqaddas tuyg‘u. Bu tuyg‘u shu Vatanning egasi bo‘lmish xalqni bilishdan, uning qadriga yetishdan, nimalarga qodirligini tan olishdan, buyukligini e’tirof etishdan boshlanadi. Vatan va xalq egizakdir. Vatan bu xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagidir. Bu uning madaniyati, ma’naviyati, ma’rifati, tili, dini, fe’l-atvori va otabobolaridan qolgan oltin merosidir. Biz Vatanimizni sevamiz. Vatanga muhabbat vatanparvarlikning asl ko‘rinishidir. Vatanparvarlik jumlai jahondagi barcha xalqlarning asl va solih farzandlariga xos tuyg‘udir. Vatanni qalban chuqur his qilish uchun o‘sha xalq mustaqil bo‘lishi kerak. Vatan tuyg‘usi – bu aziz yurtimizni peshona teri bilan obod etgan, lekin nomlari tarixda saqlanib qolmagan oddiy kishilarmizning yaratuvchan mehnatini yodda tutishdir. Vatan tuyg‘usi o‘z Vatanimi himoya qilib, Vatan deya jon bergan sheryuraklarni eslashdir. Vatan tuyg‘usi – bu aziz va go‘zal Vatanimizga yuksak e’tiqod bilan yashash hamda unga sadoqatli bo‘lishdir (*B.Ahmedov va boshqalar. Vatan tuyg‘usi. T.: “O‘zbekiston” nashriyoti, 139-140-betlar*).

Lug‘at

Vatan-родина, zamin-земля, taqdir-судьба, chegara-граница, muqaddas-священный, tuyg‘u-чувство, xalq-народ, o‘tmish-прошлое, bugun-seгодня, kelajak-будущее, meros-наследие, vatanparvarlik-патриотизм, e’tiqod-убеждение, sadoqat-преданность.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Hamdard

Hamdard – o'zganing dardini, g'am-g'ussasini birga kechiruvchi dardkash inson. Kishining jismoniy dardini yengillashtirishga ko'maklashuvchi, insonning maqsadini tushunadigan fikrdosh shaxs.

Habibiy

Zokirjon Habibiy 1890-yilda Andijon viloyat, Paxtaobod tumani, Qo'qon qishlog'ida tug'ilgan. Avval mahalliy maktabda, so'ng madrasada o'qigan. Adabiyotga qiziqqanligi uchun Navoiy, Fuzuliy, Furqat, Muqimiy kabi shoirlarning she'rlarini sevib o'qiydi va aruz vaznini chuqur o'rganadi. O'zi ham she'rlar yoza boshlaydi. Habibiy o'z she'rlarini Maxjuriy, Sayfiy, Ulfatiy, Anisiylarga ko'rsatib, ular bilan maslahatlashgan.

Alisher Navoiyning yubileyi munosabati bilan Habibiy shoir asarlarini nashrga tayyorlovchi guruh safida xizmat qildi. O'sha paytda ham Habibiy aruz bo'yicha o'z malakasini oshirdi. U aruz vaznlarida she'rlar yozib, devon tuzdi. Uning she'riy devoni 1980-yilda uchinchi marta nashr etilgan. Shoirning ko'p she'rlari ashula qilib kuylanmoqda. Shoir 1982-yilda vafot etdi (*O'zME, 11-jild, 2005-yil, 251-252-betlar*).

Hindiston

Hindiston Respublikasi (hindcha Bharat) – Janubiy Osiyoda, Hind okeani havzasida joylashgan davlat. Maydoni 3287,1 ming km², aholisi 955 mln. Kishi (o'tgan asrning oxiri). Poytaxti – Dehli shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan shtat va ittifoqlarga (22 shtat, 9 ittifoq) bo'lingan. Ular o'z navbatida taluq yoki tahsillarga ajraladi. Davlat boshlig'i – iplomati. Hokimiyatning ipl organi – parlament (Xalq palatasi – quyi palata, Shtatlar kengashi – yuqori palata). Hindiston ko'p millatli mamlakat. Unda hindiylar, marathalar, bengallar, bixorlar, gujarotlar, oriyalar, rajastxonilar, panjobliklar, assomlar, kashmirilar (dari tilida so'zlashadi), tibetliklar, birmaliklar va boshqa xalqlar yashaydi. Aholining 83 foizi hinduizm, 10 foizi islom, 2,4 foizi xristian, 1,7 foizi buddizm diniga e'tiqod qiladi. Boshqa dinlarga sig'inuvchilar ham bor. Pul birligi – rupiya. Yirik shaharlari: Kalkutta,

Bombey, Dehli, Madras, Haydarobod, Ahmadobod, Bangalor, Kanpur, Puna. 1965-yilning kuzida Hindiston-Pokiston mojarosi yuzasidan Toshkent Deklaratsiyasi imzolandi. Hindiston-Oʻrta Osiyo munosabatlari 2200 yillik tarixga ega. Hindiston Oʻzbekiston Respublikasi bilan diplomatic munosabatlarni 1992-yilning 3-martida oʻrnatgan (*OʻzME, 11-jild, 342351-betlar*).

VIII. Ish qogʻozlari.

«Quruvchi» shirkatining
raisi S.Sobirovga
iqtisodchi M.Murodovdan

HISOBOT

1999-yilning 15-apreli

Shirkat yigʻilishining shu yil 12-apreldagi qaroriga muvofiq Toshkent shahriga xizmat safariga bordim. Bundan maqsad qurilish jihozlari kombinati bilan shirkatga 1999-yilning 3-choragida 80 mingta yuqori navli qurilishbop gʻisht yetkazib berish haqida shartnoma tuzish edi.

Topshiriq bajarildi. Maxsus navli gʻisht shu yilning 12-iyunidan kechikmay shirkatga keltirila boshlanadi.

Ilova: 1999-yilning 14-aprelida tuzilgan shartnoma – 2 bet.

Iqtisodchi (imzo) M.Murodov
(*M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 257-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

Harakat nomi feʼlning otga xoslangan shakli boʻlib ish-harakatning nomini bildiradi, zamon, shaxs-son, maylni koʻrsatmaydi. M.: *oʻqi+sh, yoz+ish, oʻqi+v=oʻquv, yoz+uv, oʻr+mak, oʻr+moq.*

Holat feʼllari shaxsning ichki kechinmalarini, narsalarning bir holatdan boshqasiga oʻtishini bildiradi. M.: *qotmoq, suyulmoq, uxlamoq, quyulmoq.*

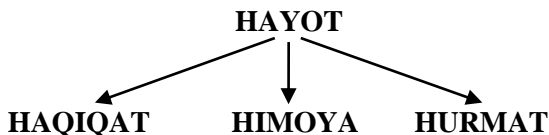
Hozirgi oʻzbek adabiy tili xalq tilidagi nutq tovushlari, soʻzlar va grammatik shakllarning maʼlum bir meʼyorga keltirilgan shakli. XX asrning 2-yarmida shakllangan.

Hind-Evropana tillar oilasi: 1. Hind tillari guruhi: a) tirik tillar: *hind, urdu, bengal, panjob, laxndo, sinx, rajastxon, gujarat, maratxi,*

singal, nepal, bixar, assam, oriy, kashmir va *lo‘lilar* tili; b) o‘lik tillar: sanskrit – qadimgi hind adabiy tili (yozuviga ega). **2. Eron** tillari guruhi: a) tirik tillar: fors, pashtu, tojik, kurd, osetin, sug‘diy; b) o‘lik tillar: pomir (yozuviga ega emas), skif, pahlaviy, xorazmiy, qadimgi fors, parfyan. **3. Slavyan** tillari guruhi: a) sharqiy slavyan: rus, ukrain, belorus; b) janubiy slavyan: bolgar, makedon, serb-xorvat, sloven; v) g‘arbiy slavyan: chex, slovak, polyak, kashub, sorab. **4. Boltiq** tillari guruhi: litva, latish. **5. German** tillari guruhi: a) shimoliy german: dan, shved, norveg, island; b) g‘arbiy german: ingliz, golland, fris, nemis; v) sharqiy german (o‘lik tillar): vestgot, ostgot. **6. Roman** tillari guruhi: fransuz, italyan, ispan, portugal, rumin, moldavan, latin (o‘lik tillar). **7. Kelt** tillari guruhi: irland, shotland, gel. **8. Grek** tillari guruhi: grek. **9. Alban** tili. **10. Arman** tili.

Tayanch iboralar: bo‘g‘iz undoshi, harakat nomi, zamon, mayl, shaxs-son, holat fe‘llari, harakatlanmoq, harakatlanmaslik.

Asosiy so‘zlar

52-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

53-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

54-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

19-dars. Huquq va burch

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Hurmat, hushyor, ho‘ngramoq, hazillashmoq, hayiqmoq, hayratlanmoq, hayqirmoq, halloslamoq, hangomalashmoq, harsillamoq, hasratlashmoq, hayajonlanmoq, haqoratlamoq, hilpillamoq, hovliqmoq, holsizlanmoq.

II. To‘rtliklarni yod oling.

Erta sahar tavof qilgil, bu vatanimdir,
Na vatan bu, sajdagoh-u jonim va tanimdir,
Ko‘kda oyim, osoyish-u izzat-sharafimdir,
Ham Ka‘bamdir, ham qiblamdir, chamanimdir.

(Abdurauf Fitrat)

Har murod-u, maqsadingga yetmoq istarsan, murod,
Ko‘z ochib bedor bo‘l, darkor ilm, darkor ilm.
Har taraqqiy aylagan millat eliga sol quloq,
Kecha-kunduz so‘zlari afkor ilm, afkor ilm.

(Hamza Hakimzoda)

III. Suhbat

- Xadicha Sulaymonova kim?
- Huquqshunos olim.
- Qanday unvonga ega?
- FAsining akademigi.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Huquqshunos olim

Huquqshunos olim Xadicha Sulaymonova 1913-yilning 3-iyunida Andijon shahrida tug‘ilgan. U boshlang‘ich ma‘lumotni va o‘rta ta‘limni ona shahrida olgan. 1935-yilda O‘zbekiston MIQ huzuridagi Sho‘ro qurilishi va huquqi institutini tugatgan. 1939-1941-yillarda Moskva yuridik institutida aspirant bo‘lib, nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. 1941-1954-yillarda Toshkent yuridik institutidagi Jinoyat huquqi kafedrasida assistent, dotsent va kafedra mudiri bo‘lib ishlagan. 1951-yilda doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan va 1952-yilda professor unvonini olgan. 1954-1955-yillarda institut rektori lavozimida xizmat qilgan. 1955-1956-yillarda O‘rta Osiyo davlat universitetidagi Yuridik fakulteti dekani bo‘lib ishlagan. 1956-yilda O‘zbekiston FAsining akademigi bo‘lgan. 1956-1959-yillarda O‘zbekiston Adliya vaziri bo‘lib ishlagan. 1959-1964-yillarda O‘zbekiston Ministrlar Kengashi huzuridagi Adliya komissiyasining raisi bo‘lib ishlagan. 1964-yildan umrining oxirigacha O‘zbekiston Oliy Sudining Raisi lavozimida faoliyat

ko'rsatgan. Xadicha Sulaymonova 1965-yilning 26-noyabrida Toshkent shahrida vafot etgan. Huquqshunos olimaning ilmiy ishlari jinoyat huquqi, xotin-qizlar huquqi va huquqshunoslikning umumiy masalalariga bag'ishlangan. Xadicha Sulaymonova O'zbekiston FA Falsafa va huquq institutini (1958), respublika Adliya vazirligi huzuridagi Sud ekspertizasi institutini (1959) tashkil etishda katta faollik ko'rsatgan. Olimaning nomi Toshkent shahridagi ko'chalardan biriga va Sud ekspertizasi institutiga berilgan. Toshkent yuridik institutida Xadicha Sulaymonovaning muzeyi bor (*O'zME, 8-jild, 2004-yil, 121-122-betlar*).

Lug'at

Huquqshunos-правовед, boshlang'ich-первоначальный, ma'lumot-образование, o'rta-sredniy, ta'lim-образование, vazir-министр, rais-председатель, jinoyat-преступление, umumiy-obshchiy, masala-проблема.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Huquq va burch

Huquq – davlat tomonidan belgilangan yoki tasdiqlangan umumiy majburiy, ijtimoiy tartibotlar tizimi. **Burch** kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt va Vatan oldidagi majburiyatlarini anglatuvchi axloqiy tushunchadir.

Burchli askar

Mamadali Topivoldiyev 1919-yilning 20-sentabrida Farg'ona viloyati Rishton tumanidagi Pandigon qishlog'ida tug'ilgan. Yoshligidan sho'x va o'jar bola bo'lgan. Mamadali (Muhammadali) oddiy qishloq maktabida a'lo baholarga oqigan. Maktabni bitirgandan so'ng dalada mehnat qilgan. Keyin harbiy xizmatga ketgan. Mamadali 1941-yildan Ikkinchi jahon urushida qatnashgan. O'sha yili Borisov shahri yaqinidagi janglarda yaralanib asirlikka tushib qolgan. 1942-yilda asirlikdan qochib Belorussiya o'rmonlaridagi partizanlarga qo'shilgan. Rus tilini yaxshi bilgani uchun juda tez tanilgan. Jasur va qo'rqmas bo'lgani sababli razvedka bo'linmasining komandiri bo'lgan. Fashestlarning juda ko'p harbiy texnikalarini yo'q qilishda bosh bo'lgan. Katta yer, ya'ni Qizil

Armiya shtabi bilan aloqa o‘rnatgan. Besh marta front chizig‘ini kesib o‘tib Moskvaga maxsus xat olib borgan. Partiznlar orasida “Kazbek” (“O‘zbek”ning nemischa talaffuzda buzulgan shakli) laqabi bilan mashhur bo‘lgan. Fashestlar qo‘mandonligi Mamadali Topivoldiyevning boshi uchun juda katta miqdorda mukofot puli ajratgan, lekin uni qo‘lga tushirisha olmaganlar. Mamadali Topivoldiyev Mogilyov viloyati Krugloe tumanidagi janglarda alohida qahramonlik ko‘rsatgan. 1944-yilning avgustida Ittifoq Qahramoni unvoniga sazavor bo‘lgan. Mogilyov viloyati Krugloe shaharchasiga Topivoldivka nomi berilgan. Mamadali Topivoldiyev urushdan so‘ng ona-Vataniga qaytib kelgan jamoa xo‘jaligi raisi lavozimida ishlagan. 1969-yilning 7-mayida fojiali ravishda halok bo‘lgan. Farg‘ona viloyati Rishton tumanidagi Zodiyon qishlog‘ida unga byust o‘rnatilgan. Farg‘ona, Rishton shaharlari ko‘chgariga, tuman qishloq kengashiga uning nomi qo‘yilgan. Hozir Pandigon qishlog‘ida uy-muzeyi bor (*O‘zME, 8-jild, 496-bet*).

Huquqiy ong

Huquqiy ong – ijtimoiy ong shakllaridan biri; kishilarning huquqqa, qonunga, odil sudlovga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydigan qarashlari, g‘oyalari majmui. Umuman olganda, huquqiy ong muayyan ijtimoiy va ilmiy nuqtai nazarlarga asoslanadigan huquqiy g‘oya, huquqiy qarashlar tizimi. Kishilarning huquqiy ko‘rinishlarga nisbatan odatlanishi va his-tuyg‘ulari huquqiy ongning ruhiy tomonini tashkil etadi (masalan, adolatni his etish, jinoyat va g‘ayriqonuniy qilmishlarga nafrat bilan qarash). Huquqiy ong ijtimoiy ongning boshqa shakllari, xususan siyosiy ong bilan uzviy bog‘liq. Chunki har bir shaxsning huquqiy ongi uning siyosiy mavqei va siyosiy qarashlari bilan belgilanadi (*O‘zME, 11-jild, 406-bet*).

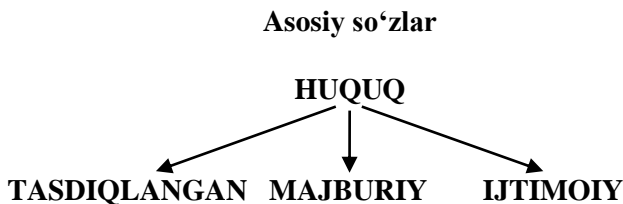
V. Grammatik terminlar.

1. Hol ergash gapli qo‘shma gaplar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- 1) **payt ergash gapli qo‘shma gap.** M.: *Ta‘til boshlangach, biz sayohatga boramiz;*
- 2) **o‘rin ergash gapli qo‘shma gap.** M.: *Ko‘z qaerda bo‘lsa, mehr o‘sha yerda bo‘ladi;*
- 3) **sabab ergash gapli qo‘shma gap.** M.: *Biz kitobni sevamiz, chunki u bilim manbaidir;*
- 4) **maqsad ergash gapli qo‘shma gap.** M.: *Odamlar yaxshi yashasin deb, tinchlikka imzo chekdik;*
- 5) **shart ergash gapli qo‘shma gap.** M.: *Agar siz menga o‘rgatib tursangiz, men durust*

ishlay olaman. 6) **ravish ergash gapli qo'shma gap.** M.: *Yulduzlar bitta-bitta so'nib, ufq oqara boshladi;* 7) **miqdor-daraja ergash gapli qo'shma gap.** M.: *Aql qancha qisqa bo'lsa, til shuncha uzun bo'ladi. U qancha qizishsa, men shuncha sovuqqon edim. Talaba qancha ko'p o'qisa, uning bilimi shuncha ortib boradi. Soy qanchalik tez oqsa, u shunchalik sayoz bo'ladi. O'simlikni qancha parvarish qilsang, shuncha mo'l hosil olasan.*

Tayanch iboralar: huquqshunos, huquq, burch, jinoyat huquqi, xotin-qizlar huquqi, umumiy masalalar, tartibotlar tizimi, axloqiy tushuncha.

55-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

56-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

57-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

20-dars. Xalq sayli

I. Nutq tovushiga izoh: X undoshi chuqur til orqa, sirg'aluvchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

To'g'ri talaffuz qiling!

1) xol - родинка
hol - состояние

2) xiyla - немного
hiyla - хитрость

3) xil - сорт
hil-hil - очень мягкий

Tez aytish

Xaridor xomashyo xarid qildi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Xa-bar, xa-ri-dor, xo-na-don, xa-ra-jat, xa-sis, xo-in.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Xabar, xabardor, xabarsiz, xavotir, xavotirlanmoq, xavotirli, xavf, xavfli, xavfsiz, xayol, xayoliy, xayolparast, xazina, xazon, xayr, xayrixoh, xayrlashmoq, xalal, xalaqit, xaloyiq, xalos, xaloskor, xalta, xalq, xalqaro, xalqparvar, xamir, xamirturush, xanda, xanjar, xarajat, xarid qilmoq, xaridor, xarita, xarob, xaroba, xarsang, xartum, xas, xasis, xaskash, xat, xatar, xatarli, xato, xatosiz, xafa, xaxolamoq.

Paronimlarni farqlang:

Хам (согнутый) – ham (и), хийол (немного) – хауал (опоздание), хирс (медведь) – hirs (жадность), хур (звукоподражание) – hur (свободный).

III. Soʻz birikmalari tuzishni oʻrganing!

1) xalqning xulosasi;	4) xabardan xavsiramoq;
2) xomashyoni xarid qilmoq;	5) xotin bilan xayrlashmoq;
3) xizmatchiga xoʻmraymoq;	6) xotirjam xonadon.

IV. Toʻrtliklarni yod oling.

Bahor oʻlkasida kezdik kechgacha,
Uning tomoshasi sevinchlarga boy.
Kakku qushi sayrar har oydin kecha,
Lolallar – gilamdir, atirgullar – soy.

(Amin Umariy)

Xalq dengizdir, xalq toʻlqindir, xalq kuchdir,
Xalq isyondir, xalq olovdir, xalq oʻchdir...
Xalq qoʻzgʻalsa, kuch yoʻqdirkim, toʻxtatsin,
Quvvat yoʻqkim, xalq istagin yoʻq etsin...

(Choʻlpon)

V. Suhbat.

- Sayil nima?
- Sayr-tomosha va dam olishdir.
- Qaerlarda oʻtkazilgan?
- Dala-dasht va sayilgohlarda.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Xalq sayli

Sayil yilning ma'lum fasllarida o'tkaziladigan sayr-tomoshalar va dam olishlardir. Sayillar, odatda, Navro'z (Yil boshi) hamda diniy bayramlar (Ramazon hayiti, Qurbon hayiti) da o'tkazilgan. Yana yilning qulay paytlarida tashabbuskor kishilar tomonidan tashkil etilgan. Sayillar dala-dasht qo'ynida, sayilgohlarda, Registon va Chorsu maydonlarida, turli qadamjolarida o'tkazilib, bir-ikki hafta davom etgan. O'sha joylarga oziq-ovqatlar va shirinliklar olib borilgan. Davra qurib o'tirilgan. Choylar qaynatilgan, har xil ovqatlar pishirilgan. Turli baqqollik, attorlik va meva-cheva do'konlari ochilgan. Poyga, uloq, ko'pkari, kurash va chavgon musobaqalari o'tkazilib yigit-qizlarning jangavor tayyorgarligi oshirilgan. Turli xalq o'yinlari tashkil etilib, kishilarning kayfiyati ko'tarilgan. Dorboz, hofiz, sozanda, raqqos, masxaraboz, qiziqchilarning chiqishlari tashkil qilingan. Ayiq, ilon yo'natuvchilar, qo'chqor, xo'roz, it, tuya urishtirishlar, mushakbozlik tomoshalari ko'rsatilgan. Mustaqillikdan so'ng xalq sayillarining mazmuni o'zgarib, asosan baynalmilal tus oldi. Umumxalq bayramlari: Mustaqillik kuni, O'qituvchi va murabbiylar kuni, Konstitutsiya bayrami, "Navro'z" sayillari uyushtirilmoqda. Bundan tashqari sumalak sayli, boychachak sayli, chuchmo'ma sayli, gul sayli, tut sayli, o'rik sayli, uzum sayli va qovun sayillari ham bor (*O'zME, 7-jild, 428-bet*).

Lug'at

Sayil-народное гуляне, fasl-время года, sayr-прогулка, tomosha-зрелище, o'tkazmoq-проводить, dam olmoq-отдохнуть, diniy-религиозный, tashabbuskor-инициатор, dala-поле, dasht-степь, qadamjo-место поколения, davom etmoq-продолжаться, o'tirmoq-садиться, rouga-bega, skachki, uloq-конно-спортивное состязание, kurash-борьба, chavgon-конное поло, jangavor-воинственный, боевой, dorboz-канатоходец, hofiz-певец, sozanda-музыкант, raqqos-танцор, masxaraboz-клоун, qiziqchi-комедийный актёр, mushakbozlik-фейерверк, boychachak-

подснежник, chuchmo‘ta-иксиолирион, gul-цветок, tut-плод тутового дерева, uzum-виноград, qovun-дыня.

VI. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

Xolislik

Xolislik – hammaga bir xil munosabatda bo‘lish. Betaraflik, ya’ni biror tomonga yon bosmaslik, samimiylik. Bunday xususiyat kishilik jamiyatini bezaydi.

Navro‘z sayli

“Navro‘z” (forscha “yangi kun”), turkiylarda “Yil boshi” shamsiya(quyosh) taqvimini bo‘yicha yilning birinchi kunidir. O‘rta Osiyo va Sharq mamlakatlarida yashovchi xalqlarning qadimiy bayrami hisoblanadi. Quyoshning Hamal burjiga kirishi, ya’ni Bahor teng kunligiga to‘g‘ri keladi. Navro‘z dehqonchilik ishlarini boshlash bayrami sanaladi. Avval o‘troq xalqlar, keyinchalik ko‘chmanchi xalqlar bayram qilishgan. Navro‘zda ommaviy xalq sayllari uyushtirilgan, har xil o‘yinlar o‘tkazilgan, yangi ko‘katlardan taniq taomlar pishirilgan. Bayramdan so‘ng ekish ishlari boshlangan. Asrlar o‘tishi bilan bayram o‘tkazish marosimlari xalqlarning turmush tarziga, mafkurasiga moslashgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Navro‘zni bayram qilish axmoniylar davridan boshlangan bo‘lib, O‘rta Osiyo, Eron, Afg‘oniston xalqlarining eng katta bayramlaridan biridir. Islom dini kirib kelgan paytlarda Navro‘z bayrami taqiqlangan. IX-X asrlardan yana nishonlana boshlagan. Firdavsiy qadimgi pahlaviy kitoblarga asoslanib Navro‘zning paydo bo‘lishini afsonaviy shoh Jamshidga bog‘laydi. Navro‘z haqidagi ma’lumotlar Beruniy, Umar Xayyom, Mahmud Koshg‘ariy, Narshaxiyning asarlarida uchraydi. Navro‘z bayrami kuni sumalak, ko‘k somsa, ko‘k chuchvara, yalpiz somsa kabi taomlar tayyorlanadi. Uloq, ko‘pkari, poyga, kurash kabi sport musobaqalari o‘tkazilgan. Sayillar tashkil etilib bahor haqida qo‘shiqlar kuylangan, raqslar ijro etilgan. Muhtojlarga sovg‘a-salom ulashish udumlari ham bor (*O‘zME, 6-jild, 2003-yil, 237-238-betlar*).

Xalq yakka kurashi

Kurash belgilangan qoidaga muvofiq ikki sportchining yakkama-yakka olishuvidir. Kurashish san'ati ko'p xalqlarda qadim zamonlardan ma'lum. Milliy kurashning xilma-xil ko'rinishlari O'zbekiston, Gretsiya, Italiya, Yaponiya, Turkiya, Eron, Afg'oniston, Rossiya, Gruziya, Armaniston, Ozarbayjon, Qozog'iston va boshqa mamlakatlarda keng tarqalgan. Zamonaviy sport kurashining asosiy qoidalari XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlarida Evropaning bir necha mamlakatlarida ishlab chiqilgan. 1912-yilda Xalqaro havaskorlar kurash federatsiyasi (FILA) tuzildi. Hozir unga 144 davlat a'zodir, O'zbekiston 1993-yilda a'zo bo'lgan. Xalqaro maydonda sport kurashining yunon-rim, erkin, dzyudo, sambo va boshqa turlari keng tarqalgan. Keyingi yillarda o'zbek kurashi ham alohida kurash turi sifatida dunyo miqyosida tan olina boshlandi. Kurash insonni kuchli, epchil, chidamli va irodali qilib tarbiyalash vositalaridan biri hisoblanadi. Kurash azaldan o'zbek turmush tarzining uzviy qismi bo'lganligini arxeologik topilmalar va tarixiy qo'lyozmalar tasdiqlaydi. Qadimgi Baqtriya hududidan topilgan jez davriga oid silindsimon copol idishda ikki polvon va ulardan biri ikkinchisini chalayotgani tasvirlangan. Shu davrga mansub boshqa arxeologik topilmada esa polvonlarning kurash usullarini namoyish qilgani aks ettirilgan. Bu noyob topilmalar miloddan 1,5 ming yil ilgari ham kurash ajdodlarimiz turmush tarzining bir qismi bo'lganidan dalolat beradi. 1992-yili O'zbekiston kurash federatsiyasi tuzildi. 2003-yili o'zbek kurashi Osiyo o'yinlari dasturiga kiritildi. O'zbek kurashi bo'yicha jahon chempionti o'tkazila boshlandi (*O'zME, 5-jild, 2003-yil, 142-142-betlar*).

VII. Grammatik terminlar.

Xalqaro til millatlararo aloqa vositasi sifatida BMT tomonidan tavsiya etilgan tillar. M.: *oltita xalqaro til bor: ingliz, fransuz, ispan, arab, xitoy, rus.*

Xat boshi (abzas) matnni yangi yo'ldan uch harf o'rnini qoldirgan holda yozib boshlash.

Tayanch iboralar: chuqur til orqa, xalqaro til, aloqa vositasi, xat boshi, matn.

Asosiy soʻzlar

58-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

59-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

60-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

21-dars. Xizmat koʻrsatish madaniyati

I. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Xashak, xiyobon, xiyonat, xiyonatchi, xijolat, xizmat, xizmatkor, xiyla, xil, xilvat, xilma-xil, xilof, xina, xira, xirillamoq, xirmon, xislat, xitob, xoda, xoin, xoinona, xokandoz, xol, xola, xolis, xolisona, xolos, xom, xomaki, xomashyo, xomush, xon, xona, xonadon, xor, xorlik, xos, xosiyat, xossa, xotima, xotin, xotira, xotirjam, xotirlamoq, xohish, xohlamoq, xudbin, xuddi, xudo, xullas.

II. Toʻrtliklar

Turon yulduzlarin silsilasida
Chaqnadi yana bir qoʻlbola quyosh –
Ulugʻ shaharlarning boʻysirasida
Abadiy oʻrnini topa olgan **Shosh**.

Qucholmasman men seni hargiz,
Sen osmonsan, men-chi zarra tan,
Qiblagohim, yupanchim yolgiz,
Sen barhayot onamsan, **Vatan**...

(A.Oripov)

III. Suhbat

- Toshkent qadimda qanday nomlangan?
- Choch, Shosh, Binkat.
- Qachon respublika poytaxti boʻldi?
- 1930-yil.

IV. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Mehmonxonalar

Mehmonxona ikki xil ma'noda qo'llanadi: 1) turar joylarda mehmon uchun mo'ljallab alohida qurilgan katta xona. O'rta Osiyo xalqlarida qadimdan mavjud bo'lib, odatda, tashqi hovlida eng qulay joyda ikki xona (dahliz hamda ichkixona) qilib qurilgan; 2) boshqa joydan mehmon bo'lib kelgan kishilar uchun vaqtincha yashab turishga mo'ljallab qurilgan maxsus bino. Dastlabki mehmonxona ko'rinishidagi binolar Ossuriyada bo'lgan (miloddan avvalgi 10-asr). Bu turdagi binolar turli xalqlarning yashash sharoitlari bilan bog'liq ravishda har xil atalgan. Jumladan, O'rta Osiyoda "karvonsaroy", "rabot", "zoviya", arablarda "xon", ruslarda "gostiniy dvor", "korchma", fransuzlar va ispanlarda "tarvena", "xarcheva", inglizlarda "inna", yaponlarda "ryokan" deb nomlangan. XVIII asrdan boshlab Fransiyada "otel" nomi bilan yuritila boshlandi. Keinchalik bu nom boshqa mamlakatlarga ham tarqala boshladi. Otel tipidagi mehmonxonalar Rossiyada 1879-yilda Moskvada ("Grand – Otel) qurilgan. 1959-yild esa "Moskva" mehmonxonasiga qo'shib yuborilgan. O'rta Osiyoda 1905-yilda Toshkentda ("Natsional", keyinchalik "Sharq" deb nomlangan) qurilgan. O'zbekistonda zamonaviy milliy me'morchilik an'analari, mahalliy iqlim sharoitlarini hisobga olib "Le Meridian Toshkent", "O'zbekiston", "Turon", "Afrosiyob", "Chorsu", "Buxoro", "Interkontinental", "Sheraton", "Dedeman silkrayd", "Grand mir" va boshqa mehmonxonalar bunyod etildi (*O'zME, 5-jild, 2003-yil, 629-630-betlar*).

Lug'at

Mehmonxona-гостиница, qo'llanmoq-употребляться, turar joy- жильё, mehmon-гость, uchun-для, mo'ljallamoq-намечать, alohida-особый, katta-большой, xona-помещение, qadimdan-с древних времён, mavjud-есть, tashqi-внешний, hovli-двор, qulay-удобный, joy-место, dahliz-коридор, прихожая; ichkixona-внутренний комната, boshqa-другой, joy-место, vaqtincha-временно, yashamoq-жить, maxsus-специальный, sharoit-условия, atamoq-именовать, yuritmoq-вестись, tarqalmoq-расходиться,

qo'shmoq-соединять, zamonaviy-современный, milliy-
национальный, me'mor-зодчий, arxitektor; me'morchilik-
зодчество, arxitektura; an'ana-, mahalliy-местный, iqlim-климат.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Markaziy shahar

Toshkent O'zbekiston Respublikasidagi eng katta shaharlardan biridir. Dengiz sathidan 440-480 metr balandlikda joylashgan bo'lib, maydoni 327.9 km. kvadrat km.ni tashkil etadi. Qadimda Choch, Shosh, Binkat nomlari bilan atalgan. Shahar aholisi qadimdan hunarmandchilik, ko'nchilik, to'qimachilik, zargarlik bilan shug'ullangan. Toshkentda ilgaridan savdo-sotiq rivojlangan. Toshkentda juda ko'p me'moriy obidalar bo'lgan. Ulardan bizgacha saqlanib qolganlari: Shayxantohur maqbarasi, Ko'kaldosh madrasasi, Baroqxon madrasasi, Abulqosim Shayx madrasasi (qayta tiklangan) va boshqalar. Toshkent shahri 1930-yildan boshlab O'zbekistonning poytaxti bo'ldi. 1983-yilda Toshkent shahrining 2000 yilligi nishonlangan. Toshkentda BMT va uning tizimidagi YUNESKO, YUNISEF kabi xalqaro tashkilotlarning vakolatxonalari, juda ko'p elchixonalari bor. Toshkent shahri ma'muriy-hududiy jihatdan bir shaharcha va o'n bir tumanga bo'lingan. Aholisining soni 2 mln. 700 ming kishi (2007-yil). Shaharda muhtasham zamonaviy binolar, zavod va fabrikalar ko'p. O'zbekiston Respublikasi mustaqil bo'lgandan so'ng Toshkentda Xasti imom masjidi qurilib, o'sha joydagi qadimgi me'moriy yodgorliklar bilan birga ajoyib majmuani tashkil etdi. Undan so'ng Yangi "Minor" jome' masjidi qurildi. Transport tarmoqlarining barcha turi hamda metro ishlab turibdi (*O'zME, 8-jild, 2004-yil, 515-530-betlar*).

Madaniy-ma'rifiy ishlar

Madaniy-ma'rifiy ishlar keng ommani, ularning umumiy madaniy saviyasini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, bo'sh vaqtlarini ko'ngilli o'tkazishga ko'mak beruvchi tadbirlar tizimidir. Madaniy-ma'rifiy ishlar mazmuni, vazifasi, maqsadi har bir davrning ijtimoiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy, g'oyaviy xususiyatlariga bog'liq holda shakllanib rivojlanadi. Madaniy-ma'rifiy ishlar keng ma'noda

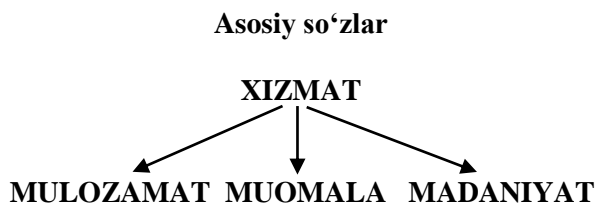
o'quv muassasalaridan tashqarida insonning madaniy va ma'naviy o'sishiga ko'maklashuvchi barcha ishlar (klublar, ommaviy kutubxonalar, madaniyat va istirohat bog'lari faoliyati) ni qamrab oladi. Muzey, kinoteatr, teatr va boshqa muassasalar ishlari o'rin tutadi. Shuningdek, radio va televidenie ham muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniy-ma'rifiy ishlar muassasalarining keng taqmoqlari yaratilib, ularning o'sishi va ntakomilasha borishi bilan unga rahbaliq jarayoni ham o'zgarib boradi. Dunyoqarashni shakllantirish tarbiyasi, axloqiy tarbiya, iqtisodiy bilimlarning ilmiy-texnikaviy tashviqoti va targ'iboti, estetik va jismoniy tarbiya, badiiy havaskorlik, madaniy dam olishni tashkil qilish kabilar madaniy-ma'rifat ishi faoliyatining turli yo'nalishlaridir. Madaniy-ma'rifiy ishlar shakllari muntazam rivojlanadi va takomillashib boradi: klub muassasalarida an'anaviy shakllar (suhbat, ma'ruza, va'xonlik, spektakl, konsertlar) bilan birga mavzuli kechalar, kitobxonlar anjumanlari va boshqa tadbirlar uyushtiriladi, xalq universitetlari, kinolektoriyalar va boshqalar tashkil qilinadi. Bunda badiiy havaskorlik muhim o'rin tutadi. Xalq teatrlari, yoshlar tashkiloti va boshqa jamoat tashkilotlari katta madaniy-ma'rifat ishlarini amalga oshiradi (*O'zME, 5-jild, 2003-yil, 371-372-betlar*).

Madaniyat

Madaniyat jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasidir. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. Madaniyat tushunchasi keng ma'noda muayyan davr, aniq jamiyat, elat va millat, shuningdek, inson faoliyati yoki turmushning o'ziga xos sohalarini izohlash uchun qo'llaniladi. Tor ma'noda madaniyat atamasi kishilarning faqat ma'naviy qiyofasiga nisbatan ishlatiladi. **Madaniyat** arabcha "*madina*"(*shahar*) so'zidan kelib chiqqan. Arablar kishilar hayotini ikki turga bo'lishgan: birinchisi badaviy yoki sahroiyy turmush; ikkinchisi madaniy yoki shahardagi turmush. Badaviylik – ko'chmanchi holda dasht-u sahrolarda yashovchi xalqlarga nisbatan, madaniylik – shaharda o'troq yashovchi, o'ziga xos turmush tarziga ega bo'lgan xalqlarga nisbatan ishlatilgan. Sharqda madaniyat o'ziga xos shaklda tushunilgan. Ibn Sino va Beruniy shahar turmush tarzini jamoaning etuklik shakli sifatida talqin qilganlar. Alisher Navoiy

etuk axloq, ma'rifatli va adolatli jamiyat, jamoa turmushini ma'naviy yuksaklikka erishishning asosiy mezonini sifatida tushungan. Ma'rifatparvarlar xalqni madaniyatli qilishning omili ilm-ma'rifatni egallashda deb bildilar. Jadidlar esa o'zlarining ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan madaniyatning rivojiga muhim hissa qo'shdilar (*O'zME, 5-jild, 2003-yil, 372-373-betlar*).

Tayanch iboralar: xizmat, madaniyat, tarix, hunarmandchilik, ko'pchilik, to'qimachilik, zargarlik, shahar, shaharcha, jamg'armalar, valyuta fondi.

61-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

62-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

63-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

22-dars. Xizmat safari

I. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Xulosa, xulq, xunob, xunuk, xurillamoq, xurmo, xurofot, xurrak, xursand, xursandlik, xusumat, xususan, xususiyat, xush, xushbuy, xushvaqt, xushyoqmas, xushmuomala, xushomad, xushomadgo'y, xushro'y, xushtabiat, xushtor, xushfe'l, xushxabar, xushchaqchaq, xo'ja, xo'mraymoq, xo'p, xo'rlamoq, xo'roz, xo'rsinmoq, xo'tik, xo'sh.

II. To'rtliklar

Yaxshilarning yuzin ko'rsang – jannatdir,

Yomon odam qilgan ishi – minnatdir.

Achichig'lamay javob bergin, chirog'im,

Ot suramoq, zot so'ramoq sunnatdir.

(“Kuntug‘mish” dostonidan)

Gul so‘lsa, xazonning bayrami bo‘lur,
Dil to‘lsa, kiprikning shabnami bo‘lur,
Qurigan yog‘ ochning kuldagi vazni
Tugagan umrning motami bo‘lur.

(Mahmud Toirov)

III. Suhbat

- Xizmat safari nima?
- Aniq vazifani bajarish.
- Uning qanday turlari bor?
- Ilmiy va amaliy.

IV. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Xizmat safari

Ishlab chiqarish yoki ilmiy ish bo‘yicha ma‘lum bir topshiriq yoxud aniq vazifani bajarish borasidagi maqsad tufayli amalga oshiriladigan safardir. Agar ishlab chiqarish bilan bog‘liq biron bir topshiriqni bajarish lozim bo‘lsa, aniq belgilangan **reja** asosida ish ko‘riladi. Bunda xodimni xizmat safariga jo‘natayotgan tomon bilan yordam berishni istagan taraf o‘rtasida **ikki tomonlama shartnoma** tuziladi. Ana shu shartnomada belgilangan shartlar asosida amalga oshiriladigan vazifalar aniqlab olinadi. Ushbu vazifalarni to‘la bajarish uchun **mas‘ul shaxslar** belgilanadi. Topshiriqlarning o‘z vaqtida bajarilishi har tomonlama nazoratga olinadi. Xizmat safari yakunida bajarilgan ishlar yuzasidan to‘liq **hisobot** tayyorlanadi. **Ilmiy ish** yuzasidan belgilangan xizmat safari ilmiy tekshirish institutlari yoki oliy o‘quv yurtlarida o‘tkaziladi. Bunda xodim shu holat bo‘yicha yuqori natijalarga erishgan ilmiy tadqiqot muassasasiga yuboriladi. Uslubiy yo‘nalish bo‘yicha xodim ilmiy-uslubiy sohada o‘zining yuksak tajribasiga ega bo‘lgan oliy o‘quv yurtiga yuboriladi. Bunday hollarda aniq ilmiy muammoni hal qilish yoki uslubiy ishlar borasida tajriba almashish nazarda tutuladi. Ilmiy ish yuzasidan belgilangan xizmat safari oxirida ham bajarilgan ishlar bo‘yicha yakuniy **hisobot** tuziladi.

Lugʻat

Ishlab chiqarish-производство, ilmiy ish-научный работа, maʼlum-определённый, topshiriq-задание, aniq-точный, vazifa-задание, bajarmoq-выполнять, maqsad-цель, safar-поездка, agar-если, belgilamoq-определять, reja-план, hodim-сотрудник, joʻnatmoq-отправляться, yordam bermoq-помогать, istamoq-желать, taraf-сторона, shartnoma-договор, tuzmoq-составлять, belgilamoq-назначать, shart-условие, aniqlamoq-уточнять, toʻla-полный, masʼul-ответственный, shaxs-лицо, belgilamoq-определять, nazorat-контроль, yakun-итог, hisobot-отчёт, tayyorlamoq-готовить, tekshirmoq-исследовать, oliy oʻquv yurti-ВУЗ, holat-состояние, yuqori-высший, natija-результат, erishmoq-добиться, tadqiqot-исследование, muassasa-учреждение, yubormoq-отправлять, uslub-стиль, yoʻnalmoq-направлять, yuksak-высокий, tajriba-опыт, ega-обладатель, muammo-трудная задача, hal qilmoq-решать, nazar-взгляд, tutmoq-содержать, yakuniy-итоговый, tuzmoq-составлять.

IV. Mustaqil taʼlim uchun matnlar.

Xitoy Xalq Respublikasi

Xitoy Xalq Respublikasi – Markaziy va Sharqiy Osiyoda joylashgan davlat. Sharqda Tinch okeanining Sariq, Sharqiy Xitoy va Janubiy Xitoy dengizlari bilan oʻralgan. Maydoni 9,6 mln. km², aholisi 1 mlrd. 292 mln. 750 ming kishi (2003 yil). Poytaxti – Pekin shahri. Maʼmuriy-hududiy jihatdan 23 provinsiya (Xitoy Taypeyi ham kiradi), 5 muxtor rayon va markazga boʻysunuvchi 4 shahar (Pekin, Shanxay, Tyanszin, Chunsin)ga boʻlingan. Davlat hokimiyatining oliy organi – Xalq vakillari umumxitoy majlisi. Bu majlis davlat boshligʻi – XXR raisi va oʻrinbosarlarini saylaydi. Xitoy 1971-yilda BMTning aʼzosi boʻldi. Xitoydagi katta daryolar: Yanszi, Xuanxe, Sungari, Chjuszyan, Mekong, Saluin, Brahmaputra va boshqalar. Xitoy koʻp millatli mamlakat, aholisining 95 foizi xitoylar, bundan tashqari, unda yana 56 xalq istiqomat qiladi. Xitoyning shimoli-gʻarbida turkiy tilda soʻzlashuvchi uygʻurlar, qozoqlar, qirgʻizlar, oʻzbeklar, salorlar va boshqa millatlar yashashadi. Yana Xitoyda moʻgʻul tillari guruhiga mansub moʻgʻullar, dunganlar, tular, tungus-manjurlar ham bor. Shuningdek, tibet-birma xalqlari, tai xalqlari ham mavjud. Xitoy aholisi buddizm,

daosizm, konfusiy, lamaizm, islom dinlariga e'tiqod qiladi. Yirik shaharlari: Shanxay, Pekin, Tyanszin, Lyuyda, Uxan, Chunsin va boshqalar. Xitoy O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning 2-yanvarida o'rnatgan (*O'z ME, 9-jild, 2005-yil, 427-bet*).

Yevropa

Yevropa (osuriy tilida «ereb» - «g'arb») – qit'a, Yevrosiyo materigining g'arbiy qismi. Maydoni 10507 ming km²; 730 ming km² ni orollar tashkil qiladi. Yevropa materigidagi chekka nuqtalar: shimolda – Nordkin burni, janubda – Marroki burni, g'arbda – Roka burni, sharqda – Qutbiy Ural tog'ining sharqiy etagi. Yevropa hududidagi yirik yarim orollar: Kola, Skandinaviya, Yutlandiya, Bretan, Pireney, Apennin, Bolqon, Qrim. Yevropadagi eng katta orollar: Novaya Zemlya, Frans-Iosif Yeri, Shpisbergen, Britaniya, Islandiya, Irlandiya, Korsika, Sardiniya, Sisiliya, Krit. Katta daryolari: Volga, Ural, Dnepr, Don, Pechora, Dnestr (sharqda), Dunay, Reyn, Elba, Visla, Luara, Taxo, Odra (g'arbda). Yevropaning aholisi 729 mln. kishi (2001-yil). Aholisining asosiy qismi hind-evropa tillari oilasiga mansub tillarda gaplashadi (*O'z ME, 3-jild, 405-bet*).

Xalqaro pul birligi

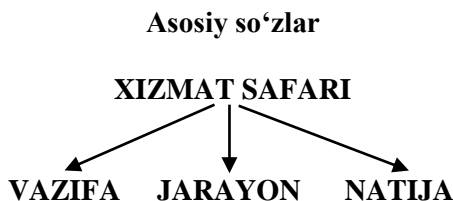
Yevro – Yevropa Ittifoqi tarkibidagi Yevropa iqtisodiy va pul hamjamiyati a'zolari (Avstriya, Belgiya, Germaniya, Gresiya, Irlandiya, Ispaniya, Italiya, Lyuksemburg, Niderlandiya, Portugaliya, Finlyandiya, Fransiya) ning pul birligi. Xalqaro ifodasi EUR. 1999-yil 1-yanvardan muomalaga chiqarilgan. 2002-yilning 1-yanvariga qadar naqd pulsiz to'lovlarda ishlatildi, yevro bilan bir qatorda o'sha mamlakatlarning milliy pullari ham muomalada yurdi. 2002-yilning 1-yanvaridan 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 yevro qog'oz banknotlari va 1, 2, 5, 10, 20, 50 sentli tangalar muomalaga kiritildi (*O'z ME, 3-jild, 405-bet*).

Xalqaro valyuta fondi

Xalqaro valyuta fondi (XVF) – BMTning ixtisoslashgan muassasasi, a'zo mamlakatlarning valyuta hamkorligini amalga oshiradigan xalqaro tashkilot. 1944-yilda Bretton-Vuds (AQSh)da

o‘tkazilgan xalqaro valyuta-moliya kongressida Jahon banki bilan bir vaqtda ta’ sis etilgan. 1947-yilning mart oyidan o‘z faoliyatini boshlagan. 182 mamlakat a’zo (1999). Shtab-kvartirasi Vashington shahrida. Fondning rasmiy maqsadlari: maslahat berish va valyuta muammolari bo‘yicha hamkorlik qilish orqali xalqaro valyuta hamkorligiga yordam ko‘rsatish; xalqaro savdoning kengayishi va muvozanatli o‘sishi uchun qulay sharoitlarni yaratish; valyuta kurslarining barqarorligiga yordam berish, raqobat tufayli yuz beradigan valyuta devalvatsiyalarining oldini olish, ko‘p tomonlama to‘lovlar tizimini yaratishda va jahon savdosining rivojiga to‘siq qo‘yadigan valyuta almashtirish bilan bog‘liq chegaralarni bartaraf etishda yordam ko‘rsatish; a’zo mamlakatlarga o‘z to‘lov balanslarini tiklash, shuningdek, ularning xalqaro to‘lov balanslari taqchilligi davomiyligi va miqdorini qisqartirish uchun muddatli moliyaviy mablag‘lar berish (*O‘zME, 9-jild, 375-bet*).

Tayanch iboralar: xizmat safari, ishlab chiqarish, ilmiy ish, reja asosida, ikki tomonlama shartnoma, mas’ul shaxs, hisobot.

64-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

65-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

66-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

23-dars. Bobolarning botirligi

I. Nutq tovushiga izoh: “B” undoshi lab-lab, portlovchi, jarangli tovush hisoblanadi.

Og‘zaki nutqda
kitop

Imlo qoidasiga ko‘ra
kitob

maktap
javob

maktab
javob

Tez aytish

Bobo baliq bozoriga bordi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Bor-moq, ba-hor, ba-ho, bo-zor, bo-bo, bu-vi, bo-la, bu-gun.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Badiiy, bajarmoq, bayram, baland, band, barg, barmoq, baqirmoq, baho, baholamoq, begona, bermoq, badan, bayonot, baliq, balki, balli, baxt, bahor, bahs, bezovta, bekat, bilmoq, billur, bitirmoq, bobo, bozor, boy, bola, bor, bosim, bosmoq, botir, bosh, bog‘lamoq, buvi, bugun, buzmoq, buyrak, burmoq, bug‘, bo‘yin, bo‘sh, bastalamoq, baqraymoq, bag‘ishlamoq, bahslashmoq, bezamoq, bezdirmoq, bezmoq, bezovtalanmoq, bekinmoq, belamoq, belgilamoq, betlamoq, bidirlamoq, bilinmoq, birikmoq, birlashmoq, birodarlashmoq, bitishmoq, bitmoq, botmoq, boyitmoq, bolalamoq, boltalamoq, boplamoq, bormoq.

Paronimlarni farqlang:

Varmoq (палец)–bormoq (идти), biugon (отточенный)–biron (какой-то), birov (кто-то)–bugov (закрутка), bob (глава)–bor (подходящий), borliq (вселенная, существование)–borlik (богатство), burj (гороскоп, зодиак)–burch (долг).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) boboning barmog‘i;	4) bekatda bahslashmoq;
2) bayonotni bajarmoq;	5) bahs bilan baholamoq;
3) bozorga bormoq;	6) bahorgi bayram.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Boyliging unutsang, mayliga, unut,
Mansabing unutsang, mayliga, unut,
Agarda unutsang ona tilingni,

Zaharga aylansin onang bergan sut.

(Fargʻonalik shoir)

Bobolardan soʻzladim, ammo
Bir zot borkim, baridan suyak:
Buyuklarga baxsh etgan daho,
Ona xalqim, oʻzingsan buyuk.

(A.Oripov)

V. Suhbat.

- Bobolarimizning merosi?
- Noyob asarlar va imoratlar?
- Yoshlarning vazifasi.
- Ularni oʻrganish hamda saqlash.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Bobur

Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo Bobur 1483-yilning 14-fevralida Andijon shahrida tugʻilgan. Bobur yoshligidan harbiy taʼlim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini yaxshi oʻrgangan. Unga yoshligidan Bobur (Sher) laqabini berishgan. Mashhur sufii shayx, otasining piri Xoʻja Ahrorga ixlos qoʻygan. Bobur otasi vafotidan soʻng 12 yoshida taxtga oʻtiradi. Ikki-uch yillik qiyinchilikdan soʻng beklar bilan murosaga keladi. U 1497-yilda Samarqandni egallaydi. Iqtisodiy qiyinchilik tufayli oʻz yurtiga qaytadi, 1498-yilning kuzidagina qoʻldan ketgan Andijonga kiradi. 1499-yildan Shayboniyxon Movarounnahrda turkiylar hokimiyatini mustahkamlashga kirishadi. Bobur 1500-yilning kuzida yana Samarqandga keldi. 1501-yilning aprelida Samarqandning Saripul qishlogʻi yaqinidagi jangda Bobur Shayboniyxondan yengildi. U avval Toshkentga bordi, keyin Andijonni qoʻlga kiritishga harakat qildi. Ammo muvaffaqiyatsizlikka uchrab, 1504-yilning iyunida Afgʻonistonga oʻtib ketdi. U yerda mustaqil davlat tuzdi. Sakkiz yil Movarounnahrni egallash uchun eroniyalar bilan ittifoq tuzib, jang qildi. 1512-yilning 24-noyabrda Gʻijduvon tumani yonidagi jangda shayboniylardan yengilib, Afgʻonistonga qaytib ketdi. 1526-yilning oxirida Hindistonning asosiy qismini egallab, imperiya tuzdi. Bobur 1530-yilning 26-dekabrda vafot etdi.

Bobur 18-19 yoshlarida ruboiy va gʻazallar yoza boshladi. Bizgacha yetib kelgan devonida 119 gʻazal, 209 ruboiy, 10 dan ortiq tuyuq va qitʼalar, 50 dan oshiq muammo, 60 dan ziyod fard, 270 baytdan iborat 8 ta masnaviyasi bor. Bobur 1521-yilda «Mubayyin», 1523-1525-yillarda «Muxtasar», 1525-1530-yillarda «Boburnoma» asarlarini yozgan. Bundan tashqari u «Harb ishi», «Musiqa ilmi» asarlarini ham yozgan, Xoʻja Ahrorning «Volidiya» asarini fors tilidan turkiy tilga tarjima qilgan (*Oʻz ME, 2-jild, 2001-yil, 83-88-betlar*).

Lugʻat

Maxsus–специальный, tarbiyachi–воспитатель, harbiy taʼlim–военное дело, fiqh ilmi–уриsprуденция, mutafakkir–мыслитель, laqab–прозвище, псевдоним; rig–наставник, ixlos qoʻumoq–быть приверженным, преданным; taxtga oʻtirmoq–занимать престол, murosaga kelmoq–прийти к соглашения, royxat–столица, iqtisodiy–экономический, qaytmoq–возвращаться, qoʻlga kiritmoq–завоевывать, mustahkamlamoq–укреплять, jang–бой, yengilmoq–терпеть поражение, harakat qilmoq–действовать, tuzmoq–создавать.

VII. Mustaqil taʼlim uchun matnlar.

Botirlik

Botirlik – dovyurak, qoʻrqmas kishilarga xos xususiyat; mardonavor xatti-harakat, jasoratli boʻlish. Ana shunday xislat egalari xalqparvar hamda vatanparvar boʻlishadi.

Beruniy

Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Beruniy 973-yilning 4-sentyabrida Xorazmning Kat (Qiyot) shahri yaqinidagi qishloqda tugʻilgan. “**Berun**” soʻzi “**tashqari**” maʼnosini bildiradi. Beruniy 152 ta asar yozgan, shundan 28 tasi bizga maʼlum. Al-Beruniy Kopernik va Leonardo do Vinchi kashfiyotlarini 700 oldin asoslab bergan. Al-Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida taqvim, yil hisobi, qadimgi xalqlar (sugʻdlar, xorazmliklar, forslar, yunonlar, yahudiyalar) ning urf-odatlari toʻgʻrisida maʼlumot bergan. Beruniy arab tilida sheʼr, hajviya va sharhlar yozgan. U “Muxtor ul-ashʼor” toʻplamini tuzgan. Al-

Beruniy Muqanna, Xorazm tarixi haqida ham asarlar yozgan, ammo hali topilmagan. Al-Beruniy birinchi bo‘lib globusni yaratgan. Bir qancha fanlar (algebra, geometriya, trigonometriya, geografiya, astronomiya) dan kashfiyotlar qilgan. Al-Beruniy olam qurilishi haqidagi yunonlarning “*Yer markaz, boshqa planetalar uning atrofida aylanadi*” degan **geosentristik** ilmiy nazariyani inkor qilgan. O‘zi “*Quyosh markaz, boshqa planetalar uning atrofida aylanadi*” degan **geliosentristik** ilmiy qarashni asoslab bergan. Olim yer aylanasi uzunligini o‘lchashning yangi usulini kashf etgan. Hind hamda Atlantika okeanlarining janubda bir-birlari bilan qo‘shilishini aytgan va Amerika qit‘asi mavjudligi bashorat qilgan. Beruniy tilshunoslik va adabiyotshunoslik bo‘yicha asarlar ham yozgan. Dunyo she‘riyatining uch yirik vazni (“**metrika**”-yunonlarniki, “**shloka**”-hindlarniki, “**aruz**”-arablarniki) niqiyoslab, o‘xshash tomonlarini aytib o‘tgan. Beruniy o‘z atrofiga mashhur olimlarni yig‘ib, “Xorazm Ma‘mun akademiyasi”ni tuzishda xizmat qilgan. Mahmud G‘aznaviy 1017-yilda Xorazmni bosib oladi va Beruniyni G‘aznaga olib ketadi. Beruniy 1048-yilda G‘aznada vafot etgan. Uning “Hindiston”, “Astronomiya kalidi”, “Mas‘ud jadvali” va boshqa asarlari mashhurdir. 1973-yilda YUNESKO ahli Beruniy tavalludining 1000 yilligini nishonladi (*O‘z ME, 1-jild, 2000-yil, 719-723-betlar*).

O‘z davrining Batlimusi

Alouddin Ali ibn Muhammad Qushchi (o‘zbek urug‘laridan birining nomi “*qushji*” bo‘lib, forsiy talaffuzda “*quchchi*”ga aylangan. Bu urug‘ qo‘ng‘irotlardan keyingi maqomda turgan. Qadimdan qo‘ng‘irot, qushchi, nayman urug‘lari kurash paytida bir taraf bo‘lib o‘tirishadi, bu holar ayrim viloyatlarda hozir ham saqlangan) XIV asrning oxiri XV asrning boshlarida Samarqandda Amir Temur qarorgohining boshlig‘i Muhammad Qushchi oilasida tug‘ilgan. Ali Qushchi boshlang‘ich va sha‘riy bilimlarni samarqandlik ustozlardan olgan. Matematika va astronomiyaga oid imlarni G‘iyosiddin Koshiy, Qozizoda Rumiy hamda Ulug‘bekdan o‘rgangan. Keyin Kermonga ketib u yerdagi olimlardan saboq oladi va Oyning shakllariga oid asarini yozib qaytadi. 1424-yili Ulug‘bek rasadxonasi qurilishi boshlanadi. Avval Koshiy, so‘ng Rumiy vafot etadi. Rasadxona qurilish ishlariga va astronomik tahlillarga Ali Qushchi mutasaddi etib tayinlanadi. Ali Qushchining urug‘doshlari Er yuzidagi to‘rttadan bittasi bo‘lgan **kenglik nuqtasi** (hozirgi Kitob tumanidagi) topib bergan. Shu sababli hoqoniylar va yunonlar yulduzlar

jadvalidagi kamchiliklar tuzatildi va “Ziji jaddi Ko‘ragoniy yaratildi. 1438-yilda Ali Qushchi Xitoyga elchi bo‘lib boradi. Ulug‘bek fojiasidan so‘ng Ali Qushchi Samaqanddan ketadi. U avval Tabriz (Ozarbayjon)ga boradi. Unga mahalliy hokim Uzun Hasan ehtirom ko‘rsatadi. Keyin usmonli sulton Abul Fotih Sulton Muhammad II ning taklifiga muvofiq uning saroyiga keladi. Sulton uni Istambulda qolishga ko‘ndiradi. U Tabrizga qaytib 200 ga yaqin urug‘doshlarini Istambulga olib ketadi. Ali Qushchi 1472-yili Ayo So‘fiya madrasasiga bosh mudarris etib tayinlanadi. U Istambuldagi madrasa qurilishiga boshchilik qiladi. Ali Qushchining sa‘y-harakatlari bilan Ulug‘bekning asarlari Evropa ilm ahliga ma‘lum bo‘ladi. Ali Qushchi 1474-yilda Istambulda vafot etgan. Ali Qushchi jami 23 ta asar yozgan, jumladan: “Hisob haqida risola”, “Kasrlar risolasi”, “Xitoyнома”, “Hisob haqida”, “Hilolsimon shakllarni o‘lchash”, “Astronomiya haqida risola” va boshqalar (*O‘z ME, 1-jild, 2000-yil, 203-209-betlar*).

Buyuk Britaniya

Buyuk Britaniya (Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya qo‘shma qirolligi) – Shimoli-g‘arbiy Yevropadagi davlat. Mamlakat hududining 90 foizi Buyuk Britaniya orolida bo‘lib, qolgan qismi Irlandiya orolining shimoli-sharqiy qismida hamda ularga yondosh mayda orollarda joylashgan. Bu mamlakat ko‘pincha Angliya deb ham ataladi. Maydoni 244,1 ming km², aholisi 58,5 mln. dan ziyod kishi (1990-yillarning oxiri). Poytaxti – London shahri. Ma‘muriy-hududiy jihatdan to‘rt qismdan (Angliya, Uels, Shotlandiya va unga yondosh orollar, Shimoliy Irlandiya) iborat. Davlat tuzumi – konstitusion monarxiya. Davlat boshlig‘i – qirol (qirolicha). Qonun chiqaruvchi hokimiyatni qirol va ikki palatali parlament, ijrochi hokimiyatni bosh vazir boshchiligidagi hukumat amalga oshiradi. Mamlakatning konstitutsiyasi yo‘q, xalq vakilligi to‘g‘risidagi akt eng muhim hujjat hisoblanadi. Asosiy daryolari: Severn, Temza, Trent, Mersi, Klayd. Aholisining 81,5 foizi inglizlar. Uelslar yoki valliylar (1,9 foiz), shotlandlar (9,1 foiz), irlandlar (2,4 foiz) va boshqa xalqlar ham bor. Aholining aksariyat qismi protestantlar, shuningdek, katoliklar ham bor. Yirik shaharlari: London, Birmingem, Glazgo, Liverpul, Manchester, Sheffild, Lids. Buyuk Britaniya 1945-yildan BMT ning a‘zosi. O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 18-fevralida o‘rnatgan (*O‘z ME, 2-jild, 312-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Bo'g'in bir nafas zarbi bilan aytiladigan bir yoki bir necha tovushlar birikmasidir. Masalan: o-na, ko'k-lam, ish-chan, tosh-li, osh-qovoq. Bo'g'in ikki xil bo'ladi: 1. Ochiq bo'g'in unli bilan tugaydi yoki unlidan iborat bo'ladi. M.: *o-ta, o-na, a-ka, u-ka, o-pa, i-ni, o-g'a*. 2. Yopiq bo'g'in undosh bilan tugaydi. M.: *daf-tar, mak-tab, chiz-g'ich*. Ba'zan bo'g'in tuzilishiga qarab ham o'zlashma so'zlarni ajratish mumkin. Taqqoslang:

<u>Arabcha</u>	<u>fors-tojikcha</u>	<u>ruscha</u>
Mat-baa	pay-vand	инс-ти-тут
Sui-is-te'-mol	far-zand	трак-тор
Mu-to-laa	sho-gird	грам-вай

Bosh kelishikning qo'shimchasi yo'q. Bu kelishikdagi so'z kim?, nima?, qaer? so'roqlariga javob bo'ladi. Gapda ega, kesim, undalma vazifalarini bajaradi. Masalan:

1. *Karim* keldi.
2. *Kitob* o'qildi.
3. O'zbekistonning *poytaxti* – *Toshkent*.
4. Senga tengdosh *Pomir*-u Oqsoch *Tiyonshon*, *o'zbekim*.

Bosh ma'no ko'p ma'nolilik tizimda markaziy o'rinda turadi, boshqalari unga to'g'ridan-to'g'ri yoki biror ma'no orqali bog'lanadi. M.: *ko'z (ko'rish organi), uzukning ko'zi, taxtaning ko'zi, derazaning ko'zi*. Lug'atlarda bosh so'z tarjima qilinadi.

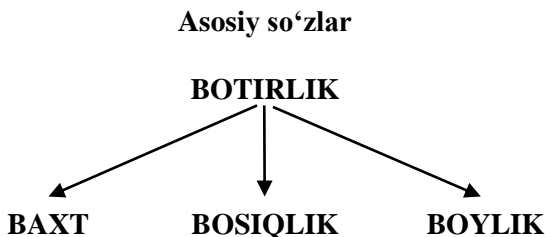
Bosh harf kichik harflardan hajmi va shakli bilan farqlanuvchi, imlo qoidasiga ko'ra ma'lum o'rinlarda ishlatiladigan harfdir.

Bo'g'inli(sillabik) yozuvda grafik shakl bo'g'inning ifodasi uchun xizmat qiladi. M.: *bobilliklarning mixxati, hindlarning devanagari yozuvlari*.

Belgilash-jamlash olmoshlari to'pdan ajralganlik yoki jamlab ko'rsatilgan shaxs, narsa, belgi-xususiyat, harakat-holatni bildiradi. M.: *har kim, har nima, har bir, har qaysi, har qanday, hamma, barcha, jami, yalpi, bari, butun*.

Bog'lovchilar gapning uyushiq bo'lagini va qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so'zlardir. Ular vazifasiga ko'ra teng va ergashtiruvchi bog'lovchilarga bo'linadi. M.: *va, hamda, ammo, lekin, biroq, yo, yoki, yoxud, dam, goh, agar, negaki, ya'ni*.

Tayanch iboralar: lab-lab undosh, belgilash olmoshi, jamlash olmoshi, belgi-xususiyat, shaxs-narsa, harakat-holat, ifodalamoq.

67-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

68-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

69-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

24-dars. Ruhiyatning rohati

I. Nutq tovushiga izoh: “R” undoshi til oldi, portlovchi, jarangli, titroq tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

randa

rasta

rashk

rahbar

rivoj

ruxsat

ruscha

рубанок

руад

ревност

руководител

развитие

разрешение

Tez aytish

Rahbar raqqosani ragʻbatlantirdi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Ra-qam, rah-mat, re-ja, rah-bar, rux-sat-no-ma, ro-zi-lik.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Rais, rang, ranjimoq, rasm, rasmiylashtirmoq, raqam, raqib, raqs, ragʻbatlantirmoq, rahmat, reja, rost, ruxsat, roʻyxat, roʻmol, ravshan, raddiya, razil, rayhon, rangli, randa, rasvogarchilik, rasmiyatchilik,

rasta, raxna, rashk, rahbar, rahm, rag‘bat, rivojlanmoq, rizq, rioya, rozilik, rozilashmoq, rom, rosa, rostgo‘y, rostlamoq, rohat, rohatlanmoq, ruxsatnoma, ruhlanmoq, ro‘shnolik, ravshanlashmoq, randalamoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) raqqos aning ro‘moli;	4) ruxsat dan ruhlanmoq;
2) rais ni ranjitmoq;	5) rizq bilan rohatlanmoq;
3) rejaga rioya qilish;	6) rostgo‘y rahbar.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

His etib dunyoning shodligin, g‘amin,
Ulug‘ bir hikmatga bo‘lganman amin:
Yaxshi-yu yomonni ko‘tararkan teng,
Shu bois ona deb nom olmish zamin.

(A. Oripov)

Registonning sahnida qadim –
Zamonlarda terilgan toshlar.
Muqaddasdir azal bu zamin,
Tavof qilsa arziydi yoshlar.

(B. Boyqobilov)

V. Suhbat.

- Jaloliddin Rumiy kim?
- Buyuk shoir va mutafakkir.
- Qaysi tillarda ijod qilgan.
- Turkiy, arab va fors tillarida.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Rumiy

Buyuk shoir va mutafakkir Jaloliddin Rumiy 1207-yilda Balxda tug‘ilgan. U tasavvufdagi mavlaviya tariqatining asoschisidir. Rumiy arab, fors va turky tillarda ijod qilgan. Jaloliddinning otasi Bahouddin Valad sufiylarning va fiqh ilmining donishmandi bo‘lgan. Uni sulton Muhammad Xorazmshoh(1199-1220) o‘z saroyiga taklif

qilgan. Ammo Bahouddin Valad bu taklifni rad etib, maktabdorlik hamda ilmiy-ijodiy ish bilan mashgʻul boʻlgan. Xorazmshoh bilan kelisha olmagan Bahouddin Valad haj safari bahonasida oilasi bilan birgalikda Balx shahrini tark etib, Rum (Turkiya)ga boradi. Keyinchalik Jaloliddin Rumiy Makka yoʻlida Fariduddin Attor bilan uchrashgan. 1220-yilda Rum sultoni Alouddin Kayqubod I ning daʼvati bilan Halab, Damashq va Bagdod madrasalarida oʻqigan, mudarrislik qilgan. Shoir va shayx Shamsi Tabriziy Jaloliddinga uch yil dars beradi. U shogirdiga falsafa, sufiylik taʼlimotini oʻrgatadi. Rumiy oʻzining bir baytida shunday yozadi: *“Agar Attor menga ruh baxsh etgan boʻlsa, Shamsi Tabriziy tilsim kalitini tutqazdi”*. Jaloliddin 1244-yilda ustozini nihoyatda hurmat qilgani uchun oʻz gʻazallarida *“Shamsi Tabriziy”*, *“Shamsi”* taxalluslarini qoʻllay boshlaydi. Rumiyning 42 ming baytli *“Devoni Kabir”*(Ulugʻ devon) toʻplamining ikkinchi nomi *“Devoni Shamsi Tabriziy”*dir. Rumiy ijodi usmonli turk adabiyotining sarchashmasi hisoblanadi. Bizga Rumiyning sheʼriy devondan tashqari *“Makotib”*, *“Ichindagi ichindadir”*(*“Fihi mo fihi”*), *“Masnaviyi masnaviy”* kitoblari meros boʻlib qolgan. Shoirning *“Masnaviyi masnaviy”* asarining qoʻlyozmasi Oʻzbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. Uning barcha asarlari oʻzbek tiliga tarjima qilingan. Jaloliddin Rumiy 1273-yilda Koʻnyada vafot etgan (*Oʻz ME, 7-jild, 2004-yil, 385-386-betlar*).

Lugʻat

Бууук-великий, shoir-поэт, mutafakkir-мыслитель, tugʻilmoq-рождаться, mavlaviya-совершать радение при помощи музыкой, tariqat-путь духовного совершенствования, asoschi-основатель, ijod qilmoq-творить, fiqh-теология, donishmand-мудрый, taklif qilmoq-пригласить, rad etmoq-опровергать, maktabdorlik-содержать школу, ilm-наука, ijod-творчество, mashgʻul boʻlmoq-заниматься, kelisha olmamaslik-несогласие, oila-семья, birgalik-вместе, tark etmoq-покидать, keyinchalik-потом, uchrashmoq-встречаться, daʼvat-призыв, dars bermoq-преподавать, shogird-ученик, taʼlimot-учение, oʻrgatmoq-научить, baxsh etmoq-дарить, tutqazmoq-вручать, ustoz-учитель, hurmat qilmoq-уважать, bayt-двустиишие, toʻplam-сборник, hisoblanmoq-считать, sheʼriy devon-сборник стихотворение, meros-наследие,

qo‘lyozma-рукопись, saqlanmoq-хранить, barcha-все, asar-произведение, tarjima qilmoq-переводить.

VII. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Ruhiyat

Milliy ruhiyat millatning ichki holati, kechinmalari, his-tuyg‘ulari, ma‘naviy dunyosi, o‘y-fikrlari, maqsad va maslklari bilan bog‘liq mulohazalar majmuidir.

Rabg‘uziy

Nosiriddin Rabg‘uziy XIII asrning oxiri XIV asrning boshlarida Xorazmning Raboti O‘g‘uz degan joyida qozi Burxonuddin oilasida tug‘ilgan. Uning tarjimai holi haqida ma‘lumotlar yo‘q. Bizga undan “*Qisasi Rabg‘uziy*” asari meros bo‘lib qolgan. Asar muqaddimasida muallif shunday yozadi: “...*bu kitobni tuzgan, toat yo‘lida tizgan, ma‘siyat yobonin kezgan, oz ozuqlug‘ ko‘p yozuqlug‘ Raboti O‘g‘uz qozisi Burxoniddin o‘g‘li Nosiriddin...*”. Bu asar aslzoda amaldor To‘qbo‘g‘abekka bag‘ishlab yozilgan. Muallif To‘qbo‘g‘abekni “...*yigitlar arig‘i (poki), ulug‘ otlig‘, qutlug‘ zotlig‘, ezgu xulqlig‘, islom yorig‘liq, mo‘g‘ul sonilig‘, musulmon dinli, odamiylik inonchi, mo‘minlar quvonchi, himmati adiz (yuksak), aqli tengsiz begimiz*”, deb ta‘riflaydi. Rabg‘uziy To‘qbo‘g‘abekka bag‘ishlangan she‘riy madhiyasida yana “*arslon mengizlik surati*”, “*ko‘rklug‘ sifatlig‘ surati*”, “*tuz so‘zlayur, so‘zni uqa*” kabi sifatlarni keltirgan. Asar hijriy 709 (melodiy 1309-1310-yillarda yaratilgan bo‘lib, turkiy nasrning ilk namunasi hisoblanadi. “Qissasi Rabg‘uziy”da XIII asr oxiri – XIV asr boshlarida o‘zbek adabiyotining bir qator o‘ziga xos xususiyatlari juda yorqin namoyon bo‘lgan. Asar 72 qissa (bob) dan iborat. Ollohni ulug‘lash, payg‘ambarlardan o‘rnak olish, kamtarlik, otanonani xurmat qilish, sevgi-sadoqat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, erk-adolat, do‘stlik, hamjihatlik, tinchlik kabi mavzular iboratli asosda bayon qilingan. Ba‘zi qissalarda latifa janrining ta‘siri seziladi. Qissalardagi asosiy fikrni ifodalash uchun mifologik, afsonaviy-hayoliy va badiiy-mantiqni taqozo etadigan o‘zgacha bir bayon uslubi tanlab olingan. Rabg‘uziy mahoratli nosirgina emas, balki nozikta‘b shoir ham bo‘lgan. Uning she‘rlari yuksak badiiy

mahorat bilan yozilgan. Rabg‘uziyning bu asari ma’rifiy-tarbiyaviy hamda badiiy-estetik jihatdan muhim ahamiyatga ega (*O‘z ME, 7-jild, 2004-yil, 216-217-betlar*).

Rossiya Federatsiyasi

Rossiya Federatsiyasi – Yevropaning sharqida, Osiyoning shimolida joylashgan davlat. Maydoni jihatdan dunyodagi eng katta mamlakat. Quruqlikdagi chegarasi 22125,3 km, dengiz chegarasi 38807,5 km. Ma’muriy-hududiy jihatdan 21 respublika, 6 o‘lka, 49 viloyat, 2 federal shahar, 1 muxtor viloyat, 10 muxtor okrugga bo‘lingan. Maydoni 17,1 mln. km², aholisi 147,1 mln. kishi (2002-yil). Rossiya – boshqarishning respublika shakliga ega bo‘lgan demokratik federativ respublika. Davlat boshlig‘i – prezident. Qonun chiqaruvchi organi – ikki palatadan iborat Federal Majlis. Ijrochi hokimiyatni rais boshchiligidagi hukumat amalga oshiradi. Hukumat raisini Davlat dumasi bilan kelishgan holda prezident tayinlaydi. Rossiyada 100 dan ortiq millat va elat yashaydi. Aholining 81,5 foizini ruslar tashkil qiladi. Undan tashqari ukrainlar, beloruslar, litvalar, latishlar, nemislar, yahudiylar, greklar, armanlar, ozarbayjonlar, o‘zbeklar (1994-yilda 58000), gruzinlar, qozoqlar va boshqa millatlar yashaydi. Yirik shaharlari: Moskva, Sankt-Peterburg, Nijniy Novgorod, Novosibirsk, Samara, Yekaterinburg. Rossiya 1945-yildan buyon BMT ning a’zosi. O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 20-martida o‘rnatgan (*O‘z ME, 7-jild, 359-bet*).

Raqobat

Raqobat – mustaqil tovar ishlab chiqaruvchi (korxonalar) o‘rtasida tovarlarni qulay sharoitda ishlab chiqarish va yaxshi foyda keltiradigan narxda sotish, umuman iqtisodiyotda o‘z mavqeini mustahkamlash uchun kurash. Raqobat ko‘p qirrali iqtisodiy hodisa bo‘lib, bozor sub’ektlari o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalaydi. Resurslarni yetkazib beruvchilar orasidagi raqobat o‘zlarining iqtisodiy resurslarini (kapital, yer, ishchi kuchi) yuqori narxlarda sotish uchun amalga oshiriladi. Ishlab chiqaruvchilar va resurslarni yetkazib beruvchilar o‘rtasidagi raqobat bozor munosabatlari rivojlangan, iqtisodiyot to‘liq erkinlashgan sharoitda yaqqol namoyon bo‘ladi. Raqobat iste’molchilar o‘rtasida ham yuz

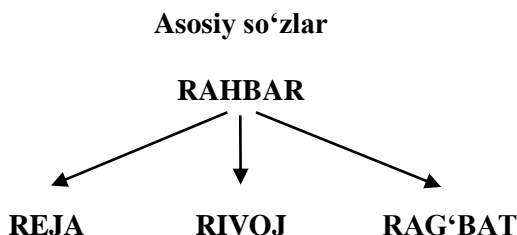
berib, tovarlarni qulay va arzon baholarda sotib olishga qaratiladi, ya'ni xaridor har bir sarflangan pul birligi evaziga ko'proq foyda ko'rishga harakat qiladi, arzon va sifatli tovarni sotib olish uchun kurashadi (*O'z ME, 7-jild, 265-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

Ravish harakat-holatning belgisini, tarzi, payti, o'rni va darajamiqdorini bildirib qanday?, qaytarzda?, qayholda?, qaymiqdorda?, qaer?, qaerda?, qaerdan? so'roqlariga javob bo'ladi. M.: *ataylab, jo'rttaga, noiloj, noilojlikdan, jim, yayov, ertaga, indin, pastda, olg'a, oz, ko'p*.

Rasmiy ish qog'ozlari uslubi hozirgi o'zbek adabiy tilining ma'muriy va huquqiy ishlarida amal qiladigan bir ko'rinishdir. Unda turli hujjatlar yoziladi. M.: *farmon, shartnoma, ariza, ishonchnoma, buyruq*.

Tayanch iboralar: titroq tovush, harakatning belgisi, holatning belgisi, rasmiy ish qog'ozlari uslubi, hujjatlar, ma'muriy ishlar, huquqiy ishlar.

70-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

71-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

72-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

25-dars. Fan fidoiylari

I. Nutq tovushiga izoh: "F" undoshi lab-tish, sirg'aluvchi, jarangsiz olinma tovush hisoblanadi. O'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan. O'zbek tilidagi **f** tovushi, asosan, olinma so'z (o'zlashma so'z)larda uchraydi.

Og‘zaki talaffuzda

Palak	→
Paxr	→
pikr	→
poyda	→

Adabiy talaffuzda

falak
faxr
fikr
foyda

Tez aytish

Fazogir falokatni fahmladi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Fa-ol, fal-sa-fa, fa-rish-ta, foy-da, fa-zo-gir, far-rosh.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Fazo, fazogir, faylasuf, falokat, falon, falsafa, fan, faol, faraz, farzand, farishta, farmon, farqlamoq, fasl, faxriy, faqat, fe‘l, fil, fikr, fojia, foyda, fotiha, fuqaro, farosat, farrosh, fidokor, fitna, fahmlamoq, favqulodda, fazilat, fayz, falaj, falak, faqir, firibgar, firoq, foydalanmoq, folbin, fursat, faxrlanmoq, fikrlamoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) faylasuf ning fikri;	4) fitna dan foydalanmoq;
2) falokat ni fahmlamoq;	5) foyda bilan fahrlanmoq;
3) farzand ga fotiha bermoq;	6) fidoyi fuqaro.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Farg‘ona vasliga oshiqib sahar
Qurama boshida hilol ko‘rindi.
Bobotog‘ bag‘ridan izlasam olqor,
Amu to‘lqinlari zilol ko‘rindi.

(B.Boyqobilov)

Fazolarning qay burchagiga
Fikri bilan yetadi inson,
Ammo ne bor o‘z yuragida –
Bilmay o‘tib ketadi inson.

(E.Vohidov)

V. Suhbat.

- Al-Forobiy kim?
- Buyuk faylasuf.
- Qanday nomga erishgan?
- Muallimi soniy.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Forobiy

Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug‘ Tarxon Forobiy – o‘rta osiyolik mashhur faylasuf, qomusiy bilimlar sohibi bo‘lgan olim. Abu Nasr Forobiy 873-yilda Sirdaryo bo‘yidagi Temurlang (Forob) shahrida harbiy xizmatchi oilasida tug‘ilgan. Boshlang‘ich ma‘lumotni ona shahrida olgan. Keyin Shosh, Buxoro, Samarqand shaharlarida o‘qigan. So‘ngra Bag‘dodda o‘z bilimini oshirgan, u yerda yunon tili va falsafasini sharhlab, dunyoga tanitgani uchun “*Sharq Arastusi*” nomini olgan. Sharqda “*Arastuyi soniy*” (Ikkinchi Arestotel), “*Muallimi soniy*” (Ikkinchi muallim) nomlari bilan mashhur bo‘lgan. Forobiy 70 dan ziyod tilni bilgan va 160 dan ortiq asar yozgan. U Arastu, Aflotun, Uqlidus (Yevklid), Batlimus (Ptolomey) kabi olimlarning asarlariga sharhlar yozgan. Uning “*Kitob ul-musiqa al-kabir*” (*Musiqa haqida katta kitob*), “*Qonun haqida kitob*”, “*Falak harakatining doimiyligi haqida*”, “*Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi*”, “*Baxt-saodatga erishuv haqida risola*”, “*Fizika asoslari haqida kitob*”, “*Kitob mabodi orou al-madinat ul-fozila*” (*Fozillar shahri aholisining fikrlari*) asarlari bor. Olimning o‘zi ham mohir musiqachi va shoir bo‘lgan. Forobiy 950-yilda Damashq shahrida vafot etgan. Uning asarlarini *Abdusodiq Irisov* va *Mahkam Mahmud*lar o‘zbek tiliga tarjima qilishgan (*O‘zME, 9-jild, 2005-yil, 288-292-bet*).

Lug‘at

Faylasuf–философ, qomusiy–энциклопедический, bilim–знание, sohib–владелец, обладатель; Sirdaryo bo‘yida–на берегу

Сырдарья, harbiy xizmatchi–военнослужащий, boshlang'ich ma'lumot–начальное образование, bilimini oshirmoq–повышать знания, sharhlamoq–комментировать, dunyo–мир, tanitmoq–знакомить, nom olmoq–получать звание, bilmoq–знать, nazariya–теория, bag'ishlamoq–посвящать, mohir–умелый.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Fidoyilik

Fidoyilik – biror g'oyaga, dunyoqarashga astoydil berilish. Bunday xususiyatga ega insonlar sadoqatli bo'lib, vatanparvarlik, millatparvarlikni yoqtirishadi.

Fitrat

Abdurauf Fitrat 1886-yilda *Buxoroda savdogar ziyoli* oilasida tug'ilgan. U qo'shiq va so'zlar jilosini onasi *Bibijon otin*dan o'rgangan. Abdurauf avval maktabda, so'ng *Mir Arab* madrasasida ta'lim olgan. U madrasada *turk, fors, arab* tillarini o'rganib, *Xayyom, Bedil, Navoiy* asarlarini o'qigan. O'sha paytda u matbuot bilan tanishib borgan. Fitrat 1909-yilda Turkiyaga bordi. To'rt yil *Istambul universitetida* o'qidi. Fitrat *Munozara*”(1909), “*Hind sayyohi qissasi*”(1912), “*Tilimiz*”(1919) kabi maqolalarini yozdi. “*Yosh buxoroliklar*” siyosiy tashkilotini boshqardi. Fitrat 1919-20-yillarda *Afg'oniston* hukumatining Toshkentdagi vakolatxonasida *tarjimon* bo'lib ishladi. U bir necha gazetalarning chop qildirdi. “*Chig'atoy gurungi*” tashkilotiga Fitrat rahbarlik qildi. U Samarqanddagi *Pedakademiya*da dars berdi. Keyin Toshkentdagi *Til va adabiyot* institutida ilmiy xodim bo'lib ishladi. Fitrat Buxoro xalq respublikasida turli rahbarlik lavozimlarida xizmat qildi. Fitrat 1923-24-yillarda *Leningrad*da yashadi. So'ng *Moskvadagi Sharq* tillari universitetida arab, fors, turk tili va adabiyotidan *dars berdi*. U yerda *professor* unvonini oldi. 1926-29-yillarda lotin yozuvi asosidagi o'zbek imlosiga o'tish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarda faol qatnashdi. Keyin *Samarqand*da pedakademiya ishladi, *Til va adabiyot institutida* mehnat qildi. 1937-yilning 27-aprelida qamoqqa olingan. Fitrat 1938-yilning 4-oktyabrida otib o'ldirilgan.

O'smirlik yillarida *Mijmar*(*cho'g'don*), keyin *Fitrat*(*to'g'ma iste'dod*) taxalluslarini qo'lladi. Fitratning ilk she'riy to'plami

“*Sayha*” (“*Faryod*”) 1912-yilda Turkiyada *fors tilida* bosildi. Uning yana bir qancha she’riy to‘plamlari chop etildi. Fitrat “*Zaynabning imoni*”, “*Oq mozor*”, “*Kiyshik eshon*”, “*Zayd va Zaynab*”, “*Me’roj*” kabi hikoyalar ham yozgan. Fitrat “*Begijon*”(1916), “*Abo Muslim*”(1916), “*Temur sag‘anasi*” (1918), “*O‘g‘uzxon*” (1919), “*Chin sevish*” (1920), “*Hind ixtilolchilari*” (1923), “*Abulfayzxon*” (1924), “*Arslon*”(1925) kabi drama va pesalar yozgan. Fitrat olim sifatida “*O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi*”, “*Bedil*”(1923), “*Aruz haqida*” (1935) risolalarini, “*O‘zbek adabiyoti namunalari*” (1928) majmuasini, “*Adabiyot qoidalari*”(1926) darsligini yaratdi. Fitrat 1925-yilda “*Qutadg‘u bilig*”ning *Namangan nusxasini* topib ilm-fanga taqdim etdi va u haqda ilmiy tadqiqot ishini yozdi (*O‘z ME, 9-jild, 262-265-betlar*).

Fransiya

Fransiya Respublikasi – G‘arbiy Yevropadagi davlat. Maydoni 547,03 ming km², aholisi 60,424 mln. kishi (2004-yil). Poytaxti – Parij shahri. Ma‘muriy-hududiy jihatdan 22 region (viloyat), 96 departamentga bo‘lingan. Davlat tuzumi – respublika. Davlat boshlig‘i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyati – ikki palatali parlament (Milliy majlis va Senat). Ijrochi hokimiyatni prezident va Vazirlar Kengashi amalga oshiradi. Fransiyadagi eng baland cho‘qqi 4807 metr (Monblan tog‘ida). Katta daryolari: Luara, Rona, Sena, Garonna. Aholisining 90 foizi fransuzlar, shuningdek, Fransiyada elzas, lotaring, katalon, breton, flamand va basklar yashaydi. Bundan tashqari, jazoirliklar, portugallar, italyanlar, ispanlar, armanlar va boshqa millatlar istiqomat qilishadi. Fransiyada 4 mln. musulmon bor. Dindorlarining 90 foizi katolik, 5 foizi musulmon, 2 foizi protestant, 1 foizi yahudiy. Yirik shaharlari: Parij, Marsel, Lion, Tuluza, Nissa, Nant, Strasburg, Bordo, Monpele, Lill. Fransiya 1945-yildan BMT ning a‘zosi. O‘zbekiston bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 1-martidan o‘rnatgan (*O‘z ME, 9-jild, 313-bet*).

Fond birjasi

Fond birjasi – qimmatli qog‘ozlar va boshqa moliyaviy vositalar oldi-sotdi qilinadigan birja. Pul kapitali harakatiga xizmat ko‘rsatadigan moliya bozorining dastaklaridan biri. Bozor infratuzilmasining muhim bo‘g‘ini, qimmatli qog‘ozlar (davlat

obligatsiyalari, korxonalar aksiya va obligatsiyalari, bank kredit biletleri, tijorat veksellari), valyuta oldi-sotdisi bo'yicha muntazam va tashkiliy faoliyat ko'rsatadi. Fond birjasining asosiy vazifalari: bo'sh turgan pul va qimmatli qog'ozlarni sotishni tashkil etish orqali jamg'arilgan pul kapitalini safarbar etish hamda to'plash; xususiy xo'jalik sub'ektlari va davlat investisiyalarini ularning qimmatli qog'ozlari xaridini tashkil etish yo'li bilan moliyalashtirish; qimmatli qog'ozlarning yuqori darajadagi likvidligini, ya'ni qimmatli qog'oz egalari uchun yo'qotishsiz tezda pul mablag'lariga aylanishini ta'minlashdir (*O'z ME, 9-jild, 280-bet*).

VIII. Ish qog'ozi.

«Chilangar» firmasi
2000. 15. 02. 5-sonli
Toshkent sh.

TA'MIRLASH ISHLARINI O'TKAZISH TO'G'RISIDA FARMOYISH

3-tsex avariya holatiga tushganligi munosabati bilan
BUYURAMAN:

1. 3-tsexda zudlik bilan ta'mirlash ishlari o'tkazilsin.
Mas'ul: Ta'mirlash-texnika bo'lim boshlig'i D.I.Mo'minov.

Bajarish muddati: 2000. 21. 02.

2. Ta'mirlash ishlarini nazorat qilish 3-tsex boshlig'i
S.Turopovga topshirilsin.

Korxonada

direktori

(imzo)

R.Shodmonov

Rozilik belgisi

(*M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 107-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

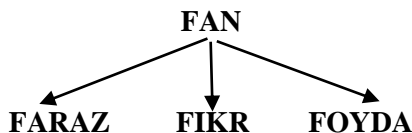
Fonetika tilning tovush tizimi, nutq tovushlarining talaffuzi, eshitalish xususiyatlarini, bo'g'in, urg'u va ohang kabi masalalarni o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi.

Fe'l shaxs yoki narsaning harakati va holatini bildirib, nima qildi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi?, nima qilar? so'roqlariga javob bo'ladi. M.: *yurmoq, o'tirmoq, duduqlanmoq, fikrlanmoq.*

Frazeologizm (ibora) ma'nosi bir so'zga teng keladigan bir necha ko'chma ma'noli so'zlar qo'shilmasidir. M.: og'zi qulog'ida, yaxshi ko'rmoq, boshga ko'tarmoq, kapalagi uchib ketdi.

Tayanch iboralar: lab-tish tovush, fe'l, harakat fe'li, holat fe'li, frazeologizm, ko'chma ma'no.

Asosiy so'zlar

73-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

74-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

75-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

26-dars. Lutfli lafz

I. Nutq tovushiga izoh: "L" undoshi til oldi, sirg'aluvchi, jarangli, yon tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

O'zbekcha

laqma

lug'aviy

lo'nda

ruscha

легковерный

лексический

лаконичный

Tez aytish

Lobar likopchani likillatdi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Lab-bay, lav-la-gi, la-qab, lu-g'at, la-vo-zim, lo-yi-ha.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Lab, labbay, lavlagi, lavozim, lagan, layoqat, lazzat, laylak, laycha, lalmikor, langar, lanj, latifa, latta, lafz, la'l, laqab, la'natlamoq, lahza, lahm, lekin, likopcha, loviya, loy, loyiha, lola, lochin, lug'at, lolaqizg'aldoq, lavha, laganbardor, larza, lashkar,

la'nat, laqma, libos, lipillamoq, likillamoq, lo'bar, lo'qal, loyiq, lof, loqayd, lunj, luqma, lo'nda, lo'ttivoz, lazzatlanmoq, loyqalatmoq, laqillamoq, liqillatmoq.

Paronimlarni farqlang:

Lahm (мягкость)–lahim (туннель), lo'p (вдруг, сразу)–lof (преувеличение).

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) lalmin ing lolasi;	4) latifa dan lazzatlandi;
2) langa ni likillatmoq;	5) lof bilan lol qilmoq;
3) libos ga loqayd bo'lmoq;	6) lazzatli lahza.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Lolazorda gulxanlar yoqib.
Bahor keldi, suluv oy keldi.
Chakkasiga qizil gul taqib
Dilbar keldi, go'zal may keldi.

(S.Zunnunova)

Lov-lov yonayotir quyosh – ul najot,
Osmon chorlayotir, chorlar yuksak tog' .
Shunday yuragimda tovushsiz faryod,
Men senga inonmoq istayman, evoh...

(Rauf Parfi)

V. Suhbat.

- Lutfiy kim?.
- Malik ul-kalom?
- Asli qayerlik?
- Shoshlik.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Lutfiy

Mavlono Lutfiy 1366-yilda Hirotda tug'ilgan. O'z zamonasining mashhur shoiri, «malik ul-kalomi» bo'lgan. Lutfiyning ona vatani Toshkent degan fikrlar ham mavjud. U Hirotda ta'lim olgan,

yoshligidan adabiyotga qiziqqan. Umrining asosiy qismini o'qish-o'rganish va she'r yozishga bag'ishlagan. Diniy-tasavvufiy ilmlarni ham chuqur egallagan. Turkiy va forsiy tillarda 12000 bayt she'r yozgan. Bizgacha shoirning turkiy devoni (33 ta qo'lyozma nusxasi) yetib kelgan. She'rlarining asosiy qismi g'azallardan iborat. Shuningdek, ruboiy, tuyuq, qit'a, fard va boshqa janrlarda ham ijod qilgan. Alisher Navoiy Lutfiyini o'ziga ustoz deb bilgan. Lutfiyning she'rlariga zamondoshlari juda ko'plab nazira va tatabbu'lar yozishgan. Lutfiy 99 yil umr ko'rib, 1465-yilda vafot etgan. Lutfiyning ko'pgina she'rlari hozir ham ashula sifatida kuylanmoqda (*O'z ME, 5-jild, 325-bet*).

Bayt

Ulus ichra turur **o'z begim** qiyo ko'zluk,
Xayoli **To'qtamish** andin ko'ngul **Saroy**inda.

Lug'at

Zamon—время, mashhur—знаменитый, malik—царь, kalom—слово, fikr—мысль, qiziqmoq—интересоваться, umr—жизнь, asosiy—основной, qism—часть, diniy—религиозный, egallamoq—овладеть, qo'lyozma—рукопись, nusxa—экземпляр, ijod qilmoq—творить, ko'p—много, hozir—сейчас.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Lafz

Lafz – berilgan va'da, ahd va so'zida turish. Bu xususiyat kishiga ulug'vorlik bag'ishlaydi, bunday insonlarni barcha qadrlaydi.

Livan

Livan Respublikasi – G'arbiy Osiyodagi davlat. O'rta dengizning sharqiy sohilida joylashgan. Maydoni 10,45 ming km², aholisi 3,6 mln. kishi (2001 yil). Poytaxti – Bayrut shahri. Livan ma'muriy-hududiy jihatdan olti muhofaza (viloyat) ga bo'lingan. Davlat tuzumi – parlamentli respublika. Davlat boshlig'i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyat – Deputatlar palatasi. Ijroiya hokimiyatni prezident va u tayinlaydigan hukumat amalga oshiradi. Aholisining 90 foizdan ortig'i arablar, shuningdek, turklar, armanlar, kurdlar, cherkaslar va boshqa xalqlar yashaydi. Aholisining 60 foizi musulmonlar. Qolgan qismi

xristianlardir. Yirik shaharlari: Bayrut, Tripoli, Sayda va Zahla. Katta daryosi Al-Litoni. Livan 1945 yildan BMT ning aʼzosi. Livan Oʻzbekiston Respublikasi bilan 1998 yilning 22 oktyabrida diplomatik munosabatlar oʻrnatgan (*Oʻz ME, 5-jild, 268-bet*).

Liviya

Liviya Arab Sotsialistik Xalq Jamahiriyasi – Shimoliy Afrikadagi davlat. Maydoni 1759,5 ming km², aholisi 5,2 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Tripoli shahri. Maʼmuriy-hududiy jihatdan 13 viloyat (baladiyya) ga boʻlingan. Liviyaning davlat tuzumi – jamahiriya (xalq ommasi davlati). Rahbar organ – Inqilobiy rahbariyat. Qonun chiqaruvchi organ – umumiy xalq kongressi. Ijrochi hokimiyat – hukumat vazifasini bajaruvchi Oliy Xalq qoʻmitasi. Davlat boshligʻi – Livan inqilobi rahbari. Aholisining 98 foizi arablar, shuningdek, barbarlar, tuareglar, tubular, italyanlar ham yashaydi. Davlat dini – islom (aksariyat musulmonlari sunna mazhabida). Yirik shaharlari: Tripoli va Bingʻozi. Liviya 1955-yildan BMT ning aʼzosi. Pul birligi – Liviya dinori (*Oʻz ME, 5-jild, 268-bet*).

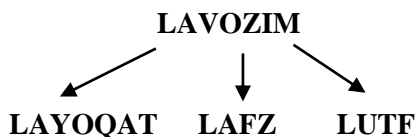
VIII. Grammatik terminlar.

Lugʻaviy maʼno soʻzning tub qismidan anglashiladigan tovushlar bogʻlanishi orqali kishi ongida yuzaga keladigan tushunchadir. M.: “*koʻz*” (*koʻrish organi*), “*uy*” (*kishi yashaydigan joy*).

Lugʻatshunoslik tilshunoslikning lugʻat tuzish ishlarining ilmiy-nazariy masalalari bilan shugʻullanuvchi boʻlimdir.

Tayanch iboralar: yon tovush, lugʻaviy maʼno, lugʻatshunoslik, lugʻat tuzish, ilmiy-nazariy, boʻlim.

Asosiy soʻzlar

76-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

77-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.
78-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

27-dars. Salomatliging o‘z qo‘lingda

I. Nutq tovushiga izoh: “S” undoshi til oldi, sirg‘aluvchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

<u>O‘zbekcha</u>	<u>ruscha</u>
saralash	селекция
satr	строка
safdosh	соратник
sahifa	страница
serquyosh	солнечный
so‘z	слово

Tez aytish

Savdogar sabzini sotdi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

So-vun, so-at, su-pur-gi, sab-zi, sar-ta-rosh, so-tuv-chi, suv-sa-moq.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Sabab, sabr, savdo, saylov, sakramoq, salqin, sanoat, san‘at, saqlamoq, sevmoq, sevinch, sezgir, semiz, sen, sepmoq, siyosat, siyoh, sinf, sirtqi, soat, sovun, sovuq, soliq, sotmoq, sun‘iy, surat, sust, sulh, suyuq, suyak, sug‘ormoq, so‘zlamoq, so‘rg‘ich, sabzi, saviya, savod, savol, sadaqa, sadoqat, sayohat, sayyoh, saylamoq, saksovul, salomlashmoq, saralamoq, sartarosh, sarflamoq, saf, sachramoq, sergap, siljimoq, sindirmoq, sirg‘anmoq, sotuvchi, suvarak, suzmoq, suhbat, sug‘urta, so‘kmoq, so‘ramoq, savdolashmoq, sayramoq, salqinlashmoq, sanamoq, sarg‘aymoq, sevinmoq, sezmoq, semirmoq, sensiramoq, sizlamoq, silamoq, singdirmoq, sirpanmoq, sitilmoq, siqilmoq, siqmoq, sig‘dirmoq, sovimol, sig‘inmoq, sovunlamol, sozlamoq, solmoq, sochmoq, soqovlanmoq, sog‘lomlashtirmoq, sog‘moq, suvsamoq, supurmoq, surmoq, surishtirmoq, susaymoq, suyulmoq, suyamoq, suyunmoq, suhbatlashmoq.

Paronimlarni farqlang:

Sayd (охота)–sayid (потомок пророка), sanat (считать)–san’at (искусство), saqov (болезнь)–soqov (зайка, немой), suyulmoq (разжигаться)–suyilmoq (быть любимым), surat (фотоснимок)–sur’at (темп).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) sinfboshining savoli;	4) savdodan sovimoq;
2) soatni sozlamog;	5) san’at haqida suhbatlashmoq;
3) sotuvchiga sotmoq;	6) sezgir suratkash.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Senga kim qilarkan odamgarchilik,
Javob ber unga sen qilib yaxshilik,
Vafoga vafodir kishilik haqi,
Vafo qil, odil bo‘l, nom ol mangulik.

(Yusuf Xos Hojib)

Sen bilan o‘tgan har kun bayram-bazm,
Sensiz bir on qolsam qahrim keladi.
Seni bilganlarga qilaman ta‘zim,
Seni bilmaslarga rahmim keladi.

(Muhammad Yusuf)

V. Suhbat.

- Sog‘liqni saqlashning maqsadi?
- Aholini himoya qilish.
- Kim mas’ul?
- Davlat.

VI. Asosiy matnni yozing va yod oling.

Sog‘liqni saqlash

Aholining sog‘ligini muhofaza qilishga yo‘naltirilgan ijtimoiy, iqtisodiy va tibbiy tadbirlar tizimi. Sog‘liqni saqlash Sharqda uzoq tarixga ega. Ayniqsa, o‘rta asrlarda yada yuqori bosqichga ko‘tarildi.

O'sha davrdagi Sharq mutafakkirlari tabobat ilmida jahonshumul asarlar yaratdi. **Beruniy**ning "*Tibbiyotda dorishunoslik*", **Ibn Sinoning** "*Tib qonunlari*" asarlari jahon tibbiyotida uzoq vaqt darslik vazifasini bajardi. Keyingi davrlarda **tabiblik** Turkistonda sog'liqni saqlashning asosiy shakli bo'lib keldi. Maxsus *shifoxonalar* ("*Doril ush-shifo*") faoliyat ko'rsatgan. Amir Temur davrida boshqa mamlakatlarning mashhur tabiblari *poytaxt Samarqandda* maxsus shifoxonalar ochishgan. Rusiya bosqinidan so'ng *Toshkentda* (1868), *Samarqandda* (1872), *Xivada* (1873), *Buxoroda* (1891) kichik *kasalxonalar* ochilgan. 1880-yili Toshkentda xayriya yo'li bilan *mitti tug'ruqxona* ochilgan. 1918-yili Toshkentda dastlabki **tibbiyot o'quv yurti** (hozirgi Oxunboboyev nomli bilim yurti) ochilgan. 1920-yilda O'rta Osiyo davlat universiteti qoshida **tibbiyot fakulteti** ish boshladi. XX asrning 20-yillaridan sog'liqni saqlash sohasida sezirarli o'zgarishlar bo'ldi. Barcha mavjud *tibbiy maskanlari* davlat tasarrufiga o'tkazildi. Epidemiyaga qarshi emlash ishlari boshlandi va yuqumli kasalliklarning oldi olindi. 1924-yili respublikamizda 53 ta kasalxona, 151 ta tibbiy markaz, 40 ta boshlang'ich tibbiy maskan bor edi. 1931-yilda Toshkent va Samarqandda *tibbiyot institutlari* ochildi. 1937-yilda Toshkent *farmatsevtika institutiga* asos solindi. O'sha yili Toshkent *Sil kasalliklari instituti* va *Qon quyish instituti* faoliyat ko'rsata boshladi. Hozirgi kunda mamlakatimizda 10 dan ortiq tibbiyot oliy o'quv yurti, 10 ga yaqin ilmiy tekshirish instituti va 1000 dan oshiq kasalxona ishlab turibdi. 1993-yilda davlatimizda "*Sog'lom avlod uchun*" ordeni ta'xis etildi. 1998-yilda "Sog'liqni saqlash" davlat dasturi qabul qilindi (*O'zME, 8-jild, 2004, 32-34-betlar*).

Lug'at

Aholi-население, жители, sog'lik-здоровье, muhofaza qilmoq-защищать, yo'naltirmoq-направлять, ijtimoiy-социальный, iqtisodiy-экономический, tibbiy-медицинский, tadbir-мероприятие, tizim-система, saqlamoq-сохранять, uzoq-долгий, ayniqsa-особенно, yuqori-высокий, ko'tarmoq-поднимать, tabobat-лечение, jahonshumul-всемирный, yaratmoq-создавать, vaqt-время, darslik-учебник, vazifa-функция, bajarimoq-выполнять, shifoxona-больница, poytaxt-столица, ochmoq-открывать, kichik-небольшой, xauyiya-благотворительное, mitti-маленький,

tugʻruqxona-родильный дом, dastlabki-первоначальный, oʻquv yurti-учебное заведение, sezirarli-заметный, oʻzgarish-изменение, boshlamoq-начинать, maskan-обиталище, davlat-государство, tasarruf-владение, emlamoq-производить прививку, natijada-в результате, yuqumli-инфекционный, kasallik-близнь, yoʻqolmoq-теряться, boshlangʻich-начальный, markaz-центр, sil-туберкулёз, qon quyish-переливание крови, ilmiy tekshirish-научно-исследовательский, taʻsis qilmoq-основывать, dastur-программа, qabul qilmoq-принимать.

VII. Mustaqil taʻlim uchun matnlar.

Sogʻliqni saqlash tarixi

Tibbiyotning xalq tabobatidan mustaqil fan darajasiga koʻtarilishida qadimgi Misr, Bobil tibbiyoti, Gippokrat va Galenning muhim oʻrni bor. Gippokrat kasalliklarni aniqlash, bemorning hayoti va faoliyatiga tashqi muhitning taʻsirini oʻrganish, xastalikning kelib chiqish sabablarini topish va davolashda bemor organizmining oʻziga xos xususiyatlarini bilish kabi masalalar bilan shugʻullangan. Galen esa birinchi boʻlib organizmdagi aʻzo va tizimlarning tuzilishi hamda funksiyalarini hayvon(maymun)lar organizmida tajriba qilib oʻrgangan. Uning anatomiya va fiziologiyaga oid asarlari XVI asrgacha tibbiyotning asosi boʻlib kelgan. Sharq tabobatida qadimgi yunon, sanskrit va boshqa tillardagi asarlar tarjima qilindi. Husayn ibn Isʻhoq al-Ibodiy (809-877) Galenning “Sodda dorilarning quvvatlari”, Badigʻursning “Sodda dorilarnig oʻrniga oʻtuvchilar” asarlarini arab tiliga tarjima qilgan. Abu Hanifa ad-Dinavoriy(815-yilda tugʻilgan) “Oʻsimliklar haqida kitob” asarini yaratgan, unda 482 xil oʻsimlikning dorivorlik xususiyatlari bayon qilingan. Beruniyning “Kitob as-saydana fi-t- tib” (Tibbiyotda dorishunoslik) asari Oʻrta Osiyo dorishunosligiga asos boʻldi. Abu Bakr ar-Roziyning tibbiyot ensklopediyasi hisoblangan 25 jildlik “Al-Havoiy nomi bilan tanilgan katta toʻplam” asari shu paytgach Sharq va Gʻarbda qadrlanadi. Oʻrta asrda Abu Ali ibn Sino oʻzining “Tib qonunlari” asari bilan jahon tibbiyotiga ulkan hissa qoʻshdi. Bu asar hozirgacha asosiy qoʻllanma boʻlib kelmoqda. Ibn Sinoning yana bir asari “Yurak dorilari” ham mavjud. Bundan tashqari Abu Mansur, Yusuf Iloqiy, Badriddin Samarqandiy, Najibuddin Samarqandiy

(XIII asr), Ali Xurosoniy(XV-XVI asrlar), Muhammad Xorazmiy(XVII asr), Ja'farxo'ja Hazoraspiy(XVIII-XIX asrlar), Mahmud Ho'qandiy(XIX asr) va boshqa mashhur olimlarning asarlari bizgacha etib kelgan (*O'zME, 8-jild, 2004, 32-34-betlar*).

Sino

Ibn Sino buyuk qomusiy olim, tibbiyot fanining asoschisidir "Meditsina" atamasi "Madadi Sino" so'zidan kelib chiqqan. Abu Ali Husayn ibn Abdulloh ibn Sino 980-yilda Buxoroning Afshona(Isfana) qishlog'ida tug'ilgan. U maktab, madrasada o'qiydi va 9-10 yoshlarida Qur'oni Karimni yod oladi. 16 yoshida shoh Nur ibn Mansurni davolab mashhur tabib bo'ladi. 20 yoshlarida Abu Rayhon Beruniy bilan xat yozishib turgan. Ibn Sino Xorazmdagi "Ma'mun akademiyasi"ga borib, olimlar bilan bahslashgan. Yetti yil (1005-1012) Xorazmda yashaydi. So'ng Sharq mamlakatlariga ketadi. Ibn Sino 280 dan ortiq asar yozgan. Shundan 160 tasi bizgacha yetib kelgan. Ibn Sinoning eng mashhur asari "Al-qonun fi-t-tibb" ("Tib qonunlari" 15 kitob, 14 jilddan iborat) hisoblanadi. Olti asr davomida Yevropada darslik vazifasini bajargan. Ibn Sino Pasterdan 800 yil avval ayrim kasalliklarning ko'zga ko'rinmas jonivor (mikrob)lar orqali yuqishi aytgan. Diagnostika va dorishunoslikda uning xizmatlari tengsizdir. U tibbiyotga oid o'nga yaqin asarini she'riy yo'lda yozgan. Ibn Sinoning "Al-Manzuma fi-t-tibb" (Tibda nazmiy asar) kitobi "Tib qonunlari" dan keyingi o'rinda turadi. Bu asarni "Tibbiy doston" ("O'rjuza") deb ham atashadi. Ibn Sino musiqaga oid 5 ta kitob yozgan. Adabiyotshunos sifatida "Fan ash-she'r" (She'r ilmi) asarini yozgan. Sinoning "Kitob ush-shifo" (20 qism) asari tabiiy fanlar to'g'risida bahs yuritadi. Ibn Sino shoir sifatida doston, qasida, g'azal, ruboiy, fard kabi janrlarda ijod qilgan. Ibn Sino arab tilida *Qur'oni Karim* asosidagi "Yusuf" qissasini, "Risolat at-tayyor" (Qush risolasi), "Hayy ibn Yaqzon" falsafiy, ramziy-romantik qissalarini, "Salomon va Ibsol" ishqi-y-sarguzasht qissasini yozgan. Dariy (fors) tilida "Donishnoma" (Bilim kitobi), "Forscha mantiq", "Tomir urishi haqida kitob" asarlarini yozgan. Ibn Sino she'rlaridan xulosa: "*Umrni bekor o'tkazmaslik*"dir. Zayniddin Vosifiy (1485-1532) o'zining "Badoyi ul-vaqoe" asariga Ibn Sino haqidagi hikoyalarni kiritgan. Ibn Sino 1037-yilda vafot etgan.1980-

yilning 18-avgustida jahon ilm ahli ulug' mutafakkir tavalludining 1000 yilligini nishonladi (*O'zME, 4-jild, 2002-yil, 53-59-betlar*).

VIII. Ish qog'ozi.

So'rov xati

Samarqand tuman hokimligiga

«O'zbekiston ovozi» gazetasi tahririyati Shreder nomidagi Bog'dorchilik, tokchilik va vinochilik ilmiy ishlab chiqarish birlashmasining Samarqand filialidagi bir guruh ishchilardan tahririyatga kelgan ushbu shikoyat xatini ko'rib chiqish uchun Sizga yo'llaydi. Tekshirish natijalari haqida tahririyatni xabardor qilishingizni so'raymiz.

Xatlar va ommaviy ishlar

bo'limi mudiri

(imzo)

Yu.Berdiev

(*M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 297-bet*).

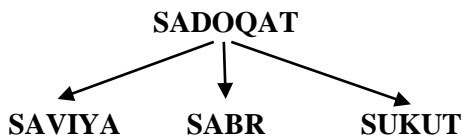
IX. Grammatik terminlar.

Sifat otga bog'lanib uning belgisini bildiradigan, qanday?, qanaqa?, qaysi? so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar turkumidir. M.: *mehribon, oq, nordon, keng, muattar, ichki, kunduzgi*.

Son narsaning nomini, son-sanog'ini, tartibini bildirib qancha?, necha?, nechta?, nechanchi? so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar turkumidir. M.: *bir kishi, ikkinchi sinf, beshta, uch dona, o'ntacha, minglab odamlar, yuzlarcha askar, soat o'nlarda, ikkala, oltovlon, yettov, to'rttadan, beshdan ikki, yarim*.

Tayanch iboralar: til oldi, sirg'aluvchi, sifat, belgi, son-sanoq, tartib, miqdor.

Asosiy so'zlar

79-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

80-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

81-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

28-dars. Ziyolilar zehni

I. Nutq tovushiga izoh: “Z” undoshi til oldi, sirgʻaluvchi, jarangli tovush hisoblanadi.

Bilib oling:

Talaffuzda

istirob
teskor
maskur
ishor

Adabiy talaffuzda

iztirob
tezkor
mazkur
izhor

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

zamin
zar
zaxkash
zilzila

Ruscha

земля
золото
заболоченный
землетрясение

Tez aytish

Zargar zirakning zebidan zavqlandi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Zi-rak, zar-gar, za-har-la-moq, ziyo-fat, zil-zi-la, zan-jir.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Zavqlanmoq, zaif, zambil, zamburugʻ, zamon, zanjir, zarar, zargar, zarur, zahar, zehn, zid, ziyon, ziyorat, zina, zirak, ziqna, zotdor, zulm, zoʻr, zoʻrgʻa, zavq, zabardast, zambarak, zamin, zanglamoq, zararkunanda, zarlanmoq, zarb, zardob, zardoli, zarhal, zafar, zarra, zax, ziyon, ziyofat, ziyonat, zilzila, zimma, ziq, zirqillamoq, zich, zigʻir, zuluk, zumrasha, zoʻravon, zoʻraymoq, zaiflashmoq, zanjirlamoq, zaxlamoq, zaharlamoq, zerikmoq, zirillatmoq, zorlanmoq, zoʻrlamoq.

III. Soʻz birikmalari tuzishni oʻrganing!

- 1) zamburugʻning zarari; 4) ziyofatdan zerikmoq;

- 2) zolimni zirillatmoq; 5) ziyorat **uchun** zo‘rlamoq;
3) zargarga zar bermoq; 6) ziqna zargar.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Zavol ko‘rma, hech qachon, o‘lkam,
Zavol bilmas shu yoshing bilan.
Muzaffar bo‘l, g‘olib bo‘l, o‘ktam,
Do‘st-u yoring, qardoshing bilan.

(Abdulla Oripov)

Zangori bahorni yotar tush ko‘rib,
Qaydadir – ummonlar tubida quyosh.
Momo qish oq jujun to‘qir o‘ltirib,
Kelinchak zaminga yagona sirdosh.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Ziyolilar kim?
- Aqliy mehnat egalari.
- “Ziyo” so‘zining ma’nosi.
- Nur.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Ziyolilar

Ziyolilar aqliy mehnat bilan shug‘ullanuvchi kishilardir. Ular tarixda mehnatning jismoniy hamda aqliy mehnatga ajralishi tufayli vujudga kelgan. Davrlar o‘tishi bilan jamiyatda aqliy mehnatga ehtiyoj paydo bo‘lgan. Kishilarga ilm-ma’rifat o‘rgatuvchi o‘qituvchilar, davolovchi shifokorlar, din-u diyonatni targ‘ib qiluvchi, muhtojlarga taskin beruvchi ruhoniylar, kishilarni estetik tarbiyalovchi yozuvchi, shoir, musiqachi, rassomlardan iborat ijtimoiy qatlam shakllanib rivojlanib borgan. Ziyoli deganda har qanday holatlarda tez chorasini topadigan, narsa-buyum yoki jarayonning mohiyatini to‘g‘ri va darhol anglab oladigan, tez fikr yuritadigan va xulosa chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lgan kishilar tushuniladi. O‘zbek tildagi “ziyoli” so‘zining o‘zagida “nur” ma’nosi mavjud. Ziyolilar ilmli, ma’rifatli va bilimdon kishilar hisoblanadi. Ular yuksak axloqli, yaxshi fazilatga ega bo‘lgan, turli xurofotlardan xoli insonlardir. “Ziyolilar” atamasini O‘zbekistonda XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida jadidlar qo‘llashgan. Ziyolilar

ko'paygan sari jamiyatda ma'naviy yuksalish yuz beradi. Ziyolilar xalqni ma'naviy yetaklab boruvchi qatlam hisoblanadi. Bu qatlam erkin fikrlovchi, o'zining mustaqil qarashlariga ega bo'lgan kishilardan iborat (*O'zME, 4-jild, 2002-yil, 12-bet*).

Lug'at

Ziyoli-интеллигент, aqliy mehnat-умственный труд, shug'ullanmoq-заниматься, jismoniy mehnat-физический труд, ajralmoq-отделяться, vujudga kelmoq-появляться, jamiyat-общество, ehtiyoj-потребность, paydo bo'lmoq-появляться, ilm-ma'rifat-znaniya, davolamoq-лечить, targ'ib qilmoq-пропагандировать, muhtoj-нуждающийся, taskin bermoq-успокаивать, ruhoniyy-svyashchinnik, yozuvchi-писатель, shoir-поэт, musiqachi-музикант, rassom-художник, ijtimoiy qatlam-социальный слой, chora-мера, topmoq-найти, fikr yuritmoq-размышлять, xulosa chiqarmoq-заключат, nurg-luch, diniy xurofotlar-религиозные предрассудки, jamiyat-общество, ma'naviy-духовный, yuksalmoq-развиваться.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Zehn

Insonlarning idrok etish, bilib oilishga bo'lgan ishtiyoqi va tushunish qobiliyatining yo'qoriligi belgilaydigan sifatdir. Ana shu xislat zamirida fahm-farosat hamda uquvning yuqoriligi o'z aksini topadi.

Zebunniso

Zebunniso begim 1643-yilda Dehlida tug'ilgan. Boburiylardan Avrangzebning qizi. Onasi Dilrasobonu Boburning qizi Gulbadanbegim avlodlaridandir. Otasi qizidagi shoirlikka maylni sezgach, unga Mullo Muhammad Said Ashraf Isfahoniyni muallim qilib tayinlaydi. Zebunniso ana shu olimning tarbiyasida shoira, olima, sozanda va xattot bo'lib yetishdi. U ilohiyotga oid bir asar yozib, asarini ustoziga bag'ishladi. Zebunniso o'zbek, fors, arab tillarining sarfu nahvini yaxshi o'zlashtirgan. U Xusrav Dehlaviy, Navoiy, Bobur, Bedil asarlarini juda yaxshi o'rgangan. Zebunniso lirik she'rlar bilan bir qatorda axloq-odobga oid «Zeb ut-tafosir» («Go'zal tafsirlar»). «Zeb un-nashot» («Nash'alar ziynati») va

tasavvufga oid «Munis ul-arvoh» («Ruhlarning sodiq do'sti») kabi asarlar ham yaratgan. Shoiraning she'riy merosi bizgacha to'liq yetib kelmagan. Uning bir devoni mavjud, unda 8000 misra g'azal, 7 ta qasida, 5 ta tarje'band va 1 ta muxammas bor. Zebunniso «Maxfiy» taxallusini ham qo'llagan. Zebunniso begim 1721-yilda Dehlida vafot etgan (*O'z ME, 4-jild, 5-bet*).

Zavqiy

Taniqli shoir Ubaydulla Zavqiy 1853-yilda *Qo'qonning Shayxon* mahallasida *usta Solih* oilasida tug'ilgan. Uning otasi mahsido'z kosib edi. Ubaydulla xat-savodi chiqqandan so'ng maktabda o'qigan. So'ng "*Madrasai oliy*", "*Chalpak*" madrasalarida ta'lim olgan. Ro'zg'orni boqish uchun *mahsido'zlik* ham qilgan. Qachon she'r yoza boshlagani noma'lum, shoir sifatida dong tarata boshlaydi. Uni Mo'minjonboy *mirza* sifatida ishga olgan. Zavqiy savdo ishi bilan Xo'jand, Samarqand, Buxoro, Marg'ilan, Andijon, O'sh, Toshkent shaharlarida bo'lgan. Lekin shoir 1890-yilda mirzalikka iste'fo beradi. Muqimiyning hajvchilik yo'lini davom ettirib, demokratik adabiyotda satira va yumor janrini yanada rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Zavqiy Muqimiy bilan birga Farg'ona bo'ylab *sayohatga yo'l oldi*. 1900-yilda Zavqiy tog'asi Muhammad Siddiq bilan birgalikda Arabistonga sayohat ketadi. Ular Kavkaz, Kichik Osiyo, Misr, Arabiston va boshqa joylarda bo'lishgan. Shoir *uch yildan so'ng* Qo'qonga qaytib keladi. Zavqiyning satira sohasidagi mahorati 1905-1906-yillarda yozgan "*Ahli rasta hajvi*" satirasi muhim ahamiyatga ega. Unda *Qo'qon rastasidagi 46 kishi* tanqid qilingan. She'r sayilgoh *Mo'ymaradagi* terakka osib qo'yilgan: Qirq olti kishini fasona qildim, Kim chiqsa o'qiydi Mo'ymarakka. Shoir bundan so'ng "*Talading baring*" nomli she'rini yozadi. Zavqiy "*Al-isloh*" jurnalida demokrat shoirlarni himoya qilib maqolalar yozgan. U 1916-yilda Qo'qondagi xalq qo'zg'oloniga bag'ishlab "*Qahatchilik*" dostonini, "*Zamona*", "*Ajab ermas*" she'larni yozdi. Zavqiy *Qo'qon muxtoriyatining* mohiyatini yaxshi tushunmaydi. U bosmachilar harakatini qoralab, sho'ro hokimiyatini quvvatladi. Uni mahalliy kurashchilar ta'qib qilishdi. Zavqiy *Xo'jand, Samarqand, Buxoro* tomonlarga qochib ketdi. Keyin yana Qo'qonga keldi. Bosmachilar uni ushlab olishdi va zindonda saqlashdi, qiynashdi. Uni pul hisobiga hukumat qutqaradi. Zavqiy kasalligi sabab 1921-

yilning yozida vafot etgan. Shoirning maxsus devon yetib kelmagan. Adabiyotshunoslar uning asarlarini to'plab 1958-yilda "**Tanlangan asarlari**"ni rus va o'zbek tillarida nashr ettirishdi. Uning devonini uyg'ur xotini **Hojixon** Qashqarga olib ketgan degan taxmin bor (*O'zME, 3-jild, 651-652-betlar*).

VIII. Grammatik terminlar.

Zamon shakllar harakatning nutq paytiga munosabati bildiradi. O'zbek tilida zamon shaklning uch turi bor:

1) **o'tgan zamon.** M.: *o'qidi – o'qimadi, yozibdi – yozmabdi, chiqqan – chiqmagan.*

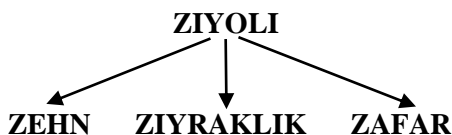
2) **hozirgi zamon.** M.: *o'qiyapti – o'qimayapti, o'qiyotir – o'qimayotir, o'qimoqda – o'qimoqda emas, o'qiyotib – o'qimayotib.*

3) **kelasi zamon.** M.: *borajakman – bormayajakman, o'qimoqchi – o'qimoqchi emas, o'qirman – o'qimasman, o'qiyman – o'qimayman, yozaman – yozmayman.*

Zidlov bog'lovchilari ma'nolari bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan uyushiq bo'lak va sodda gaplarni bog'lash uchun xizmat qiladi. M.: *ammo, lekin, biroq, balki, -u, -yu.*

Tayanch iboralar: til oldi, zamon shakli, o'tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon, zidlov bog'lovchilari, ziyoli, aqliy mehnat, erkin fikrlovchi, mustaqil qarash.

Asosiy so'zlar

82-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

83-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

84-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

29-dars. Noyob navo

I. Nutq tovushiga izoh: “N” undoshi til oldi, portlovchi, jarangli, burun tovushi (sonor) hisoblanadi.

Taqqoslang:

<u>O‘zbekcha</u>	<u>ruscha</u>
nazorat	надзор
nafrat	ненависть
naqd	наличный
noaniqlik	неточность
nozik	нежный
nomlamoq	наименовать
no‘xat	нут

Tez aytish

Noshir noiloj nomladi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Nav-bat-chi, nuq-ta, na-ti-ja, na-fa-qa, na-bi-ra, na-mu-na.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Nabira, navbat, nam, namoyish, namuna, narx, nasiya, natija, nafaqa, nikoh, nizom, nizo, nisholda, nishon, niqob, novvot, nok, nolimoq, nom, nomus, non, nordon, noto‘g‘ri, nohaq, nur, nusxa, nutq, nuqta, nav, najot, nazariy, nazokat, nay, nayza, nayrang, namlamoq, namozshomgul, narvon, nasihat, nasl, naf, nafrat, nafs, nashriyot, na‘matak, naqd, naqshlamoq, naqqosh, nilufar, nigoh, niyat, nimjon, nishonlamoq, nishab, nodon, nozik, nokas, nomard, noma‘lum, nomzod, notekis, notinch, notiq, noshud, no‘noq, no‘xat, nafratlanmoq, niqoblamoq, noziklashmoq, nozlanmoq, nurlanmoq.

Paronimlarni farqlang:

Nasha (конопля)–nash‘a (удовольствие), naq (точно)–naqd (наличный), nufuz (авторитет)–nufus (народ).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

- 1) notiqning nutqi;
- 2) nizomni nomlamoq;
- 4) natijadan nolimoq;
- 5) namuna uchun naqshlamoq;

3) nabiraga nasihat qilmoq; 6) noto‘g‘ri nishon.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Nomang manga ruhdin nishon bo‘ldi yana,
Osoyishi joni notavon bo‘ldi yana.
Har harfi aning tanimda jon bo‘ldi yana,
Har lafzi hayoti jovidon bo‘ldi yana.

(Navoiy)

Nazar sol hattoki yetti qat yerga,
Qiyos topilgaydir o‘tgan umrga:
Oltinga aylangan yaxshilar xoki,
Yomonniki esa qora ko‘mirda.

(A. Oripov)

V. Suhbat.

- Alisher Navoiy kim?
- Buyuk mutafakkir va shoir.
- Qanday ulug‘ ish qilgan?
- Turkiy tilda “Xamsa” yozgan.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Navoiy

Nizomiddin Mir Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Hirotda tug‘ilgan. To‘rt yoshida maktabga boradi. Temuriylardan Husayn Boyqaro bilan birga o‘qiydi. Savodi tez chiqadi. Turkiy va forsiy tillardagi she‘rlarni yod olgan. 1449-yilda Navoiylar oilasi Iroqqa ko‘chadi. Alisher Taft shahrida Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashadi. Ular ikki yildan so‘ng Hirotda qaytishadi. Abulqosim Bobur Navoiyning otasini Sabzavorga hokim etib tayinlaydi. Navoiy Hirotda o‘qiydi. Adabiyotga qiziqadi. Tog‘alari Kobuliy, G‘aribiyalar ham shoir edi. Alisher 10-12 yoshlarida she‘r yoza boshlaydi. Mavloni Lutfiy uning bir g‘azaliga 12000 bayt she‘rini almashtirmoqchi bo‘lgan. Navoiy 15 yoshida shoir sifatida taniladi. Turkiy she‘rlariga Navoiy, forsiy she‘rlariga Foni taxallusini qo‘ygan. 1456-yilda poytaxt Hirotdan Mashhadga ko‘chadi. Podsho Navoiyni Mashhadga olib ketadi. 1457-yilda podsho (Abulqosim Bobur) to‘satdan vafot etadi. Navoiy qiyinchilik bilan o‘qishni

davom ettirib, o'sha yerda qoladi. Husayn Boyqaro esa hokimiyat uchun kurashga bel bog'laydi. Abu Said Mirzo taxtga o'tiradi. Poytaxtni Samarqanddan Hirotga ko'chiradi. Navoiy 1463-yilda Hirotga qaytadi. Lekin hokimiyatdagilar Navoiyni yaxshi kutib olishmadi. Navoiy Samarqandga o'qishga ketadi. 1469 yilning bahorigacha Samarqandda yashaydi. Samarqand hokimi Ahmad Hojibek Navoiyga yordam beradi. 1469-yilning 14-aprelida Navoiy ramazon hayiti hamda Husayn Boyqaroning taxtga o'tirgani munosabati bilan «Hiloliya» qasidasini yozadi. Navoiy avval muhrdorlik, keyin bosh vazirlik (Amiri kabir) mansablariga tayinlanadi. Keyin Astrobod shahriga hokim bo'ladi. Navoiy juda ko'p bino, ko'prik va hammomlar qurdiradi, ariq, hovuzlar qazdiradi. Juda ko'p ilm-fan fidoyilariga rahnamolik qiladi. Ustozi Jomiya bag'ishlab «Xamsat ul-mutahayyirin», «Tuhfa ul-afkor» asarlarini yozadi. Navoiyning sakkizta she'riy devoni bor: «Ilk devon», «Badoe' ul-bidoya» («Badiiylik ibtidosi»), «Navodir un-nihoya» («Behad nodirliklar»), «Xazoyin ul-maoniy» (4 ta devon), «Devoni Foniy» (forscha she'rlari). Bundan tashqari «Xamsa» (besh doston), «Mufradot», «Arbain», «Majolis un-nafois», «Nasoyim ul-muhabbat», «Lison ut-tayr», «Muhokamat ul-lug'atayn», «Mahbub ul-qulub», «Munshaot», «Vaqfiya» va boshqa asarlarni yozgan. Alisher Navoiy 1501-yilning 3-yanvarida Hirotida vafot etgan (O'zME, 1-jild, 217-224-betlar).

Lug'at

Вогмоқ—идти, пойти; birga—вместе, o'qimoq—учиться, savod—грамотность, tez—быстро, yod olmoq—выучить наизусть, oila—семья, ko'chmoq—переезжать, uchrashmoq—встречаться, qaytmoq—вернуться, tayinlamoq—назначать, qiziqmoq—интересоваться, she'r yozmoq—сочинять стихи, almashtirmoq—обменять, tanilmoq—стат известным, roytaxt—столица, olib ketmoq—увезти, to'satdan—внезапно, davom etmoq—продолжаться, o'sha yerda—там, qolmoq—оставаться, bel bog'lamoq—взяться, приняться (за что-либо) с усердием, taxtga o'tirmoq—стат правителем, kutib olmoq—встречать, hokimiyat—власть, yashamoq—жить, yordam bermoq—помогать, mansab—должность, tayinlamoq—назначать, qurmoq—строить, qazimoq—рыть, копать, rahnamolik qilmoq—руководить, bundan tashqari—кроме этого.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Niyat

Niyat – inson ko'nglidagi orzu-istak, maqsad, ahd. Niyat hamisha xolis, yaxshilikka qaratilgan bo'lishi lozim. Shunda uning amalga oshishi ham oson kechadi.

Navolar

O'zbek musiqasining tarixi juda qadimgi davrlarga borib taqaladi. “*Avesto*”dagi ma'lumotlar, *Ayritom* piramonidagi sozandalar surati, *Panjakent* devoriy rasmlaridagi sahnalar, *Afrosiyob* va *Dalvarzintepa* hududlaridan topilgan yodgorliklar buni tasdiqlaydi. Shuningdek **yunon tarixchilarining** asarlarida ham qimmatli ma'lumotlar berilgan. O'zbek xalqi e'zozlab hozirgi kunga qadar saqlab kelayotgan **dostonchilik** an'analari, “**Navro'z**”, “**Lola**”, “**Hosil**” bayramlari, turli mehnat va marosim qo'shiqlari o'zbek musiqiy san'atining naqadar boy bo'lganligini tasdiqlaydi. Xalqimizning serqatlam musiqa merosi ikki turdan iborat. Bular: **oddiy** xalq og'zaki ijodi musiqa ohanglari va **murakkab** mumtoz musiqa ohanglariga bo'linadi. Hozirgi kunga kelib an'anaviy o'zbek ijrochiligining quyidagi **yo'nalishlari** aniqlangan: Farg'ona – Toshkent, Buxoro – Samarqand, Surxondaryo – Qashqadaryo va Xorazm. Asl o'zbekona turmush tarzi **ona allasidan marsiyagacha** bo'lgan musiqaviy jarayonlarda o'z aksini topadi. Musiqaning tarixiy, nazariy, estetik, etik va boshqa asoslari *Muso Xorazmiy*, *Forobiy*, *Ibn Sino*, *Abdurahmon Jomiy*, *Al-Husayniy*, *Najmiddin Kavkabi*, *Darvishali Changiy*, *Vojid Alixonlarning* asarlarida keng yoritilgan. Shashmaqom, ya'ni maqomlar turkumi esa **milliy** hamda **mintaqviy** musiqa an'alarining qomusiy mahsulidir. Mustaqillik yillarida oilavi, folklor-etnografik ansambllar, to'y-marosim qo'shiqlari, katta ashula, baxshi-shoirlar va maqom ijrochiligi bo'yicha turli **tanlovlar** tashkil etildi. Shuningdek “Alla” (1991), “Sharq taronalari” (1997, Samarqand), Ma'murjon Uzoqov, Jo'raxon Sultonov (1997, Marg'ilon), Xojiabdulaziz Abdurasulov (1997, Samarqand), Komiljon Otaniyozov (2001, Urganch) nomidagi tanlovlar, “Boysun bahori” festivali muntazam o'tkazilib kelmoqda (*O'zME*, 6-jild, 227-228-betlar).

Norvegiya

Norvegiya qirolligi – Shimoliy Yevropadagi davlat. Skandinaviya yarim orolining gʻarbiy va shimoliy qismida joylashgan. Maydoni 387000 km², aholisi 4,5 mln. kishi (2002-yil). Poytaxti – Oslo shahri. Maʼmuriy-hududiy jihatdan 19 fyulke (viloyat) ga va fyulkega tenglashtirilgan Oslo shahriga boʻlingan. Shpisbergen arxipelagi, Medvejiy, Yan Meyen va Buve orollari ham Norvegiyaga qaraydi. Davlat tuzumi – konstitutsiyali monarxiya. Davlat boshligʻi – qirol. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni ikki palatali parlament amalga oshiradi. Ijrochi hokimiyat qirol qoʻlida boʻlib, u Davlat Kengashini tayinlaydi. Katta daryolari: Gulomma, Logen (Gudbranstal), Logen (Numedal). Aholisining 97 foizi norveglar, undan tashqari mamlakatda saamlar, kvenlar, shvedlar, danlar, nemislar va boshqa xalqlar yashaydi. Rasmiy dini – lyuteranlik. Yirik shaharlari: Oslo, Bergen, Tronxeym. Norvegiya 1945-yildan BMT ning aʼzosi. Oʻzbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 10-iyunida oʻrnatgan (*OʻzME, 6-jild, 390-bet*).

Nou-xau

Nou-xau (inglizcha «qandayligini bilaman») – ishlab chiqarish siri. Hali hammaga maʼlum boʻlmagan va keng tarqalmagan yangi ilmiy-texnikaviy, ishlab chiqarish-texnologik, boshqarish, moliyaviy-iqtisodiy, tijoratga oid bilimlar majmui va ularni amaliyotda qoʻllash tajribalari; ularga tanho ega boʻlish. U korxonaga uchun ham, shaxs uchun ham muayyan ustunlikni taʼminlaydi. Nou-xau turli shakllarda: chizmalar, sxemalar, yoʻriqnomalar, mahsulotlar namunalari, ishlab chiqarish texnologiyasi va uni tashkil etish, xodimlarni tayyorlash toʻgʻrisidagi maʼlumotlar va boshqalar boʻlishi mumkin. Odatda nou-xaunda patentlangan mahsulotga taalluqli maʼlumotlar emas, balki undan foydalanishni tashkil etish yoki uni ishlab chiqarish va oʻzlashtirish xususiyatlariga doir maxsus axborot boʻladi. Nou-xau maxfiyligi bilan ajralib turadi va tijorat siri oshkor etilmasligini talab etadi. Nou-xau boʻyicha shartnomada berilayotgan maʼlumotlar sir saqlanishi va shu shart buzilgan taqdirda koʻriladigan zararni qoplash haqida alohida band boʻladi (*OʻzME, 6-jild, 403-bet*).

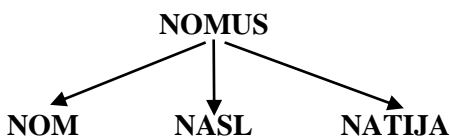
VIII. Grammatik terminlar.

Nisbat shakli bajaruvchining harakat va holat jarayonida qay darajada ishtirok etishni bildiradi. O‘zbek tilida besh xil nisbat bor: 1. Aniq nisbat (*kiydi*). 2. O‘zlik nisbat (*kiyindi*). 3. Majhul nisbat (*kiyildi*). 4. Birgalik nisbat (*kiyishdi*). 5. Orttirma nisbat (*kiydirdi*).

Nutq a’zolari nutq tovushlarini hosil qilishda qatnashadi, ikki xil bo‘ladi: 1) faol a’zolar: tovush paychalari, yumshoq tanglay, til, lablar, pastki jag‘; 2) sust a’zolar: qattiq tanglay, tish, yuqori jag‘, burun bo‘shlig‘i.

Tayanch iboralar: burun tovushi, nisbat shakli, aniq nisbat, o‘zlik nisbati, majhud nisbat, birgalik nisbat, orttirma nisbat, nutq a’zolari, faol a’zolar, sust a’zolar.

Asosiy so‘zlar

85-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

86-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

87-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

30-dars. Turmush urinishlari

I. Nutq tovushiga izoh: “T” undoshi til oldi, portlovchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

Bilib oling:

Og‘zaki nutqda

go‘sh
pas
darax
Toshken

Adabiy talaffuzda

go‘sh
past
daraxt
Toshkent

Taqqoslang:

O‘zbekcha

tezlamoq

Ruscha

торопить

titmoq	трепать
tortmoq	тянуть
turtmoq	толкать
to‘qimoq	ткать

Tez aytish

Tog‘ay tog‘da tug‘ilgan.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Tak-lif-no-ma, ta-nish-moq, tut-qich, to-vush, ta-ra-moq, to‘p-la-moq.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Taassurot, taajjub, taalluqli, taassuf, tabiat, tabrikلامoq, tabiiy, tavakkal, tadbir, tadqiqot, tajriba, tayyor, taklifnoma, takror, talab, tamagir, tamaki, tamom, tamg‘a, tanbeh, tanaffus, tanglay, tanishmoq, tannarx, tanqid, taom, tarbiya, tarix, taroq, tartib, tasdiqlamoq, tafakkur, taftish, tashviqot, ta‘lim, ta‘minot, ta‘til, taqsimot, tahlil, tejamkor, terak, terlamoq, teri, termoq, tivit, tizza, til, tinch, tish, tovush, toza, tol, tom, tomoq, tor, tugamoq, turt, tut, tutqich, tushmoq, tushunmoq, to‘liq, to‘ng‘iz, to‘smoq, to‘g‘ri, taajjublanmoq, tabaqalanmoq, tayyorلامoq, tayinلامoq.

Paronimlarni farqlang:

Tanbur (музыкальный инструмент)—tambur, tana (тело)—ta‘na (упрёк), tarif (указатель цен)—ta‘rif (определение), taqib (надевая)—ta‘qib (преследование), tib (медицина)—tip (класс), tub (дно)—tur (куст растения).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) tomorqaning turpi;	4) tom dan tushmoq;
2) tish ni tozalamoq;	5) tajriba uchun tayyorلامoq;
3) tahlil ga tushunmoq;	6) toza tivit.

IV. To‘rtliklarni yod oling.

She'r

Jahonda men tug'ilgan
O'lkadek hech bir diyor bo'lmas,
Bu yanglig' bog'-u gulshan
Ham bu yanglig' guluzor bo'lmas.
Vatan sevmakdin ortiq
Menga olamda shior bo'lmas.
Vatan ishqida yongan qalb,
Bilingki, asti xor bo'lmas.

(Erkin Vohidov)

V. Suhbat

- Turmush tarzi qanday tushuncha?
- Ijtimoiy tushuncha.
- Xalqimizda qanday yaxshi odat bor?
- Bolani ustozga topshirish.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Turmush tarzi

Turmush tarzi biror shaxs, ijtimoiy guruh, aymoq, urug', qabila, elat, xalq, millatning kundalik hayotini ifodalovchi tushunchadir. Shaxs, ijtimoiy guruhning turmush tarzi biror davr shart-sharoiti bilan belgilanadi. Turmush tarzi ijtimoiy kategoriya bo'lib, turmush darajasi deb ataladigan iqtisodiy kategoriyadan kengdir. Biror elat, xalq va millatning turmush tarzi uning yashash joyi bilan bog'liq holda shakllanib, o'zgarib boradi. O'zbek xalqi o'z hayot faoliyatida kamtarlik, kattalar va ayollarga hurmat ko'rsarish, mehnatsevarlik, bag'rikenglik, sofdillik kabi axloqiy xislatlarga alohida e'tibor bergan. Keyinchalik bu xislatlar islom dini aqidalariga mos kelgan. O'zbek xalqidagi bunday fazilatlar milliy urf-odatlarda va millatlararo munosabatlarda o'z aksini topadi. Xalqimiz hayotida odob-axloq me'yorlari asosidagi rasm-rusumlar, an'analar hamda odatlarning ahamiyati beqiyosdir. O'zbek xalqi azaldan jamoa bo'lib yashagan. Shuning uchun mahalla, yaxshi qo'shnichilik udumlariga rioya qilgan. Har bir farzandga yaxshi niyat bilan mazmunli ism qo'yishgan. Bolaning savodini chiqarish uchun ustozga olib borilgan. Farzandlarini hunarli, uyli-joyli qilish ota-onalarning eng muhim vazifasiga aylangan. Yoshlarning yurish-turishi, ular amal qiladigan

tamoyillar hamisha jamoa nazarida bo'lgan. Bu esa urf-odatlarimizning avlodlardan-avlodlarga o'tib borishi uchun zamin yaratgan. Shuning uchun ham juda ko'p an'analarimiz chuqur tarixga egadir (*O'zME, 8-jild, 671-bet*).

Lug'at

Turmush-жизнь, tarz-форма, birog-какой-то, shaxs-личность, urug'-род, qabila-племя, elat-народность, millat-нация, kundalik-ежедневный, ifodalamoq-выражать, tushuncha-понятие, shart-sharoit- условие, butun-все, daraja-степень, keng-обширный, bog'liq-связанный, o'zgarimoq-меняться, faoliyat-деятельность, kamtarlik-скромность, ayol-женщина, hurmat-уважение, mehnat-труд, bag'rikenglik-добродушность, sofdillik-чистосердечие, axloq-этика, xislat-достоинство, alohida-отдельный, e'tibor bermoq-обращать внимание, keyin-потом, mos kelmoq-подходить, fazilat-достоинство, urf-odat- обычай, millatlararo-междунации, munosabat-связь, me'yor-норма, ahamiyat-важность, jamoa-коллектив, yashamoq-жить, qo'shnichilik-соседство, qat'iy-категорический, rioya qilmoq-причитать, niyat-намерение, ism qo'ymoq-давать имя, savod-грамотность, uchun-для, ustoz-наставник, farzand-ребёнок, hunarli-имеющий ремесло, uy-joy-жилище, muhim-важный, amal qilmoq-действовать, tamoyil-склонность, hamisha-всегда, jamoa-коллектив, urf-odat-обычаи, avlod-потомок, zamin yaratmoq-создавать основу, chuqur-глубокий.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Tarbiya

Tarbiya – farzandning yaxshi odob-axloqli, barchaga manzur bo'lishida muhim ahamiyatga ega. Bu xususiyat insonlarning kelajagi porloq, hayotining mazmunli bo'lishiga yordam beradi.

Turkiya

Turkiya Respublikasi – Osiyoning g'arbiy qismi va Yevropaning janubi-sharqiy qismida joylashgan davlat. Hududining 97 foizi Kichik Osiyoda, 3 foizi Yevropada joylashgan. Maydoni 814578 km², aholisi 69 mln. kishi (2003-yil). Poytaxti – Anqara

shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 81 el (viloyat) ga bo'lingan. Davlat tuzumi – respublika. Davlat boshlig'i – prezident. Qonun chiqaruvchi oliy parlament – Turkiya Buyuk Millat majlisi. Oliy ijroiya hokimiyati hukumat bo'lib, uni Bosh vazir boshqaradi. Turkiyaning eng baland cho'qqisi 5137 metr (Buyuk Ag'ri cho'qqisi). Katta ko'llari: Van, Tuz, Beyshehir. Daryolari: Qizil Irmoq, Furot, Saqarya, Araks va boshqalar. Aholisining 90 foizi turklar, undan tashqari Turkiyada kurdlar, arablar, o'zbeklar, adigeylar, ubixlar, chechenlar, osetinlar, lezginlar, greklar, armanlar, lazlar, gruzinlar, ozarbayjonlar, turkmanlar, bolgarlar va albanlar yashaydi. Yirik shaharlari: Istanbul, Anqara, Izmir, Ko'niya, Bursa, G'oziantep, Diyorbakir, Antaliya, Adana, Edirna. Turkiya 1945-yildan BMT ning a'zosi. O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 4-martida o'rnatgan (*O'z ME, 8-jild, 656-bet*).

Tovar

Tovar (qadimgi turkiy «tavar») – 1) ishlab chiqarish-iqtisodiy faoliyatning moddiy-buyum shaklidagi har qanday mahsuloti; 2) sotuvchilar va xaridorlar o'rtasida oldi-sotdi, bozor munosabatlari ob'ekti. Tovar bozorda sotish, ayirboshlash uchun va shu orqali boshqalarning ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqariladigan mehnat mahsulotidir. Tovar faqat moddiy shaklga ega bo'lmay, u turli xizmatlar, ma'naviy ne'matlar va boshqa ko'rinishlarda ham bo'lishi mumkin. Tovar shaklini olgan mahsulot ikki yoqlama xususiyatga ega bo'lishi, ya'ni bir tomondan, u faqat sotish uchun ishlab chiqarilgan bo'lishi, ikkinchidan, kishilarning biron-bir ehtiyojini qondirishi kerak. Iqtisodiyotda tovarning bu ikki yoqlama xususiyati – iste'mol qiymati, uning mehnat mahsuli ekanligi qiymat tarzida o'rganiladi (*O'z ME, 8-jild, 459-bet*).

VIII. Ish qog'ozi.

Tarjimai hol

Men, Sobir Karimovich Olimov, 1965-yilning 15-sentyabrida Toshkent shahrida xizmatchi oilasida tug'ilganman.

Otam – Karim Oripovich Olimov Toshkent davlat sharqshunoslik institutining professori, onam – Gulnora Alieva Azimova 122-bolalar bog'chasida iqtisodchi bo'lib ishlaydilar.

1972-yildan 1982-yilgacha Toshkent shahridagi 144-oʻrta maktabda oʻqidim. 1982-yilda Toshkent davlat universitetining tarix fakultetiga oʻqishga kirdim. 1983-1985-yillarda harbiy qoʻshin safida xizmat qildim. Keyin oʻqishni davom ettirib, 1989-yilda universitetni imtiyozli diplom bilan tugatdim va tarixchi-huquqshunos mutaxassisligiga ega boʻldim. Yoʻllanma bilan Toshkent huquqshunoslik texnikumiga ishga yuborildim. 1993-yilgacha oʻqituvchi lavozimida faoliyat koʻrsatdim. 1993-yilda ToshDU ning kunduzgi aspirantura boʻlimiga oʻqishga kirdim. 1997-yilda nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildim va Toshkent davlat yuridik institutining «Markaziy Osiyo xalqlari tarixi» kafedrasiga ishga kirdim. Institutning jamoat ishlarida faol qatnashib kelyapman.

Uylanganman. Xotinim – Aziza Botirovna Olimova, 1973-yilda tugʻilgan. OʻzMU ning «Mumtoz oʻzbek adabiyoti» kafedrasida oʻqituvchi boʻlib ishlaydi. Ikkita farzandim bor. Oʻgʻlim – Sherzod Sobirovich Karimov 1995-yilda tugʻilgan, 144-oʻrta maktab oʻquvchisi. Qizim – Raʼno Sobirovna Karimova 2000-yilda tugʻilgan, 583-bolalar bogʻchasiga bormoqda.

Mening turar joyim: 700100, Toshkent, Saʼdi Sirojiddinov koʻchasi, 15-xonadon. Tel.: 53-28-61

2005. 15. 08.

(imzo)

S.K.Olimov

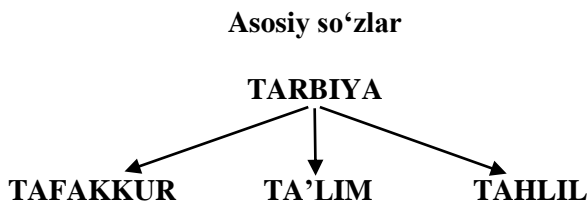
IX. Grammatik terminlar.

Tayyor qoliplar		
Men	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ko'ylagimni} \\ \text{tuflimni} \\ \text{etigimni} \end{array} \right\}$	kiyaman.
Men	$\left\{ \begin{array}{l} \text{labimni} \\ \text{ko'zimni} \\ \text{tirnog'imni} \end{array} \right\}$	bo'yayman.
Men	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ro'molimni} \\ \text{sochimni} \\ \text{sharfimni} \end{array} \right\}$	o'rayman.

Tushum kelishigining qo‘shimchasi **-ni**. Bu kelishik qo‘shimchasi olmoshni, otni, otlashgan so‘zni fe‘lga bog‘laydi. Tushum kelishigidagi so‘zlar **kimni? nimani? qaerni?** so‘roqlariga javob bo‘ladi. Gapda vositasiz to‘ldiruvchi vazifasini bajaradi. Masalan:

1. Sobir **kitobni** o‘qidi.
2. Kecha u **Boburni** ko‘rdi.
3. U **Toshkentni** tomosha qildi.
4. Ikki kun oldin **uni** ko‘rgan edim.
5. **Yaxshini** maqtaydilar.

Tayanch iboralar: portlovchi tovush, taqlid so‘z, tovushga taqlid, holatga taqlid, til, aloqa-aralashuv vositasi.

88-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

89-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

90-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

31-dars. Tabiat va inson

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Takomillashtirmoq, takrorlamoq, talamoq, taltaymoq, tamomlamoq, tamg‘alamoq, tanlamoq, taramoq, tarbiyalamoq, tarqalmoq, taxlamoq, tashvishlanmoq, tashimoq, tashlamoq, ta‘kidlamoq, ta‘minlamoq, ta‘riflamoq, ta‘sirylanmoq, taqdir-lamoq, taqsimlamoq, tejamoq, tegmoq, tekislamoq, tekshirmoq, ter-gamoq.

II. To‘rtliklarni yod oling.

Tabiatdan so‘radim savol,

– Bu dunyodan ketib kim bo‘ldim?

– Tug‘ilmoqdan ne eding avval,

O'lganda ham shudirsan, bilgin.

(*Olimjon Xoldor*)

Tenglik yo'q joylarda yomondir qismat,
Tili omon bo'lsa, o'lmaydi millat,
Jahonda hech bir xil qurolida qudrat –
“Tinchlik” so'zin yozgan qalamcha yo'qdir.

(*Omon Matjon*)

II. Suhbat.

- Tabiat nima?
- Butun borliq.
- Jamiyat va tabiat munosabati?
- O'zaro uyg'unlikda.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Tabiat va inson

Tabiat keng ma'noda bu dunyo, olam, koinot, jonli va jonsiz borliqdir. Tor ma'noda esa tabiat fanlari o'rganadigan soha. Tabiat odamga va jamiyatga bog'liq bo'lmagan qonuniyatlarga bo'ysunadi. Odam tabiatning bir qismidir. Inson tabiat qonunlarini o'zgartira olmaydi, faqat o'sha qonunlardan foydalanadi. Ana shu qonunlarga asoslanib tabiat qismlarini o'zlashtirishi mumkin. Tabiat tushunchasiga insonlarning yashashi hamda tabiiy sharoitlarning majmui sifatida ham qaraladi. Inson yashash uchun mehnat qiladi. Ana shu mehnat tabiatning ayrim jihatlarini o'zgartiradi. Odam tomonidan, yani ijtimoiy mehnat jarayonida yaratiladigan moddiy boyliklar shartli ravishda “*ikkinchi tabiat*” deyiladi. Odamning tabiatga munosabati tarixda o'zgarib, rivojlanib borgan. Antik falsafada tabiatga nisbatan “*stixiyali kuchlar*” (*Demokrit*), “*ideal dunyoning in'ikosi*” (*Platon*), “*uyg'un jarayon*” (*Pifagor*), “*mukammallik*” (*Aristotel*) degan qarashlar mavjud bo'lgan. Diniy ta'limotlarga ko'ra tabiat ruhiy ibtidoning moddiy gavdalanishi deb hisoblangan. Yaratgan esa tabiatdan yuqori deb baholangan. Uyg'onish davrida tabiatga hamma tabiiy uyg'unlik va mukammallikning yuzaga chiqishi deb qaralgan. Yangi davrda tabiatga bo'lgan munosabat uning ilmiy o'rganish ob'ektiga aylanishida muhim vazifa bajardi. Tabiat odamning, jamiyatning

vatanidir, shuning uchun uni avaylab asrashimiz kerak (*O'zME, 8-jild, 207-bet*).

Lug'at

Tabiat-природа, keng-широкий, ma'no-смысл, dunyo-мир, olam-свет, koinot-космос, jonli-живой, jonsiz-неживой, borliq-существование, tor-узкий, soha-область, jamiyat-общество, qonuniyat-законность, bo'ysunmoq-подчиняться, qism-часть, раздел; foydalanmoq-пользоваться, asoslanmoq-обосновываться, o'zlashtirmoq-усваивать, tushuncha-понятие, tabiiy-природный, sharoit-условия, qaramoq-смотреть, наблюдать; mehnat qilmoq-работать, o'zgartirmoq-менять, moddiy-материальный, boylik-богатство, rivojlanmoq-развиваться, kuch-сила, uyg'un-соответствующий, jarayon-процесс, mukammalik-законченность, diniy-религиозный, ta'limot-учение, ruhiy-духовный, ibtido-начальный, moddiy-материальный, gavdalanmoq-виднеться, Yaratgan-бог, yuqori-верх, baholanmoq-оцениваться, uyg'unlik-соответствие, munosabat-отношение, ilmiy-научный, asramoq-содержать.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Tabiatni asrash

Tabiatni muhofaza qilish tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanish, uning go'zalligini, musaffoligini saqlab qolish hamda uni boyitishga qaratilgan tadbirlar jamlamasidir. Har qanday tirik mavjudot o'z atrofini o'rab turgan tabiiy muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi. Undan o'ziga kerakli narsalarni oladi. Shu muhitga moslashadi, muhit tarkibiga, undagi modda va energiyaning aylanma harakatiga ma'lum darajada o'zgarish kiritadi. Yerdan odamning paydo bo'lishi organik dunyo bilan tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatni tubdan o'zgartirib yubordi. Inson mehnat qurollarini kashf etib, tabiatga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada sun'iy muhitlar yuzaga kelishi bilan tabiat yana-da ko'proq zarar ko'ra boshladi. XVI asrning oxirlaridan XX asrning 70-yillarigacha umurtqali hayvonlarning 250 ta yirik va kichik turlari butkul yo'qolib ketdi. 80-yillardan boshlab har yili o'rtacha bir hayvon turi va ellikka yaqin o'simlik turi yo'qolib bormoqda. Qush va sut emizuvchilarning

1000 dan ortiq turi yo‘qolish arafasida turibdi. Yil davomida yer yuzida 1 mlrd. tonna yoqilg‘i yoqiladi. Atmosferaga yuzlab mln. tonna azod oksidi, oltinugurt, uglerod, qurum, chang va boshqa narsalar chiqadi. Tuproq va suvlar sanoat maishiy chiqindilari bilan ifloslantirilmoqda. Hozirgi paytda tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlari ishlab chiqilmoqda. Lekin uni amalga oshirish uchun juda katta mablag‘ talab etiladi. O‘zbekistonda tabiat muhofazasiga oid tadbirlar XX asrning oxirlarida boshlandi. Konstitutsiyamizning 50-54-100-moddalarida tabiatni muhofaza qilishga oid qoidalar bayon qilingan. O‘zbekiston Respublikasi BMTning atrof-muhit bo‘yicha “YUNEP” dasturida ishtirok etmoqda (*O‘zME, 8-jild, 208-210-betlar*).

Osiyoning tabiati

Osiyo – Yer sharidagi eng katta qit‘a. Butun quruqlik maydonining taxminan 30 foizini egallagan. Shimoliy yarimsharning barcha geografik mintaqalarini o‘z ichiga oladi, qisman janubiy yarimsharga kirib borgan. Osiyoning shimoldagi eng chekka nuqtasi Chelyuskin burni, janubdagi chekka nuqtasi Piay burni, sharqdagi chekka nuqtasi Dejnev burni, g‘arbdagi chekka nuqtasi Bobo burnidir. Osiyo shimoldan Shimoliy muz okeani, sharqdan Tinch okean, janubdan Hind okeani, janubi-g‘arbdan Atlantika okeani dengizlari bilan o‘ralgan. Osiyoning maydoni 43,4 mln. km² (Kavkaz bilan), shundan 8 million kilometr kvadrat yarim orollar, 2 million kilometr kvadratdan ortig‘i orollardir. Dunyodagi eng baland cho‘qqi – Himolay tog‘laridagi Jomolungma cho‘qqisi (8848 metr) ham Osiyoda joylashgan. Osiyo maydonining to‘rtidan uch qismi tog‘lar va yassitog‘lardir. Osiyo maydonining to‘rtidan bir qismi tekisliklardan iborat. Tog‘lar va tekisliklarning asosiy xususiyatlari mezoziy va al‘p tog‘ burmalanishlaridan tarkib topgan. Osiyoda bir qancha iqlim zonaları – tundra iqlimi zonasidan ekvatorial va janubiy tropik iqlim zonaları uchraydi. Osiyoda 3720 mln. aholi yashaydi(2001 yil). Ilk sivilizatsiya markazlari qadimda Osiyoda yuzaga kelgan. Buyuk davlatlar(Bobil, Shumer, Ossuriya, Xarappa, Urartu, Uch Buyuk mo‘gul imperiyalari Osiyoda yuzaga kelgan (*O‘z ME, 6-jild, 577-bet*).

V. Ish qog‘ozi.

Tavsiyanoma

Men Botir Nosirovni 1974-yildan beri yaqindan taniyman, 1984-yildan boshlab O‘z FA Til va adabiyot institutida birga ishlaymiz. Bu davr ichida u atamashunoslik sohasida yetuk mutaxassis sifatida tanildi, filologiya fanlari nomzodi bo‘ldi. Uning dissertatsiya ishi, bir qancha maqolalari ilmiy puxtaligi bilan ajralib turadi.

B.Nosirov intizom va qat‘iyatliliigi bilan jamoada obro‘ qozongan, totuv oilaning boshlig‘i. Institut ilmiy va ijtimoiy hayotida faol ishtirok etib kelmoqda.

Shu sababli men Botir Nosirovni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamashunoslik qo‘mitasida ishlash uchun tavsiya qilaman.

(imzo) filologiya fanlari
nomzodi N.Qosimov

2000-yilning 16-fevrali

(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 239-bet*).

VI. Grammatik terminlar.

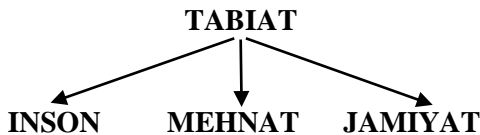
Tabiiy til fikr almashuv jarayonida vosita bo‘lib avloddan avlodga o‘tib kelayotgan tildir. M.: *turkiy, forsiy tillar*.

Talaffuz me‘yori adabiy tilga xos talaffuzni belgilovchi me‘yor. M.: *ketti emas ketdi, ushta emas uchta*.

Talaffuz lug‘ati so‘zlarning adabiy talaffuzi qayd etiladigan lug‘at. M.: *“O‘zbek tilining orfoepik lug‘ati” (T., “O‘qituvchi”, 1977)*.

Tayanch iboralar: tabiat, dunyo, olam, koinot, borliqdir, soha, stixiyali kuchlar, Demokrit, ideal dunyoning in‘ikosi, Platon, uyg‘un jarayon, Pifagor, mukammallik, Aristotel.

Asosiy so‘zlar

- 91-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.
92-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.
93-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

32-dars. Tarix va zamonamiz

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Termilmoq, tilamoq, tinglamoq, tinchimoq, tipirchilamoq, tirkamoq, tirmashmoq, titilmoq, tishlamoq, tiqmoq, tikmoq, toliqmoq, tomizmoq, topishmoq, topshirmoq, tortmoq, tuzmoq, tunamoq, turmoq, turtmoq, tutamoq, tutmoq, tug‘moq, to‘lmoq, to‘plamoq, to‘xtamoq, to‘g‘ramoq, to‘g‘rilamoq.

II. To‘rtliklarni yod oling.

Jajji go‘dak, sen tug‘ilding, sen uchun
Kim belanchak yasab turar shu damda.
Kimdir senga uchqur tulpor egarlar,
Kimdir senga hassa yo‘nar shu damda.

(Abdulla Oripov)

Bozorga o‘xshaydi asli bu dunyo,
Bozorga o‘xshaydi bunda ham ma’ni.
Ikkisi ichra ham ko‘rmadim also,
Molim yomon degan biror kimsani.

(Abdulla Oripov)

Suhbat

- Tarix nima?
- O‘tmishimiz.
- Qanday bilish mumkin?
- Manbalardan.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Tariximizga oid manbalar

O‘zbekistonning eng qadimgi tarixi haqida madaniy yodgorliklarimiz va arxeologik topilmalardan bilish mumkin. Miloddan avvalgi 1-ming yillikka oid yozma manbalar, “Avesto”,

axmoniyilar davri kitobalarida Turon va Movarounnahrning tabiati, xalqlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Yurtimizning **qadimgi tarixi** to'g'risida *Gerodot, Ksenofont, Ktesiy, Polibiy, Diodor, Strabon, Kursiy Ruf* kabi tarixchilar yozgan kitoblarda ma'lumotlar uchraydi. **Umummintaqaviy** tarixga xos Ya'qubiyning "*Mamlakatlar haqida kitob*", Tabariyning "*Tarixi Tabariy*", Beruniyning "*Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*" asarlari yozilgan. O'rta asrlardagi **sulolaviy** tarixga bag'ishlangan Bayhaqiyning "*Tarixi Bayhaqiy*", Nasaviyning "*Siyрати Sulton Jaloliddin Mankburn*", Nizomiddin Shomiyning "*Zafarnoma*", Ali Yazdiyning "*Zafarnoma*", Fazlulloh ibn Ro'zbexonning "*Mehmonnomayi Buxoro*", Hofiz Tanish al-Buxoriyning "*Abdullanoma*", Muhammad Amin Buxoriyning "*Ubaydullanoma*" kabi asarlari yaratilgan. Ma'lum bir **hudud** tarixiga oid Narshaxiyning "*Tarixi Buxoro*", Nasafiyning "*Samarqand tarixi haqida kitob*" singari asarlari bor. **Davlat boshqaruv** ishlariga oid Al-Forobiyning "*Fozil odamlar shahri*", Yusuf Xos Hojibning "*Qutadg'u bilik*", Nizomulmulkning "*Siyosatnoma*", Xondamirning "*Dastur al-vuzaro*", Muhammad Boqirxonning "*Muvazayni Jahongiriy*" asarlari yozilgan. O'rta Osiyodagi uch mustaqil davlatning tarixini yoritib beruvchi juda ko'p asarlar yaratilgan. Bundan tashqari ko'pgina *sayohatnomalar, memuarlar* ham yozib qoldirilgan. Keyingi davrlarga oid ma'lumotlarni *davriy nashlar* orqali bilish mumkin (*O'zME, 8-jild, 274-277-betlar*).

Lug'at

Eng-самый, madaniy-kulturniy, yodgorlik-pamyatnik, topilma-naxodka, ma'lumot bermoc-daty svvedeniye, avvalgi-prezhniy, ming yillik-tyazhcha letniy, yozma-pis'mennyy, manba-istochnik, umummintaqaviy-obshcheregionalniy, o'rta asr-sredniy vek, tarixnavis-istorik, sulola-rod, bag'ishlamoq-posvyashat, hudud-territoriya, boshqaruv-upravleniye, mustaqil-nezavisimoye, yoritmoq-osveshat, ko'p-mnogoy, yuza kelmoq-vyayvlyatsya, bundan tashqari-krome etogo, sayohat-puteshestviye, hotira-vozpominaniye, yozmoq-pisat, davriy-periodicheskiy, nash-izdaniye, bilmoq-uznat, mumkin-mozhno.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Turon o'lkasi

“Turon” tarixiy-geografik atamadir. O'rta asr adabiyotlarida (Tabariy, Beruniy, Firdavsiy) Eron va Turon hududiy chegaralari Amudaryo orqali belgilanganligi qayd etilgan. “Tur” etnonimi dastlab “Avesto”da qayd etilgan bo'lib, Markaziy Osiyo dasht va tog'larida yashovchi chorvador aholiga nisbatan ishlatilgan. Islomiy manbalarga ko'ra Nuh payg'ambarning *Yafas* (*Lafas*) ismli o'g'li bo'lgan. *Tur* esa Yafasning turkiy tildagi ismidir. Yafasning birinchi o'g'li *Turk*, ikkinchisi *Hibroz*, uchinchisi *Saqlob*, to'rtinchisi *Oris* (*Rus*), beshinchisi *Munsak*, oltinchisi *Chin* (*Xitoy*), yettinchisi *Gumori*, sakkizinchisi *Kimol*, to'qizinchisi *Mazux* edi. Turon Yafas, ya'ni Turning avlodlari yashagan joy nomidir. Manbalarda qayd etilgan “*iskit*” (Kun chiqishda “*munsak*”, “*sak*”, “*saqa*”, Kun botishda “*skif*”), bir qismi esa “*massaget*” deb atalgan xalq **Munsak**ning avlodlari bo'lib, forsiy tilda so'zlashgan turkiylardir. Turonliklar miloddan avvalgi oltinchi-to'rtinchi asrlarda Oltoy va Sibir dashtlarigacha kenglikda yashaganlar. Buni arxeologik ma'lumotlar, Shinjon-uyg'ur o'lkasida sak yozuvlarining tarqalishi ham tasdiqlaydi. Mahmud Koshg'ariyning qayd etishicha, Qashqar tumanida “*kansak tili*” saqlangan. Sharqiy Turkistonning Xotan vohasidan topilgan yozuvlar “*xotansak hujjatlari*” nomi bilan atalgan. Akademik A. Muhammadjonovning qayd etishicha, “Turon” toponimi sug'dcha “yer”, “tuproq”, “dala”, “dasht” ma'nolarini anglatgan. Turon pasttekisligi O'rta Osiyoning shimoli-g'arbiy va markaziy qismi hamda Qozog'istonning janubi-g'arbi, shimolda G'arbiy Sibir, Balxash-Olako'l botig'ining shimoliy chekkasi, Janubi-sharqda va janubda Olatovning sharqi, Tyanshanning shimoli, Olay-Hisor tog'larining g'arbi, Kopentdog' tog'larining shimoliy etaklari, g'arbda Kaspiy dengizi bilan chegaralanadi (O'zME, 8-jild, 672-673-betlar).

Temur davlati

O'rta asrlarda sohibqiron Amir Temur asos solgan markazlashgan davlatdir. Bu saltanat shimolda Ili daryosi va Xorazm(Orol) dengizigacha, janubda Fors qo'ltig'iga qadar, sharqda Xitoy va Hindistongacha, garbda Trabzun(Qora dengiz)ga qadar ulkan hududni qamrab olgan. Mamlakatni *davlat boshlig'i*, *devonbegi* (bosh vazir) va *yetti vazirdan* iborat Arkoni davlat (Vazirlar

Mahkamasi) boshqargan. 1) mamlakat va raiyyat vaziri bo'lib, mamlakat obodonchiligi bilan shug'ullangan; 2) vaziri sipoh (harbiy vazir); 3) tijorat (savdo vaziri); 4) moliya vaziri va yana 3 ta xolisa vazir nazorat hay'atini tashkil etgan. Bu yetti vazir devonbegiga bo'ysungan. Devonxona qoshida *arzbegi* (shikoyatlarni ko'rib chiqqan), *sadri a'zam* (vaqflarni nazorat qilgan), *shayxulislom* (islom aqidalarini nazorat qilgan) va *ahdos qozisi* (fuqarolar bilan ishlagan) kabi lavozimlar bo'lgan. Mamlakat ma'muriy jihatdan ulus, viloyat va tumanlarga bo'lingan. Ularning ham moliya boshlig'i, qozisi, muftisi, mutavallisi, muxtasibi, agar shahar yoki qal'a bo'lsa *qutvoli* bo'lgan. Suyurg'olga ega bo'lgan shahzodalar o'z uluslarida iloji boricha mustaqil bo'lishga harakat qilganlar. Temuriylar davrida Xitoy, Hindiston, Tibet, Oltin O'rdaga tobe Rusiya, Itil (Volga)bo'yi, Janubiy Sibir bilan muntazam savdo-sotiq qilingan. Amir Temur davrida tangalar chingiziylardan *Suyurg'atmish* va *Mahmudxon* nomlaridan chiqarilgan. Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat rivojlandi. Turli qurilish hamda obodonchilik ishlari olib borildi, xalq farovonligi oshdi (O'zME, 8-jild, 364-370-betlar).

Turkiylar tarixchisi

Yirik davlat arbobi, buyuk tarixchi alloma, shoir va adib Abulg'oziy Bahodirxon 1603-yilda Xivada xon oilasida tug'ilgan. U avval maktabda, so'ng madrasada o'qib, yaxsh ustozlardan ta'limini olgan. Xiva xoni Arab Muhammad (XVI asrning 2-yarmi – 1623) ning yetti o'g'lidan biri edi. Abulg'oziy 1623/1629-yillarda Xiva hokimi bo'lgan. Mansabparast og'alari tomonidan Eronga haydalgan va nazorat ostida yashagan. Keyin o'z vataniga qochib kelib, qattiq kurashlardan so'ng 1644-yilda taxtga o'tirgan. Abulg'oziy sarkarda sifatida o'z davlati manfaati uchun Turkiston, Samarqand, Buxoro va Eronda kurash olib borgan. U siyosiy-harbiy ishlardan tashqari, ilm-ma'rifat, san'at va adabiyot bilan ham shug'ullangan. Abulg'oziy 1664-yilgacha Xivada xonlik qilgan. Umrining oxirlarida o'z o'rniga o'g'li Anusha Muhammadni xon qilib ko'taradi. Abulg'oziy Bahodirxon 1664-yilda 61 yoshida vafot etgan. U tarixchi sifatida "*Shajarai tarokima*"(1661), "*Shajarayi turk*"(1663), "*Manofe ul-inson*" (*Inson manfaatlari*) kabi asarlarini yozgan. Abulg'oziy Bahodirxon o'zi haqida "*Shajarai turk*" asarida shunday yozgan edi:

“Bu faqirga xudoi taolo inoyat qilib **ko‘p nimarsa** bergan turur. Xususan **uch nimarsa** bergan turur: **avval** sipohgarlikning qonun va yo‘suni... **ikkinchi** masnaviyot va qasoid va g‘azaliyot va muqattaot va ruboyot va barcha ash‘orni fayaxmlamaklik, arabiy, forsiy va turkiy lug‘atlarning ma‘nosini bilmaklik, **uchinchi**, Odam atodan to bu damgacha Arabistonda va Eronda va Turonda va Mo‘g‘ulistonda o‘tgan podsholarning otlari va umri va saltanatini kamu ziyoddin bilmaklik...”

“*Shajarayi turk*”(1663) asaridan parchalar: “Asl lafz “**mungul**” turur. Avomning tili kelmaslikidan bora-bora “**mug‘ul**” tedilar. “**Mung**”ning ma‘nosini barcha turk bulurlar, “**qayg‘u**” ma‘nosina turur, “**ul**”ning ma‘nosi “**soda**”dir, ya‘ni “**qayg‘uli sado (kuy)**” temak bo‘lur”.**Barlos**“so‘zini shunday izohlagan: “Oqsoq Temur ushbu uruqdin erdi. Barlosning ma‘nosi **sipahsolar** temak bo‘lur. Turkiysi “**cherik boshlab yurayturg‘an kishi** (sarkarda)”.**Buxoro**” temakning ma‘nosi mug‘ tilinda “**ilm va ahli ilm jam‘ bo‘laturg‘an yer** (ilm-fan makoni)” temak bo‘lur. **Ching** – katta, ulug‘ temak bo‘lur: **Chingixxon** – ulug‘lar ulug‘i (*O‘zME, 1-jild, 57-58-betlar*).

VII. Grammatik terminlar.

Tovush o‘zgarishlari, asosan, tilning fonetik xususiyatlari bilan bog‘lanadi: 1) tovush orttirilishi. M.: *isi+q=issiq, achi+q=achchiq, u+ga=unga, bu+da=bunda, o‘sha+dan=o‘shandan*; 2) tovush tushishi. M.: *og‘iz+im=og‘zim, shahar+i=shahri, burun+im=burnim*; 3) tovush almashishi. M.: *bilak+im=bilagim, qishloq+im=qishlog‘im*.

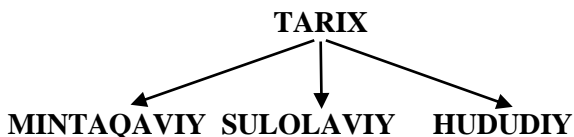
Taqlid so‘zlar inson, hayvon va narsalarning tovushi va holatiga taqlid ifodalaydi. Ular ikki xil bo‘ladi: 1. Tovushga taqlid so‘zlar. M.: shiq-shiq (eshik), taq-tuq (poshna), g‘uv-g‘uv (ari). 2. Holatga taqlid so‘zlar. M.: yalt-yult (mato), milt-milt (yulduz), lip-lip (sham).

Til nutq jarayonini tashkil etib fikr, his-tuyg‘u, istak kabilarni ifodalashda xizmat qiladigan fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimi. Kishilar orasida aloqa-aralashuv, fikrlashuv vositasi bo‘lib xizmat qiladigan ijtimoiy hodisa.

Tayanch iboralar: O‘zbekiston, madaniy yodgorlik, arxeologik topilma, Turon, Movarounnahr, qadimgi tarixi, umummintaqaviy

tarix, sulolaviy tarix, hudud tarixi, davlat boshqaruv ishlari tarixi, sayohatnoma, memuar.

Asosiy soʻzlar

94-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

95-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

96-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

33-dars. Pokizalikning foydasi

I. Nutq tovushiga izoh: “P” undoshi lab-lab, portlovchi, jarangsiz tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

peshin

piyoda

podachi

pullik

pufak

puch

Ruscha

полдень

пешком, пеший

пастух

платный

пузыр

пустой

Tez aytish

Payvandchi poʻlatni payvandladi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Par-da, pa-zan-da, po-ki-za, pi-choq, til-la, pi-shir-moq.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Pazanda, payvand, paypoq, payt, palak, palagʻda, panja, parvona, parda, pardozi, parmalamoq, parhez, past, paxta, pashsha, peshona, piyoz, pilla, pichoq, pishirmoq, poyga, pokiza, poliz, portlamoq, pochcha, pul, pushti, poʻlat, paypaslamoq, pardozlamoq,

parchalamoq, pasaymoq, pastlamoq, paxmoq, pachaqlamoq, pismiq, pista, piching, poylamoq, poydevor, poshna, pog‘ona, pullamoq, puflamoq, po‘choq, payqamoq, parvarishlamoq, parmalamoq, pastlamoq, pirillamoq, pitirlamoq, pichirlamoq, porlamoq, purkamoq, puchaymoq.

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) pazanda ning pichog‘i;	4) poliz da pullamoq;
2) poliz ni poylamoq;	5) po‘lat bilan parmalamoq;
3) pochcha ga pichirlamoq;	6) pokiza pardo zchi .

IV. To‘rtliklarni yod oling.

Podshoh deganlari kunu tun bedor,
Xalqining mehribon doyasi bo‘lur.
Bejiz aytmaganlar, asl hukmdor,
Xudoning yerdagi soyasi bo‘lur.

(*A.Oripov*)

Podsholik istasang, bo‘l el gadosi,
O‘zingni unut-u, bo‘l el oshnosi.
El toj kabi boshiga ko‘tarsin desang,
El qo‘lin tutgin-u, bo‘l xoki posi.

(*Pahlavon Mahmud*)

V. Suhbat.

- Pahlavon Mahmud kim?
- Ulug‘ avliyo.
- Qanday sifatлари bo‘lgan?
- “Puryoyvaliy”, “Qitoli”.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Pahlavon Mahmud

Mashhur shoir va mutafakkir Pahlavon Mahmud (xalq tilida “*Polvon pir*”) 1247-yilda Xivada tug‘ilgan. Yoshligida maktab va madrasada o‘qigan. Asosiy kasbi po‘stindo‘zlik va telpakdo‘zlik bo‘lgan. U javonmardlik tariqatining ulug‘ peshvolaridan bo‘lgan.

Jismoniy baquvvat bo'lgani uchun polvonlik qilgan. Polvonlik bilan Xorazm, Eron va Hindistonda dong taratgan. Unga "**Puryoyvaliy**" (*Pahlavonlar boshlig'i*) nomini berishgan. Fors tilida ruboiylar yozgan. She'rlariga "**Qitoli**" (*Jangchi*) taxallusini qo'ygan. Forsiy va turkiy adabiyotda Umar Xayyomdan keyin ko'p ruboiy yozgan shoirdir. Uning ruboiylarida mardlik, mehr-oqibat, saxovat, olijanoblik kabi javonmardlik g'oyalari aks etgan. Pahlavon Mahmud "**Kanz ul-haqoyiq**" (Haqiqatlar xazinasi) nomli masnaviy (kichik doston) ham yozgan, lekin asar haligacha topilgani yo'q. Pahlavon Mahmud 1326-yilda Xivada vafot etgan. Uni vasiyatiga muvofiq po'stindo'zlik ustaxonasiga dafn etishgan. Uning qabri ustiga dastlabki sinchkor imorat 1664-yilda qurilgan. So'ngra 1701-yilda Shohniyozxon tomonidan muhtasham maqbara, ziyoratxona va xonaqoh bunyoq etilgan. Mazkur maqbaraga Xiva xonlaridan Abulg'ozixon, Shohniyozxon, Muhammad Rahimxon I, Temurg'ozixonlar ham dafn qilingan. Shoirning ko'pgina ruboiylari uning maqbarasi peshtoqiga yozilgan. Pahlavon Mahmud haqida "**Qomus ul-a'lam**", "**Otashkada Ozariy**", "**Haft iqlim**" asarlarida ma'lumot berilgan. Uning ruboiylarini To'xtasin Jalolov, Muinzoda, Vasfiy, Matnazar Abdulhakimovlar O'zbek tiliga tarjima qilishgan (*O'z ME, 7-jild, 28-bet*).

Lug'at

Yoshlik—молодость, kasb—профессия, po'stin—шуба, telpak—шапка, asoslanmoq—основываться, tariqat—направление, jismoniy—физический, baquvvat—сильный, dong taratmoq—прославиться, nom bermoq—называть, mardlik—смелость, mehr—любовь, милосердие; oqibat—последствие, luubeznost; saxovat—щедрость, olijanoblik—благородство, g'oua—идея, topilmoq—обнаружиться.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Pokizalik

Pokizalik – biror narsani top-toza, ozoda saqlashga odatlanganlik. Pokizalik insonni hurmat-e'tiborga erishtiradi.

Poklanish joyi

Ka'ba (arabcha «kub») – musulmonlarning eng muqaddas ibodat joyi, bosh sajdagohidir. Saudiya Arabistonining Makka shahrida

joylashgan. Baytul haram (Muqaddas uy), Baytulloh (Allohning uyi yoki Alloh nazari tushgan joy) deb ham yuritiladi. Uni ziyorat qilish – haj va umraning asosiy amallaridan biridir. Ka’ba masjidini Haram markazida joylashgan, balandligi 15 metr va poydevori 12x10 metr o’lchamda toshdan qurilgan bino, me’moriy yodgorlik. Ka’ba burchaklari taxminan dunyo tomonlari yo’nalishida joylashgan. Sharqiy burchagi asvod rukni («qora burchak») yoki oddiy rukn deb ataladi. Unga yerdan taxminan 1,5 metr balandda tokcha qilinib, «qora tosh» joylashtirilgan. U Ka’badagi asosiy tavof qilinadigan narsa, yer yuzidagi odamlarga Alloh tomonidan yuborilgan bo’lib, Alloh qudratining belgisi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda u bir-biriga qo’shib ketgan qora-qizg’ish tusdagi uch siniqdan iborat; meteorit degan taxmin bor. Shimoliy burchagi – Iroq burchagi, g’arbiy burchagi – Suriya burchagi, janubiy burchagi esa Yaman burchagi deb ataladi. Ka’baga qora mato (kisva) qoplab qo’yilgan, matoga oltin va kumush harflarda hoshiya qilib Ka’baga va hajga taalluqli oyatlar yozilgan (*O’z ME, 4-jild, 525-bet*).

Pokiston

Pokiston Islom Respublikasi – Osiyo janubida, Hindiston yarim orolining shimoli-g’arbidagi davlat. Maydoni 803,9 ming km², aholisi 147,6 mln. kishi (2002-yil). Poytaxti – Islomobod shahri. Ma’muriy-hududiy jihatdan to’rt provinsiya, federal poytaxt hududi va federal hukumat tomonidan boshqariladigan qabilalar hududiga bo’lingan. Pokiston – Buyuk Britaniya boshchiligidagi Hamdo’stlik tarkibiga kiruvchi islom respublikasi. Davlat boshlig’i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni ikki palatali parlament (Senat va Milliy assambleya), ijrochi hokimiyatni prezident va hukumat amalga oshiradi. Pokistondagi eng baland cho’qqi 7690 metr (Tirichmir) dir. Eng katta daryosi – Hind. Aholisi asosan panjobilar; yana pushtunlar, sindhiylar, baluch (baluj) lar yashaydi. Shuningdek, kxo’ va ko’-hisoniylar ham istiqomat qilishadi. Aholining 98 foizi islom diniga, qolganlari zardushtiylik, hinduizm dinlariga e’tiqod qiladi. Yirik shaharlari: Karochi, Lohur, Faysalobod, Haydarobod, Ravalpindi, Peshovar, Mo’lton. Pokiston 1947-yildan BMT ning a’zosi. O’zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 10-mayida o’rnatgan (*O’z ME, 7-jild, 111-bet*).

Patent

Patent (lotincha «aniq-ravshan», «ochiq») – 1) texnik yechim (ixtiro) ning davlat tomonidan eʼtirof etilganligini va ixtirochining oʻz ixtirosiga olgan mutlaq huquqini tasdiqlovchi hujjat. Davlat patent idorasi tomonidan ixtiro muallifiga yoki ariza boʻyicha huquqiy vorisiga beriladi. Koʻp mamlakatlardagi qonunlarga koʻra, patent 15-20 yil muddat oʻz kuchini saqlab qoladi. Patent u berilgan mamlakat hududida amal qiladi. Ixtirolar, foydali model, sanoat namunasiga nisbatan qoʻyiladigan, patent olish huquqini vujudga keltiradigan talablar hamda patent idorasining bunday hujjatni berish tartibi Oʻzbekiston Respublikasining «Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari toʻgʻrisida» gi qonuni (1994-yilning 6-mayi) da belgilab berilgan; 2) bir qancha mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatining muayyan turlari bilan shugʻullanish uchun beriladigan maxsus ruxsatnoma. Davlatdan bunday patentni sotib olish tadbirkorlarni (odatda, yakka tartibdagi tadbirkorni) bundan keyingi (bir yilga yoki boshqa davrga) soliqlar toʻlashdan ozod etadi (*Oʻz ME, 7-jild, 12-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Portlovchi undoshlar nutq aʼzolarining jipslashuvi va havo oqimining otilib chiqishi natijasida paydo boʻladi. M.: *b-p, d-t, g-k, dj-ch, q, m, n, ng*.

Paronimlar (yunoncha “para” – *yonida*, “onuta” – *nom*) bir xil talaffuz qilinuvchi, bir tovushga farq qiluvchi soʻzlardir. M.: *amr – amir, abzal – afzal, asr – asir, oriq – ariq, oʻtkazmoq – oʻtqazmoq*.

Payt ravishi ish-harakatning umumiy (noaniq) bajarilish paytini bildiradi. M.: *bugun, ertaga, ertalab, indin, kecha, hozir va shu kabilar*.

Tayanch iboralar: lab-lab undosh, payt ravishi, paronim, ish-harakat, talaffuz, tovush.

97-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

98-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

99-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

Asosiy soʻzlar

POKIZALIK

POKLIK PAYT POGʻONA

34-dars. Maʼrifat oʻchoqlari

I. Nutq tovushiga izoh: “M” undoshi lab-lab, portlovchi, burun tovushidir.

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

mayda
mayin
mardlik
mis
miya
mumkin
moʻyna

Ruscha

мелкий
мягкий
мужество
медь
мозг
можно
мех

Tez aytish

Mijoz masalliqni maʼqulladi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Mak-tab, ma-to, mo-liya, may-don, mas-la-hat-lash-moq, mad-hiya.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Mablagʻ, madaniyat, madhiya, majburan, majlis, majnuntol, maza, mazmun, maydon, maymun, maysa, makiyon, maktab, mansab, marvarid, maorif, maosh, marjon, markaziy, masal, marhamat, masala, maslahatlashmoq, mast, masʼuliyat, mato, maxsus, maxfiy, mashq, maʼlumot, maʼno, maʼqullamoq, maqol, maqtamoq, mahsulot, meva, mergan, meros, meʼmor, mehmon, mehribon, mijoz, milk, millat, minnatdorchilik, mix, moy, moliya.

III. Soʻz birikmalari tuzishni oʻrganing!

1) muxbir ning mas'uliyati	4) mansab dan mag'rurlanmoq;
2) mehmon ni maqtamoq;	5) muallif bilan maslahatlashmoq;
3) mazmunga moslashmoq;	6) mehribon momo.

IV. She'r va to'rtlik larni yod oling.

Muallim

Muallim haqida so'zim ushbudir:
Muallim kamolot ichra ko'zgudir.
O'qidim Gerodot, tarixni ko'p bor,
Forobiy, Danteni takror va takror.
Barini oqidim, lol qoldi aqlim,
Bariga ustozsan, o'zing, muallim.
Alisher qalbiga solgan sehr-fayz
Sensan, ey muallim, ustoz Abul-Lays.
Qutlug' xonadonda qutlug' kalom bu,
Hamid Olimjon bu, G'afur G'ulom bu.
Buyuk Temur sendan topgandir ta'lim,
Sen shundoq, aziz zot, aziz muallim.
Rost aytsam, o'zingsan eng avval daho,
Sen hayot ganjida durri bebaho.
Ulug' ayyomingda she'riy kalom bu,
Shogirdlar nomidan qutlug' salom bu.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Ma'rifat nima?
- Ilm olish.
- Kim sababchi?
- Ustoz.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Bag'dod Ma'mun akademiyasi

IX asrning birinchi yarmida Xalifa Ma'mun ar-Rashid (813-833) tomonidan Bag'dod shahrida tashkil etilgan ilmiy markazdir. Dastlab

“**Bayt ul hikmat**” (“Bilimlar uyi”) deb nomlangan. Mazkur akademiya Husayn ibn Is’hoq, Sobit ibn Qurra, Xubaysh, Baxtyashu, Is’hoq al-Damashqiy, Ibn Mojja, Navbaxt va boshqa olimlar tomonidan yunon, yahudiy, sanskrit, suryoniy, turkiy, fors tillaridagi juda ko‘p asarlar arab tiliga tarjima qilindi. Ularga sharhlar yozilib, butun musulmon dunyosiga tarqatildi. Ana shu tarjima va sharhlar tufayli ko‘pgina qadimgi asarlar bizning davrimizgacha yetib keldi. 828-yilda Bag‘dodda birinchi rasadxona qurildi. 831-yilda Damashq yaqinidagi Kosion tog‘ida rasadxonaning bo‘limi ishga tushdi. Rasadxonaga dastlab marvlik Abu Ali Yahyo ibn Mansur, keyinchalik Muhammad Xorazmiy boshchilik qilgan. Ma‘mun akademiyasi olimlari turli maqsadlarda har xil joylarga ilmiy ekspeditsiyalar uyushtirishgan. 832-yilda Xorazmiy boshchiligida G‘arbiy Hindiston (hozirgi Afg‘oniston)ga uch marta ekspeditsiya tashkil qilgan. Bag‘dod Ma‘mun akademiyasida Xolid al-Marvarudiy, Abbos al-Javhariy, Ahmad al-Marvaziy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abulfazl al-Xuttaliy, Abu Yusuf ibn al-Kindiy va boshqa o‘rta osiyolik olimlar ham ijod qilishgan. Keyinchalik ular Xorazmda akademiya tashkil etishgan. (*O‘z.RE, 5-jild, 537-bet*).

Lug‘at

Asr-век, yarim-половина, tashkil etmoq-организовывать, ilmiy markaz-научный центр, dastlab-сначала, nomlatmoq-именовать, ko‘p-много, asar-произведение, tarjima qilmoq-переводить, sharh-комментарий, yozmoq-писать, butun-всё, dunyo-мир, tarqatmoq-распространять, qadimgi-древний, davr-время, yetib kelmoq-приехать, достигать; rasadxona-обсерватория, qurmoq-строить, yaqin-близкий, tog‘-гора, bo‘lim-отдел, boshchilik qilmoq-руководить, turli-разный, maqsad-цель, har xil-разный, joy-место, ilmiy-научный, uyushtirmoq-организовывать, tashkil qilmoq-составлять, ijod qilmoq-изобретать.

VII. Mustaqil ta’lim uchun matnlar.

Mehribonlik

Mehribonlik – mehr-shafqat ko‘rsatish, sidqidildan yaxshi ko‘rish, hurmat qilish va g‘amxo‘rlik. Bu xususiyat insonni bezaydi, uning qadr-qimmatini oshiradi.

Xorazm Ma'mun akademiyasi

Xorazm Ma'mun akademiyasi X asrning oxiri XI asrning boshlarida faoliyat ko'rsatgan ilmiy markazdir. Bu akademianing yuzaga kelishida shoh Ali ibn Ma'munning xizmati beqiyosdir. Uning tog'asi Abu Nasr ibn Iroqiy o'z davrining bilimdon olimi bo'lgan. U Beruniyning Gurganjga taklif qiladi. Ikki olim Yaqin va O'rta Sharqdagi olimlar bilan yozishmalar olib borib, ularni Gurganjga chorlashgan. Shu tariqa 1004-yildan boshlab Gurganjda "Doril hikma va maorif" ("Majlisi ulamo") ilmiy markazi to'la shakllangan. Bu yerda juda ko'p ilmiy manbalar to'plangan va tarjima qilingan. Yunon, hind va arab olimlarining ilmiy ishlari chuqur tahlil qilingan. Mazkur olimlar Yunoniston, Yaqin va O'rta Sharq, Hindiston ilm-fan yutuqlarini ijodiy, tanqidiy o'rganib, uni yanada yuqori bosqichga ko'tarishgan. Xorazm Ma'mun akademiyasida Abu Nasr al-Ja'diy, Abulxayr ibn Hammor, Abu Sahl Iso ibn al-Jurjoniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Ahmad ibn Miskavayh, Abu Mansur as-Saolibiy, Ahmad as-Sahriy, Abu Ali al-Xorazmiy va boshqa olimlar ilmiy ish bilan shug'ullanishgan. Abu Nasr ibn Iroqiy ilmiy asarlari uchun "Batlimusi soniy" ("Ikkinchi Ptolemey"), Abulxayr ibn Hammor esa "Buqrati soniy" ("Ikkinchi Gippokrat") nomiga sazovor bo'lgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 9-noyabrdagi qaroriga muvofiq 2005-yilda Xorazm Ma'mun akademiyasining 1000 yilligi nishonlandi (*O'zME, 9-jild, 2005-yil, 479-481-betlar*).

Misr

Misr Arab Respublikasi – Afrikaning shimoli-sharqi va qisman Osiyo (Sinay yarim oroli) da joylashgan davlat. Maydoni 1001,4 ming km², aholisi 69,5 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Qohira shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 27 muhofazaga bo'lingan. Davlat tuzumi – respublika. Davlat boshlig'i – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni prezident amalga oshiradi. Aholisining 98 foizi misrlik arablar, shuningdek, nubiyalar, barbarlar, koptlar(mahalliy xristianlar) dan iborat. Bundan tashqari greklar, armanlar, italyanlar, inglizlar, fransuzlar ham yashaydi. Aholining asosiy qismi islom dinining sunniylik mazhabida, xristianlar 10 foizni tashkil etadi. Yirik shaharlari: Qohira, Iskandariya, Port-Said,

Ismoiliya, Tanta, Suvaysh, Al-Mansura, Al-Mahallat ul-Kubro. Misr insoniyat tamadduni (sivilizatsiyasi)ning ilk makonlaridan biridir. To‘rt ming yillik rivojlanish davrini o‘z ichiga oluvchi Qadimgi Misr me‘morchiligida ehrom, maqbaralarning nodir shakl va turlari yaratilgan. Ilohiylashtirilgan fir‘avinlarning mutlaq hokimiyati g‘oyasi mahobatli maqbaralar – ehromlar qurilishida mujassamlashgan. Buni ayniqsa Snofru, Xeops, Xefren, Mikerin ehromlarida ko‘rish mumkin. Misrdagi eng yirik universitetlar: Qohira, Ayn ush-shams, Iskandariya, Al-Azhar. Yirik kutubxonalari: Qohiradagi Milliy kutubxona(1870), Misr universiteti kutubxonasi(1859), Iskandariya kutubxonasi(1942) va boshqalar. Qadimgi Misr yozuvining asosini 500 dan ortiq ierogliflar tashkil etgan. Misr 1945-yildan BMT ning a‘zosi. O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 23-yanvarida o‘rnatgan (*O‘z ME, 6-jild, 21-bet*).

Matematika fanining otasi

Abu Ja‘far Muhammad ibn Muso Al-Xorazmiy – xorazmlik buyuk matematik va munajjim. U 783-yilda Xivada tug‘ilgan. Al-Xorazmiy Bag‘doddagi Sharqning ilk akademiyasi – «Bayt ul-hikmat» («Donishmandlik uyi») da ta‘lim olgan. Al-Xorazmiy jahonda birinchi bo‘lib matematika faniga asos solgan. U hindlar yaratgan noldan to‘qqizgacha bo‘lgan raqamlarni ilm-fanga olib kirgan va nol yordamida katta sonlar yozish mumkinligini kashf qilgan. Bu raqamlar Al-Xorazmiyning kitobi orqali Yevropaga o‘tgan. Kitob arab tilida yozilgani uchun raqamlar ham «arab raqamlari» nomini olgan. **Al-Xorazmiy** so‘zi lotin tilida o‘zgarib, **algoritmgga, aljabr** so‘zi esa **algebra** aylangan. Al-Xorazmiyning «Zij» yulduzlar jadvali, «Hind raqamlari hisob-kitobi», «Tenglama va qarshilantirish hisobi muxtasari» («Kitob al-muxtasar fil-jabr val-muqobala»), «Yerning shakli haqida kitob» («Kitobu surat al-Arz») kabi asarlari bor (*O‘zME, 9-jild, 485-490-betlar*).

100-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

101-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

102-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

Asosiy soʻzlar

MADANIYAT

MULOZAMAT MEHR MAS'ULIYAT

35-dars. Milliy qadriyatlar eʼzosi

I. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Momaqaldiroq, moslamoq, motam, muallif, muvaffaqiyat, muddat, muz, murabbo, mutaxassis, muxbir, musht, muharrir, muhlat, muhokama, muhr, moʻrt, madorsizlanmoq, majaqlamoq, majburlamoq, maydalamoq, markazlashmoq, maʼyuslanmoq, mahkamlamoq, mizgʻimoq, minmoq, moylamoq, moslamoq, muvofiqlashmoq, muzlamoq, mukammallashmoq, mukofotlamoq, munkaymoq, murakkablashmoq, musobaqalashmoq, mushkulashmoq, muhrlamoq, moʻljallamoq.

II. Toʻrtliklar

Yaxshilarning suhbatidan bahra ol,
Yaxshi yoʻl tut, yaxshi soʻzga quloq sol,
Yaxshi hamdam topolmagan chogʻlarda,
Yaxshi kitob yaxshi hamdam bemaolol.

(Habibiy)

Beshak biling bu dunyo, barcha eldin oʻtaro,
Inonmagʻil molingga, bir kun qoʻldin ketaro.
Ota-ona, qarindosh qayon ketti, fikr qil.
Toʻrt ayogʻligʻ choʻbin ot bir kun senga yetaro.

(Ahmad Yassaviy)

III. Suhbat

- Yassaviy kim?
- Buyuk shayx va alloma.
- Qanday ulugʻ ish qilgan?
- Yassaviylik tariqatiga asos solgan.

IV. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Ahmad Yassaviy

Buyuk shayx va alloma Xoja Ahmad Yassaviy – tasavvuf adabiyotining vakillaridan biri. Ahmad Yassaviyning ajdodlari Muhammad rasulullohning qizlari Fotima bibi nasliga borib taqaladi. U XI asrning oxirida Yassi (Turkiston) yaqinidagi Sayram shahrida tug‘ilgan. Otasi Shayx Ibrohim javonmardlik tariqatini targ‘ib qilgan. Onasi Oysha bibi Muso shayx qizi Ahmad tug‘ilgandan so‘ng ko‘p o‘tmay vafot etgan. Ahmad 7 yoshida otasidan ajralgan. Uning tarbiyasi bilan opasi Gavhari Shahnoz shug‘ullangan. Ular Yassiga ko‘chib borishadi. Ahmad u yerda birinchi ustoz shayx Arslonbob bilan uchrashadi va undan tahsil oladi. Ustozining ko‘rsatmasi bilan Buxoroga shayx Yusuf Hamadoniy huzuriga borib unga murid bo‘ladi. Arab, fors tillarini chuqur o‘rganadi. Buxoroda Abduxoliq G‘ijduvoni, Abdulloh Barqiy va Hasan Andoqiylar bilan tanishadi. O‘zi ham tasavvuf olamidagi buyuk murshidlardan biriga aylandi. Bir muncha vaqt Yusuf Hamadoniyning o‘rnida shayxlik qiladi. Keyin o‘z o‘rniga Abduxoliq G‘ijduvoni qoldirib Yassiga qaytadi. Xoja Ahmad tasavvufda yassaviylik tariqatiga asos solgan. Uning “*Devoni hikmat*” nomli asari bor. Ahmad Yassaviy “*63 yoshida yerto‘laga tushib, umrining oxirigacha yer ostida yashagan*”, degan taxmin bor. U 1166-yilda Yassida vafot etgan. Amir Temur hazratlari Ahmad Yassaviyni o‘ziga ustoz deb bilgan. 1389–1395-yillarda uning qabri ustiga maqbara qurdirgan (*O‘zME, 10-jild, 2005, 412-bet*).

Lug‘at

Alloma-эрудит, tasavvuf-суфизм, vakil-представитель, ajdod-предки, nasl-поколение, taqalmoq-упираться, oxir-конец, yaqin-bлизкий, javonmardlik-великодушие, tariqat-путь духовного совершенствования, targ‘ib qilmoq-пропагандировать, so‘ng-конец, ajralmoq-терять, tarbiya-воспитание, shug‘ullanmoq-заниматься, ko‘chmoq-переходить, uchrashmoq-встречать, ko‘rsatmoq-указать, murid-ученик шейха, o‘rganmoq-изучать, tanishmoq-знакомиться, murshid-духовный руководитель, aylanmoq-превращаться, o‘rin-место, qaytmoq-возвращаться, asos

solmoq-положить основу, yerto'la-землянка, yer ostida-подземли, taxmin-предположение, ustoz-учитель, maqbara-мавзолей, qurmoq-строить.

V. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Qadriyat

Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan tinchlik, erkinlik, adolat, tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalarni qamrab oladigan tushunchadir.

Bahouddun Naqshband

Muhammad binni Muhammad Bahouddun an-Naqshband al-Buxoriy 1318-yilda Buxoro viloyati Qasri Hinduvoh (Qasri Orifon) qishlog'ida tug'ilgan. Uning oilasi va farzandlari haqida ma'lumot yo'q. Ammo Bahouddun Naqshband paygambarimizning avlodlaridan, ya'ni sayyidlardandir. Bobosi sufiy shayxlarning hurmatini qozongan va ular bilan yaqin bo'lgan. Otasi esa oddiy to'quvchi, o'yma naqsh soluvchi usta edi. Bobosi Bahouddundagi ilohiyotga qiziqishni shakllantirgan. Bahouddun Naqshbandning birinchi ustoz, ya'ni piri Xoja Muhammad Boboyi Samosiy edi. Ustoz Samosiy yoshi o'tgandan so'ng Bahouddunni ishonchli shogirdi Amir Sayyid Kulolga topshiradi. Bahouddun keyin ilm istab Qusam shayxning oldiga Qarshi shahriga boradi. Qusam shayx ham shogirdidan minnatdor bo'lgan. Bahouddun Naqshbandning hayoti, asosan, Buxoro atrofida o'tgan. Bahouddun Balogardon (duo bilan balolarni daf qiluvchi) maqomi bilan mashhur bo'lgan. Bahouddun Naqshband ikki marta hajga borgan. O'zi garibona hayot kechirgan, ya'ni kimxobga naqsh tushurib kun ko'rgan. Uning ta'limoti "*Dil ba yor-u, dast ba kor*" (Ko'ngil Allohda, qo'l mehnatda bolsin) mantiqiga asoslangandir. Bahouddun Naqshband o'z talimotini yaratishda Yusuf Hamadoniy va Abduholiq G'ijduvoniylarning nazariyasiga tayangan. Bahouddun Naqshband 1389-yilda vafot etgan. Shayboniylardan Abdulazizxon uning maqbarasi yoniga 1544-yilda ulkan xonaqoh qurdirgan. Shayx Xo'ja Ubaydulloh Ahror, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrablar ham naqshbandiylik tariqatida bo'lishgan. Mustaqillikdan keyin

Bahouddun Naqshbandning maqbarasi qayta ta'mirlandi, uning atrofi kengaytirilib yangi binolar qurildi va obod maskanga aylantirildi (*O'zME, 1-jild, 667-bet*).

Xotira va qadrlash maydoni

Xotira va qadrlash maydoni Toshkent shahridagi me'moriy majmuadir. 1991-yili O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan uning rahbarligida barpo etilgan. Mustaqillik maydonidan shimoldagi xiyobonda, mangu alanga yodgorligi atrofida joylashgan bo'lib, maydon kengligini davom ettirib turadi. Maydonning to'riga Motamsaro ona haykali o'rnatilgan. Yodgorlik haykaltarosh I. Jabborov tomonidan tayyorlangan. Xiyobonning uzunligi 60 metr, uning shimol va janub tomonida ayvonlar qad ko'targan. Ayvonlarning tokchalariga o'rnatilgan metall taxtalarga Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan o'zbekistonlik jangchilarning ism-sharifi bitilgan. Ayvonlar milliy an'anaviy me'morlik uslubida ustunli, vassajuftli qilib qurilgan. Majmuani bunyod etishda va o'ymakorlik bilan jozibador bezashda respublikadagi mohir ustalar va shogirdlari samarali mehnat qilishgan. O'z ishining bilimdoni bo'lgan qo'qonlik usta A. Abdullayev, xorazmlik usta X. Bog'bekov, toshkentlik ustalar H. Odilov, S. Rahmatullayev, samarqandlik usta N. Sohibnazarov, andijonlik usta Y. O'taganovlar samarali mehnat qilishgan. Xuddi shunga o'xshash me'moriy inshootlar viloyatlar markazlarida ham bunyod etilgan. Mazkur obidalarni yaratishdan maqsad hozirgi tinch hayotimizning qadriga etish va uni e'zozlashdir. Majmuadagi jangchilarning ism-sharifi, yoshini ko'rgan har qanday inson beixtiyor o'yg'a toladi. Faqat O'zbekistonning o'zidan shuncha odam jangda yoki urush tufayli qurbon bo'lgan bo'lsa, butun jahonda qancha kishining yostig'i qurigan. Minglab jajji bolachalar hayotdan ko'z yumishgan. Bu holatni tasavvur qilishning o'zi dahshatdir. Demak, har bir inson bolasi tinchlikning qadriga etishi lozimdir (*O'zME, 9-jild, 500-501-betlar*).

Zangiota

Tasavvuf ta'limotining taniqli vakili, avliyo Oyxo'ja ibn Toshxo'ja Zangiota Toshkent shahridagi Samarqand darvoza ko'chasidagi mahallada tug'ilib o'sgan. Keyinchalik o'sha mahallaga Zangiota

nomi berilgan. Oyxo'ja turkistonlik Arslonbob eshonning avarasi bo'lgan. Asli qora tanli arab bo'lganligi sababli zangi (zanji), hurmat yuzasidan va oily himmatliligi uchun Zangibobo Himmatiy deb atashgan. Otasi vafotidan so'ng Yassiga Hakim ota (Sulaymon Boqirg'oniy) huzuriga boradi. Bir necha yil uning mulozamatida bo'lib, undan yassaviylik tariqati sir-asrorlari, odobini o'rgandi va shu tariqatning etuk namoyandasi bo'lib yetishdi. So'ng o'z vatani Shosh viloyatiga qaytib kelgan. Aholini ilohiy-axloqiy, tasavvufiy yo'l-yuriqlar bilan tarbiyalashga kirishdi. U ko'plab mutasavvufi tayyorladi. Zangiotaning butun hayoti Movarounnahr xalq xalqlarining og'ir va dahshatli davriga to'g'ri keldi. Zangiota va uning izdoshlari xalq orasida vatanparvarlik, mehnatsevarlik, adl-u insof, poklik, yaxshilik, mehr-shafqat, xudojo'ylik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ib qildi. Uning murid va shogirdlari, xususan Uzun hasan, Sayyidota, Sadrota va Badrotalar Dashti Qipchoq o'zbeklari, Volgabo'yi va Ural tog'i etaklaridadagi tatar va boshqirtlar orasida islom dinining yoyilishiga hissa qo'shdi. Zangiota podachilik qilib, halol rizq topib hayot kechirgan. Zangiota Anbar bibiga uylanib bir necha farzand ko'rgan. Ularning farzandlari ham e'tiqodli, insofli kishilar bo'lib etishdilar. Zangiota 1258-yilda vafot etgan. Anbar bibini ham vafotidan so'ng Zangiotaning qabri yoniga dafn etishgan. Keyinchalik Amir Temur Zangiotaning mozori yoniga maqbara qurdirgan. Maqbaraning bezak ishlari Mirzo Ulug'bek davrida bajarilgan. 1832-yilda maqbara yoniga bir qabatli madrasa, namozgoh masjid qurilgan (*O'zME, 3-jild, 666-bet*).

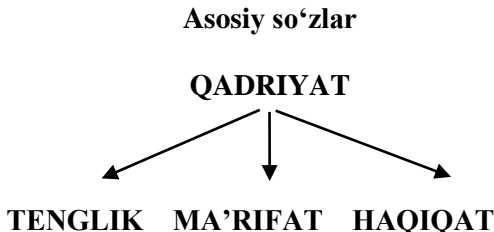
VIII. Grammatik terminlar.

Morfologik tipologiyada (nemis tilshunoslari Fridrix Shlegel, Avgust Shlegel, Vilgelm Gumboldlar jahon tillarining morfologik tipologiyasiga asos solishgan) tillar to'rt guruhga ajratiladi: 1. **Flektiv tillar** ichki fleksya (so'z tarkibidagi undoshlarning o'zgarishi) asosida so'zlar yasaladi. Ba'zi affiksallik tillar ham shu guruhga kiradi. Flektiv tillarga ingliz, fransuz, nemis, rus va shu kabilar kiradi. 2. **Agglyutinativ tillarda** affikslar bevosita o'zak yoki negizga qo'shiladi. M.: *Fin-ugor, turkiy, drovid, yapon, manjur* tillar. 3. **Amorf (ajratuvchi)** tillarda so'zlar yolg'iz o'zakdan iborat bo'lib, affikslar qo'llanmaydi. M.: *xitoy, birma, tay, tibet* tillari. 4. Polisintetik tillar (mujassamlashtiruvchi tillar) dagi so'zlar, boshqa

tillardagi gapga to‘g‘ri keladi. M.: *chukot, koryak, amerikalik hindular* tili.

Morfemika so‘zning ma‘noli qismlarini o‘rganuvchi bo‘lim. So‘zning ma‘noli qismlariga **yetakchi** (o‘zak) **morfema** va **ko‘makchi** (affiks) **morfema** kiradi. Morfema so‘zning eng kichik bo‘linmas qismidir. **1. Yetakchi morfema** so‘zda albatta ishtirok etadi, leksik ma‘no ifodalay oladi, u so‘z va shakl yasash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. M.: *ish+chi=ishchi* (kim? yangi so‘z), *ish+chan=ishchan* (qanday? yangi so‘z), *ish+lar=ishlar* (nimalar? shakl), *ish+ga=ishga* (nimaga? shakl). **2. Ko‘makchi morfema** mustaqil leksik ma‘no ifodalay olmaydi, leksik va grammatik ma‘nolarning shakllanishiga yordam beradi. Ikki xil bo‘ladi: 1) so‘z yasovchi morfemalar. M.: *paxta+kor* (kim?), *kuch+li* (qanday?); 2) shakl yasovchi morfemalar. M.: *uy+lar* (nimalar?), *uy+ga* (nimaga?), *ko‘k+roq* (qanday?).

Tayanch iboralar: qadriyat, shayx, alloma, Yassaviy, tasavvuf, ajdod, nasl, javonmardlik, tariqat, murid, ustoz.

103-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

104-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

105-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

36-dars. Mahallamiz kelajagi

I. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

II. To‘rtliklar

Har yukungan buyuk bo‘lolmas,

Sulton suysa, suyuk bo‘lolmas.

Olmos tutgan, balki baxt olmas,
Goh bandaga baxt boqmas ekan.

(*Mahmud Toirov*)

Hurlardan hur o‘zing, xurshidi tobon,
O‘zing Rayhonsan-u vujuding rayhon.
Bu yorug‘ dunyoda sendan suluv yo‘q,
Mendan bechora yo‘q, mendan notavon.

(*Muhammad Yusuf*)

III. Suhbat

- Mahalla nima?
- O‘z-o‘zini boshqarush.
- Qanday ma‘noni bildiradi?
- O‘rin-joy.

IV. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Mahalla

O‘zbekistondagi ma‘muriy-hududiy birlikka **mahalla** (arabcha “**o‘rin-joy**”) deyiladi. Mahalla o‘z-o‘zini boshqarishning xalqimiz an‘analari va qadriyatlariga asoslangan usulidir. Mahalla tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. Manbalarda qayd etilishicha, **jez davri** yodgorligi bo‘lgan Sopoltepada **sakkizta** oila bir mahalla bo‘lib yashagan. Keyinchalik ularning safi patriarxal tizim asosida ko‘payib borgan. Miloddan avvalgi III asrdan milodiy V asrgacha **Parkana** (Farg‘ona) davlatida **oqsoqollar** muhin vazifalarni bajarishgan. **Narshaxiy** bundan 1100 yil avval **Buxoroda** bir qancha mahallalar bo‘lganligini yozadi. **Amir Temur davlatida** ham mahallalar ravnaq topgan. Alisher Navoiy mahallani “*shahar ichida shaharchadir*” deb ta‘riflaydi. Mahalla qadimda boshqaruv hokimiyatining o‘ziga xos shakli sifatida faoliyat ko‘rsatgan. Hokimiyatni boshqarish esa **jamoatchilik** asosida olib borilgan. Undagi ichki tartib-qoidalar hammaga bir xil tegishli bo‘lgan. Mahalla kichik ma‘muriy hudud, ya‘ni turmush tarzi, qadriyatlari, an‘analari va urf-odatlarini umumiy bo‘lgan jamoadir. Tarixning turli bosqichlarida davrlar, tuzumlar o‘zgarishi bilan mahallaning vazifalari ham o‘zgarib borgan. Mahallalarni oqsoqollar boshqarishgan. Ular o‘z navbatida **Oliy oqsoqollar kengashi**ga buysunishgan. O‘zbekiston Respublikasi

mustaqil bo'lgandan keyin, Prezidentimiz mahallalarning ravnaqiga katta e'tibor qaratdilar. Mahalla yoshlarning ta'lim-tarbiyasida muhin o'rin tutadi. Mahalla har doim kishilarni uyushtirish, o'zaro hurmat-e'tiborni shakllantirish maskani bo'lgan (*O'zME, 5-jild, 548-bet*).

Lug'at

Ma'muriy-administrativный, hududiy-территориальный, birlik-единство, o'rin-joy-место, boshqarmoq-управлять, an'anatraditsiya, qadriyat-ценность, asoslanmoq-обосновывать, usul-метод, taqalmoq-упираться, qayd etmoq-отмечать, saf-рядь, строй; ko'raymoq-множиться, yozmoq-писать, ravnaq tormoq-процветаться, ta'riflamoq-описывать, faoliyat-деятельность, hokimiyat-власть, jamoatchilik-общественность, ichki-внутренний, tartib-порядок, qoida-правило, tegishli-sootvetstvuyushiy, ma'muriy-administrativный, jamoa-kollektiv, bosqich-ступень, o'zgarimoq-меняться, bo'ysunmoq-подчиняться, tutmoq-держатъ, uyushtirmoq-объединять.

V. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Milliy sarishtalik

O'zbek xalqi dunyo xalqlaridan o'zining mehnatkashligi hamda mehmondo'stligi bilan ajralib turadi. Buni xalqimizning yashash tarzi va ro'zg'or tutish an'analarida ham ko'rish mumkin. O'zbeklar ko'proq mahalla shaklida yashaganlari uchun tozalik va sarishtalikka alohida e'tibor berishgan. Sarishta inson avvalo ozoda va toza kiyinadi. Bolalarini ham shunday tarbiyalaydi. Keyin yashash joyining saranjom-sarishtaligiga e'tibor beradi. Bu holatni har bir kishi uyqudan turgandan boshlashi lozim. Birinchi navbatda yotgan o'rnini yig'ishtirish kerak. Keyin qiz bolalar hovli-joylarni supurishadi. O'g'il bolalar chorva mollari yotadigan joylarni tozalashadi. Bu esa salomatlikning garovidir. Shahar joylarda tozalik uchun zarur o'g'ir ishlarni o'g'il bolalar, yengil ishlarni qiz bolalar bajarishadi. O'zbek xalqi uchun eng toza turishi lozim bo'lgan joylarga qo'l yuvish va yuvinish joyi, oshxona, mehmonxona va hojatxonalar kiradi. Boshqa joylar ham ozoda bo'lishi kerak. Ammo

begonalarning ko‘zi tushadigan joylar hamisha pokiza saqlanishi zarur. Hovli va uygan doimo xushbo‘y hid kelsin deb rayhon ekiladi. Ertalab va kechki payt rayhonga suv sepiladi, bu esa xushbo‘y hidning yana-da uzoqroq tarqalishiga olib keladi. Ko‘pchilik kishilar uyda va choyxonada dasturxon chetiga hozirgina uzilgan rayhondan qo‘yadi. Bu ham xonadan iforli hid taralishiga sabab bo‘ladi. Xalqimizdagi saranjom-sarishtalik azal-azaldan qon-qonimizga singib ketgan, urf-odatga aylanib bo‘lgan holatdir. Boylik emas, balki mazkur odatlar odamlar orasidagi farqni ko‘rsatib turadi. Shunga qarab kishining tabaqasini ham bilib olish mumkin.

Hashar

Hashar o‘zbeklar, ayrim boshqa turkiy xalqlar orasida udumga aylangan ijtimoiy hamkorlik va beg‘araz yordam shakllaridan biridir. Asosan tezkorlik bilan bajarish zarur bo‘lgan ishlar (hosilni zudlik bilan yig‘ib olish) va katta mehnat talab inshootlarni bunyod etish (kanal qazish, masjid, madrasa, yo‘l va ko‘prik qurish)da ham mazkur odat qo‘llangan. Hashar bilan ariq qazish, imorat qurish ishlari qisqa muddatda tugatilgan. Masalan, O‘zbekistondagi *Katta Farg‘ona kanali* umumxalq hashari vositasida bunyod etilgan. 1966-yilning 26-aprelida *Toshkent shahrida ro‘y bergan zilzila* oqibatlarini ham umumxalq hashari yo‘li bilan tugatilgan. O‘zbekiston mustaqil bo‘lgandan so‘ng hashar yangicha mazmun kasb etdi. Navro‘z, Mustaqillik bayrami, Ramazon hayiti, Qurbon hayiti va boshqa muhim sanalar oldidan umumxalq xayriya hasharlari o‘tkazish an’anaga aylanib bormoqda (*O‘zME, 11-jild, 2005-yil, 321-bet*).

Malayziya

Malayziya – Janubi-sharqiy Osiyodagi davlat. Malayziya hududini Janubiy Xitoy dengizi ikkiga ajratib turadi. G‘arbiy Malayziya Malakka yarim orolining janubida, Sharqiy Malayziya Kalimantan orolining shimoliy qismida joylashgan. Maydoni 332,8 ming km², aholisi 22,2 mln. kishi (2001-yil). Poytaxti – Kuala-Lumpur shahri. Ma‘muriy-hududiy jihatdan 13 shtat va 2 federal hududga bo‘lingan. Malayziya – federal davlat, konstitutsiyali monarxiya. Davlat boshlig‘i – oliy hukmdor (podshoh). Qonun chiqaruvchi organi – ikki palatali parlament. Ijroiya hokimiyatni bosh vazir boshchiligidagi Vazirlar mahkamasi amalga oshiradi. Malayziyadagi eng baland joy – Kinabalu

tog'i (4101 metr). Daryolari: Rajang, Paxang, Baram, Kinabatangan va boshqalar. Aholisining 54 foizini malayyalar, 34 foizini xitoylar, 10 foizini hindlar va boshqa millatlar tashkil qiladi. Davlat dini – islom. Yirik shaharlari: Kuala-Lumpur, Jorjtaun, Ipo, Joxor-Baru. Malayziya 1963-yildan BMT ning a'zosi. O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning 1-yanvarida o'rnatgan (*O'z ME, 5-jild, 416-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Morfologiya (yunoncha *morphe* “shakl”, *logos* “so‘z”, “ta’limot”) grammatikaning birinchi qismi bo‘lib, so‘zning grammatik ma’nosini, grammatik shakllarini, so‘z turkumlari va ularning turlarini o‘rganadi.

Mustaqil so‘zlar lug‘aviy ma’noga ega, biror narsa, shaxs, belgi, hodisa, harakatni ataydigan, o‘ziga xos shakllari mavjud, gap bo‘lagi vazifasida kela oladigan til birliklari.

Mayl harakatning voqelikka munosabatini so‘zlovchi nuqtai nazaridan belgilaydigan shakllardir. Maylning quyidagi turlari bor: 1) xabar mayli (*keldi*); 2) buyruq-istak mayli (*kel, kelay*); 3) shart mayli (*kelsa*); 4) maqsad mayli (*kelmoqchi*).

Modal so‘zlar so‘zlovchining voqelikka va o‘z fikriga munosabatini ifodalaydi. Modal so‘zlar ham sof va vazifadosh modal so‘zlarga bo‘linadi: **1. Sof modal so‘zlar** faqat modal ma’no uchun xoslangan so‘zlardir: *haqiqatan, darhaqiqat, afsuski, attang, albatta, shekilli, avvalo, avvalambor, xullas, masalan, umuman, taxminan*. **2. Vazifadosh modal so‘zlar** modal ma’noda ham qo‘llanadigan so‘zlardir: *aftidan, chamasi, balki, ehtimol, shubhasiz* va shu kabilar.

Tayanch iboralar: ma’muriy-hududiy birlik, mahalla, oqsoqol, boshqaruv hokimiyati, jamoatchilik, kichik ma’muriy hudud, Oliy oqsoqollar kengashi.

106-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

107-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

108-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

Asosiy soʻzlar

MAHALLA

MAʼMURIY HUDUDIIY BIRLIK

37-dars. Doʻstlar diydori

I. Nutq tovushiga izoh: “D” undoshi til oldi, portlovchi, jarangli tovush hisoblanadi.

Bilib oling:

Ogʻzaki talaffuzda

balan
xursan
pisan
Samarqan

Imlo qoidasi boʻyicha

baland
xursand
pisand
Samarqand

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

dalil
daraxt
daromad
dud
doʻst

ruscha

доказательство
дерево
доход
дѳм
друг

Tez aytish

Dugona dastroʻmolni dazmolladi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Da-la, dav-lat, daz-mol, dan-ga-sa, de-vor, de-ra-za, do-ri-la-moq.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Davlat, davo, davomat, davr, dada, dazmol, dala, dalil, damlamoq, dangasa, daraja, darvoza, daryo, darmonsizlanmoq, darslik, darhaqiqat, dasta, dastroʻmol, dafn, daftar, dasht, daʻvo, daqiqa, dahshat, devor, demak, demoq, dengiz, deraza, did, din,

diqqat, dodlamoq, doira, don, dorboz, dog'lamoq, dunyo, durbin, do'qlamoq, davolamoq, dadillanmoq, dazmollamoq, dardlashmoq, demoq, dimlamoq, dovdiramoq, dorilamoq, dudlamoq, dumalamoq, do'ppaymoq, do'stlashmoq.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) dugonam ning dutori;	4) dahshat dan dovdiramoq;
2) dimlamani dimlamoq;	5) diqqat bilan davolamoq;
3) dangasaga do'qlamoq;	6) dumaloq doira.

VI. To'rtliklarni yod oling.

Dedim: ayt, umrning ma'nosi nima?

Dedi: chaqmoq yo sham', yoki parvona.

Dedim: bu dunyoga bino qo'ygan kim?

Dedi: yo go'l, yo mast, yoki devona.

(Pahlavon Mahmud)

V. Suhbat.

- Do'stlikning qadrli xislati.
- Sodiqlik.
- Yoqimsizi?.
- Yolg'onchilik.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Do'stga sadoqat

Ulug' shoir Alisher Navoiyning o'zidan kattaroq Pahlavon Muhammad degan do'sti bor edi. Ikkalasi sirdosh va qadrdon bo'lgani uchun juda yaxshi ko'rar edi. Kunlardan bir kuni Pahlavon Muhammad kichik bir gunohi sababli shirakayf shoh Husayn Boyqaroning g'azabiga uchradi. Husayn Boyqaro mastlikda Pahlavon Muhammadning soqol-mo'ylovini qirib tashlanglar, so'ng kaltadum libos kiydirib, ko'cha-kuyda sazoyi qilinglar, deb farmon berdi. Bu podsholik uchun katta falokat edi. Chunki Pahlavon Muhammad butun saltanatdagi pahlavonlarning ustoz edi. Agar Pahlavon Muhammad sazoyi qilinsa, Hirotda katta qo'zg'olon

bo'lishi va saltanat qo'ldan ketishi mumkin edi. Bu sovuq xabarni bosh vazir Alisher Navoiyga etkazishdi. Navoiy falokatning oldini olish uchun tezlikda Husayn Boyqaro huzuriga yetib bordi. Navoiy shohga *“Sultonim, sizga ayonki, men Pahlavon Muhammad bilan ilgari do'stman. Shu bois bir xil kiyinamiz, soqol-mo'ylovimizni ham bir xil o'stiramiz. U boshqa, men o'zgacha kiyinib yursak o'rtadagi ahdimiz buzulib, o'zimiz subutsiz bo'lib qolamiz. Buyuringiz, mening ham soqol-mo'ylovimni qirsinlar va Pahlavon Muhammadga berilgan kalta libosni kiydirib, do'stim bilan birga shahar aylantirsinlar”*, dedi. Navoiyning do'stlari va saltanatga sadoqatini ko'rgan Husayn Boyqaro Pahlavan Muhammadning gunohidan o'tdi va jazo qoldirildi (*Malik Murodov, Muharrama Shayxova. Asotirlar va rivoyatlar. T.: “Yosh gvardiya”, 1990-yil, 63-64-betlar*).

Lug'at

Ulug'-великий, o'z-sam, katta-большой, do'st-друг, ikkala-оба, sirdosh-единомышленник, qadrdon-дорогой, bir-один, kun-день, kichik-небольшой, gunoh-преступление, shirakauf-подвыпивший, shoh-царь, g'azab-ярость, uchramoq-попадаться, mastlik-опьянение, soqol-борода, mo'ylov-усы, qirmoq-бриться, kaltadum-куцый, libos-одежда, kiydirmoq-одевать, sazoyi qilmoq-предавать позору, farmon-указ, falokat-беда, saltanat-власть, pahlavon-богатырь, ustoz-наставник, qo'zg'olon-восстание, saltanat-власть, sovuq xabar-неприятная весть, ahd-уговор, subutsiz-неустойчивый, sadoqat-верность, gunoh-грех, jazo-наказание, qoldirmoq-оставлять.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Do'stlik

Do'stlik – inoqlik, ahillik munosabatlari bilan bog'langan xususiyat. Bu xislatni qadrlagan, totuvlikning qadriga yetgan kishilarning hayoti mazmunli bo'ladi.

Dehlaviy

Yaminiddin Abdulhasan Xusrav Dehlaviy 1253-yilda Patyolida tug'ilgan. Uning otalari asli shahrisabzlik bo'lishgan. Mo'g'ullar

bosqinidan so'ng Hindistonga ketishgan. Dehlaviyni bobosi tarbiya qilgan. Dehlaviy fors tilida ijod qilgan. Uning shoir bo'lishida onasining xizmati katta. Dehlaviyning ustoz shoir Xoja Aziziddindir. Dehlaviy o'sha zamonning barcha fanlari bo'yicha chuqur bilim oladi. Turkiy, forsiy, arab va hind tillarini o'rganadi. Dehlaviy shoir, olim va bastakor bo'lib yetishadi. Uni saroyga chaqirishadi. Dehlaviy uch sulolaga mansub yetti sulton saroyida xizmat qiladi. U umrining oxirida saroydan ketib, tariqat yo'liga kiradi. Dehlaviy 1327-yilning 27-sentyabrida Dehlida vafot etgan. U dastlab «Sultoniy» taxallusi bilan she'rlar yozgan. Dehlaviy forsiy she'riyatni yangi bosqichga olib chiqdi. Uning ijodiy merosi 500 ming baytga yaqindir. Dehlaviy turkiy, arab, urdu va hind tillarida ham asarlar yozgan. Uning beshta she'riy devoni bor: «Tuhfat us-sig'ar» («Yoshlik tuhfasini», 1227), «Vasat ul-hayot» («Umr o'rtasi», 1284), «G'urrat ul-kamol» («Kamolot ibtidosi», 1293), «Baqiyai naqiya» («Saralarning sarasi», 1316), «Nihoyat ul-kamol» («Kamolot nihoyasi», 1325), Dehlaviy ikkinchi bo'lib «Xamsa» yozdi. Bundan tashqari «Qiron us-sa'dayn» («Ikki saodatli sayyoraning uchrashuvi», 1289), «Miftoh ul-futuh» («G'alabalar kaliti», 1291), «Duvalroniy va Xizraxon» (1316), «No'h sipehr» («To'qqiz falak», 1318), «To'g'luqnoma» dostonlarini ham yozgan (*O'zME, 9-jild, 520-521-betlar*).

Daniya

Daniya qirolligi – Yevropaning shimoli-g'arbidagi davlat, Yutlandiya yarim orolining katta qismini va unga yaqin orollar guruhi (Zelandiya, Fyun, Lollann, Falster va boshqalar) ni o'z ichiga oladi. Maydoni 43043 km² (ichki muxtoriyat asosida Daniya qirolligi tarkibiga kiruvchi Farer orollari hamda Grenlandiya orolidan tashqari), aholisi 5,33 mln. kishi (2000-yil). Poytaxti – Kopengagen shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 14 amt (viloyat) ga bo'lingan. Ular o'z ichida kommunalarga ajralgan. Davlat tuzumi – konstitutsiyali monarxiya. Davlat boshlig'i – qirol (qirolicha). Qonun chiqaruvchi hokimiyatni qirol bilan folketing (bir palatali parlament) amalga oshiradi. Ijroiya hokimiyatni qirol bajaradi. Daryolarining kattasi Gudeno. Yirik qo'riqxonalari: Xesselyo, Vorse. Aholisining 98 foizi danlar, shuningdek, nemislar va frizlar bor. Dindorlarining 91 foizi – lyuteranlar. Yirik shaharlari: Kopengagen, Orxus, Odense, Olborg. Daniya 1945-yildan BMT ning a'zosi. O'zbekiston

Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarini 1992-yilning 25-yanvarida o‘rnatgan (*O‘z ME, 3-jild, 189-bet*).

Daromad deklaratsiyasi

Daromad deklaratsiyasi – moliya yoki kalendar yilida fuqarolar (jismoniy shaxslar) tomonidan soliqqa tortiladigan jami daromadlari ko‘rsatilgan va davlat organlariga taqdim etiladigan xabarnoma. Jahondagi barcha rivojlangan mamlakatlarda mulk deklaratsiyasi bilan bir qatorda joriy qilingan.

O‘zbekistonda «O‘zbekiston Respublikasi fuqarolaridan va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig‘i to‘g‘risida» gi (1991-yil 15-fevral) qonunga ko‘ra, o‘zining asosiy ish joyidan chetda daromad topgan jismoniy shaxs daromad deklaratsiyasini hisobot yilidan keyingi yilning 1-apreldan kechiktirmay o‘zining istiqomat joyidagi soliq idorasiga taqdim etishi shart. Tamom bo‘lgan kalendar yilida faqat asosiy (xizmat, o‘qish) joyida mehnat vazifalarini bajarishdan daromad olgan jismoniy shaxslar shu yil uchun olingan daromadlari haqida daromad deklaratsiyasi taqdim etmaydilar.

Muddatida taqdim qilinmagan daromad deklaratsiyasi uchun yoki noto‘g‘ri ma’lumotlar berilib, daromadlar yashirilganda, fuqarolar belgilangan tartibda javobgar bo‘ladilar (*O‘z ME, 3-jild, 207-bet*).

VIII. Ish qog‘ozi.

TASDIQLAYMAN

«Sharq guli» mas’uliyati cheklangan

jamiyat boshqaruvining raisi

(imzo) S.G‘aniyev

1999-yilning 9-fevrali

«Sharq guli» mas’uliyati

cheklangan jamiyat kassasida o‘tkazilgan taftish

DALOLATNOMASI

1999-yilning 8-fevrali Toshkent shahri

Raisi – jamiyat bosh hisobchisining o‘rinbosari Erkinoy Rahimovna Olimova, a’zolari – rejalash bo‘limining iqtisodchisi Naima Ikromovna Karimova va hisobchi Oysha Nu‘monovna Po‘latovalardan iborat jihozlarni yo‘qlama qilish komissiyasi jamiyat boshqaruvi raisining 1999-yilning 7-fevralidagi 19-raqamli buyrug‘iga muvofiq «Sharq guli» mas’uliyati cheklangan jamiyat

kassasida 1999-yilning 8-fevralidagi holat asosida taftish o‘tkazdi. Taftish jamiyat kassiri Narimon Ubaydullaev ishtirokida o‘tkazildi.

Taftish o‘tkazish natijasida:

- 1) kassadagi naqd pul qoldig‘i 184 so‘m ekanligi;
- 2) kassa daftari bo‘yicha pul qoldig‘i 184 so‘m ekanligi aniqlandi.

Jamiyat kassasida boshqa qimmatdor buyumlar topilmadi, bu hol hisob ma’lumotlariga mos keladi.

Kassa daftarini yuritish va pullarini saqlash tartibi «Davlat, kooperativ va jamoat korxonalari, tashkilotlari va muassasalari tomonidan kassa ishlarini yuritish haqida nizom» talablariga mos keladi.

Komissiya raisi: (imzo) E.R.Olimova
Komissiya a’zolari: (imzo) N.I.Karimova
(imzo) O.N.Po‘latova
Kassir (imzo) N.Ubaydullaev

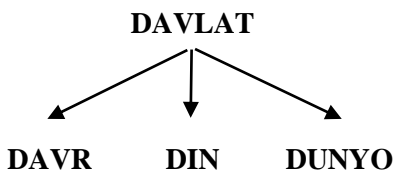
(M. Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 195-196-betlar*)

IX. Grammatik terminlar.

Daraja shakllari narsadagi belgini ortiqcha yoki kamlik jihatidan farqlaydi. Uning quyidagi turlari bor: 1) oddiy daraja (*qizil*); 2) qiyosiy daraja (*qizilroq*); 3) ozaytirma daraja (*qizg‘ish, qizg‘imtir*); 4) orttirma daraja (*qip-qizil, juda qizil*).

Dona son shaxs yoki narsaning miqdorini donalab ko‘rsatadi. M.: *besh*ta olma, *besh dona* olma, *o‘n nafar* kishi, *olti tup* daraxt.

Asosiy so‘zlar

109-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

110-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

111-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

Tayanch iboralar: ulug‘ shoir, Alisher Navoiy, Pahlavon Muhammad, do‘st, sirdosh, qadrdon, kichik gunoh, shirakayf, shoh Husayn Boyqaro, g‘azab, mastlik, soqol-mo‘ylov, kaltadum, libos, sazoyi, farmon, falokat, pahlavon, ustoz, qo‘zg‘olon, sovuq xabar, bosh vazir, sadoqat, gunohidan o‘tmoq, jazo qoldirmoq.

38-dars. Shoirlar shuhrati

I. Nutq tovushiga izoh: “Sh” undoshi til oldi, sirg‘aluvchi, jarangsiz undosh hisoblanadi.

Taqqoslang:

O‘zbekcha

shar (звукоподражание)
shaqillamoq
shaldiramoq
shag‘al
shipildoq
shovqin
shoyi
sholi
sho‘xlik

ruscha

шар (yer shari)
щёлкать
шуршать
щебень
шипущий
шум
шелк
шала
шалость

Tez aytish

Shokir sharsharaga shoshildi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Sha-ba-da, sha-kar, sha-mol, shan-ba, shil-di-ra-moq, shi-rin.

II. Zaruriy so‘zlarni ko‘chirib yozing va tarjima qiling:

Shabada, shabnam, shavkat, shay, shayton, shakar, shakllanmoq, sham, shamol, shanba, shapaloq, sharbat, sharmanda, sharoit, shart, shartnoma, sharshara, sharq, shaftoli, shaxs, shaxsiy, shahar, sher, she‘r, shilinmoq, shim, shimol, shior, shippak, shirin, shisha, shishmoq, shogird, shoir, sholg‘om, shoshmoq, shunday, shuhrat, shaylamoq, shaytonlamoq, shakllanmoq, shalviramoq, shaldiramoq, shalpaymoq, shamollamoq, sharaqlamoq, sharillamoq, shartlashmoq, sharhlamoq, shaqillamoq, shivalamoq, shivirlamoq, shikastlanmoq, shilinmoq, shimarmoq, shimmoq, shipillamoq, shipshimoq,

shitirlamoq, shifolanmoq, shishmoq, shiqirlamoq, shovullamoq, shodlanmoq, shug‘ullanmoq, sho‘ng‘imoq, sho‘rlamoq.

Paronimlarni farqlang:

Sher (лев)-she‘r (стих), шуба (kiyim)-shu‘ba (отделение).

III. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) sharq ning shuhrati;	4) shartnomad an shodlanmoq;
2) sho irni shoshirmoq;	5) shifokor bilan shartlashmoq;
3) sharsharag a sho‘ng‘imoq;	6) shirin shaftoli.

VI. She‘rlarni yod oling.

Qancha buyuk zotlarga makon bo‘lgan Xorazm,
O‘tgan-ketgan tarixing barchaga kunday ayon.
Sira ajab emasdir Mashhad ham aylab bazm,
Bir **qiyot** farzandiga ta‘zimda bo‘lsa jahon, –

(Abdulla Oripov)

Jahon bast-u kushodi ilm birla,
Nadur dilning murodi ilm birla.
Ko‘ngillarning sururi ilmdandur,
Ko‘rar ko‘zlarning nuri ilmdandur.

(Furqat)

V. Suhbat

- Shoir kim?
- She‘r bilimdoni.
- Nimani yozadi?
- Idrok qilganini.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Shoirlar shohi

Muhammadrizo Ogahiy 1809-yilning 17-dekabrida Xiva shahri yaqinidagi Qiyot qishlog‘ida mirob oilasida tug‘ilgan. U maktab va madrasada o‘qiydi. Ulug‘ mutafakkirlarning asarlari bilan tanishadi. Arab, fors tillarini o‘rganadi. Otasi vafotidan so‘ng unga amakisi

Shermuhammad Munis yordam beradi. Munis xonlikda tanilgan davlat arbobi, shoir, tarixchi olim va adabiyotshunos edi. Muhammadrizodagi tugʻma isteʼdod uning kelajakda shoir hamda olim boʻlib shakllanishiga sabab boʻldi. Ogahiy keyinchalik xonlikning bosh mirobi vazifasida 30 yil xizmat qildi. U shoir sifatida «Taʼviz ul-oshiqin» (Oshiqlar tumori) sheʼriy devonini tuzgan. Devonda shoirning 18000 misra sheʼri jamlangan. Uning forsiy sheʼrlari (1300 misra) ham mazkur devonga kiritilgan. U 27 yoshida devon tuzgan, devondan 19 xil janrdagi sheʼrlar oʻrin olgan. Ogahiy tarixchi olim sifatida Munisning chala qolgan «Firdavs ul-iqbol» (Baxt bogʻi) asarini yozib tugatdi. Oʻzi esa «Riyozi ud-davla» («Saltanat bogʻlari», 1844-yil), «Zubdat ut-tavorix» («Tarixlar qaymogʻi», 1845-1846-yillar), «Jome ul-voqeoti sultoniy» («Sultonlik voqealarini jamlovchi», 1857-yil), «Gulshani davlat» («Davlat gulshani», 1865-yil), «Shohidi iqbol» («Iqbol guvohi», 1872-yil) tarixiy asarlarini yozdi. Ogahiy Mirxond, Astrobodiy, Zayniddin Vosifiy, Ali Gʻijduvoni, Muqim Hirotiy, Yusuf Munshi, Voiz Husayn Koshifiylarning tarixiy asarlarini forsiy tilidan oʻzbekchaga tarjima qildi. Shuningdek, Kaykovusning «Qobusnoma», Saʼdiy Sheroziyning «Guliston», Jomiyning «Yusuf va Zulayho», Hiloliyning «Shoh va gado», Nizomiyning «Haft paykar» (Yetti goʻzal) badiiy asarlarini oʻzbek tiliga oʻgirdi. Ogahiy 1874-yilda vafot etgan (*OʻzME, 6-jild, 452-454-betlar*).

Lugʻat

Yaqin-недалеко; близко, migob-министр по водному хозуайству, водник; shahar-город, tanishmoq-знакомиться, oʻrganmoq-изучать, amaki-дядя со стороны отца, shoir-поэт, tarixchi-историк, olim-учёный, adabiyotshunos-литературовед, tugʻma-врождённый, isteʼdod-талант, способность; kelajak-будущее, yordam bermoq-помогать, tuzmoq-составлять, jamlamoq-собирать, kiritmoq-включать, yozmoq-писать.

VII. Mustaqil taʼlim uchun matnlar.

Sheryurak

Sheryurak – qo‘rqmas, botir insonlarga beriladigan sifat. Bunday insonlar vatanparvar, xalqparvar bo‘lishadi. Ular mardligi tufayli o‘z xalqiga, o‘z millatiga sadoqat bilan xizmat qiladilar.

Shayboniyxon

Sulton Muhammad Shayboniyxon 1451-yilda tug‘ilgan. Abulxayrxonning nabirasi, Shohbudog‘ sultonning o‘g‘li. Sulton Muhammadning laqabi Shohbaxt. Otasi vafotidan so‘ng bobosi qaramog‘ida ulg‘ayadi. Unga Boyshayx otaliqlik qiladi. Buxoroda, Samarqandda o‘qigan. Bobosi vafotidan so‘ng taxtga o‘tirgan va Dashti Qipchoqda o‘z hukmronligini o‘rnatgan. 1490-yillarda temuriylar davlatni boshqara olmay qoldi. Shu bois Movarounnahrga eroniyalar tahdidi kuchaydi. Musulmon sunniylarning da‘vati bilan Shayboniyxon janubga yurish boshlaydi. Movarounnahrdan kim Temur davlatini parchalashga xizmat qilgan bo‘lsa, ayovsiz jazoladi. Movarounnahr va Xurosonni eroniyalar tajovuzidan saqlab qoldi. Shayboniyxon Amir Temurni juda hurmat qilgan. Katta o‘g‘liga Temur Sulton deb nom beradi. Shayboniyxon o‘zbek va fors tillarida g‘azal va ruboiylar yozgan. Uning ba‘zi she‘rlari va «Bahr ul-xudo» dostoni saqlanib qolgan. Uning vatanparvar shayx Najmiddin Kubroga bag‘ishlab yozgan she‘ri mavjud. Shayboniyxon Eron shohi Ismoil Safaviy bilan bo‘lgan jangda halok bo‘ldi. Uning jasadi Samarqand shahri Registon maydonidagi Baland Sufaga dafn qilingan. Bu joy keyin shayboniyalar daxmasi bo‘lib qoldi va u yerga yana 11 kishi dafn qilingan. (O‘zME, 9-jild, 679-bet).

Shveysariya

Shveysariya Konfederatsiyasi – Markaziy Yevropada, Alp tog‘larida joylashgan davlat. Maydoni 41,3 ming km², aholisi 7,1 mln. kishi (1998-yil). Poytaxti – Bern shahri. Konfederatsiya tarkibida 22 ta kanton bor. Kantonlar o‘z ichida kichik kantonlarga bo‘lingan. Davlat tuzumi – federal respublika. Davlat boshlig‘i – prezident. Ikki palatali parlament – Ittifoq majlisi oliy qonun chiqaruvchi hokimiyat hisoblanadi. Katta daryolari: Reyn, Aare. Aholisi to‘rt xalq (german-shveysarlar, fransuz-shveysarlar, italyan-shveysarlar va retoromanlar) dan iborat. Yirik shaharlari: Syurix, Bazel, Jeneva, Bern, Lozanna. Shveysariya 1815-yilning 20-martida

«abadiy betaraflik» haqida maxsus deklaratsiyani e’lon qildi. Shundan boshlab xalqaro janjallarga aralashmadi. Shveysariya hududida juda ko‘p xalqaro tashkilotlar joylashgan. Shveysariya BMT ning o‘ziga a’zo bo‘lmagan, lekin uning ko‘pgina maxsus tashkilotlariga a’zodir. O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 5-mayidan o‘rnatgan (O‘zME, 10-jild, 30-34-betlar).

VIII. Ish qog‘ozi.

SHARTNOMA

Toshkent shahri, ikki minginchi yil o‘ninchi mart

Biz, Toshkent shahar Oxunboboyev ko‘chasi 18-uyda yashovchi Sodiq Xoliqovich Salimov va Toshkent shahar 4-Qorasuv dahasi, 40-uy, 28-xonadonda yashovchi Qodir Mo‘minovich Ibrohimov, ushbu shartnomani quyidagilar haqida tuzdik:

1. Men, S.X.Salimov Toshkent shahar IIB davlat avtonazorat ro‘yxatlash va imtihon olish bo‘limi tomonidan 1993-yilning 24-fevralida berilgan GE434545 raqamli texnik pasportga asosan menga tegishli «Jiguli» markali yengil mashinani (1989-yilda ishlab chiqarilgan, shassi raqami belgisi N 01-47 TN) Q.M.Ibrohimovga hadya qildim.

2. Men Q.M.Ibrohimov, mazkur avtomashinani S.X.Salimovdan hadya sifatida qabul qildim.

3. Mazkur avtomashina shartnoma tuzuvchilar tomonidan 520000 (besh yuz yigirma ming) so‘m miqdorida baholandi.

4. Hadya qilingan avtomashina bu shartnomaga qadar hech kinga sotilgan emas, garovga qo‘yilmagan, nizoda bo‘lmagan, foydalanish taqiqlab qo‘yilmagan.

5. Shartnoma uch nusxada tuzildi: 1-nusxa notarial idorada saqlanadi, qolgan nusxalar Q.M.Ibrohimovga avtomashinani ro‘yxatdan chiqarish va ro‘yxatga qo‘yish uchun beriladi.

(imzo)

S.X.Salimov

(imzo)

Q.M.Ibrohimov

(Notarial idoraning tasdiqlovchi yozuvlari va muhri)

(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 81-bet*).

IX. Grammatik terminlar.

Shaxs-son shakllari harakat-holatning bajaruvchi shaxsini ko'rsatib, fe'lni kesim sifatida shakllantiradi.

So'zlovchi – I shaxs (*keldim - keldik*).

Tinglovchi – II shaxs (*kelding - keldingiz*).

O'zga – III shaxs (*keldi - keldilar*).

TUSLANISHning ukki xil ko'rinishi bor:

1-tuslanish

	birlik			ko'plik			
I shaxs. Men	} bora	{	man	I shaxs. Biz	} bora	{	miz
II shaxs. Sen			san	II shaxs Siz			siz
III shaxs. U			di	III shaxs. Ular			di (lar)

2-tuslanish

	birlik			ko'plik			
I shaxs. Men	} bordi	{	m	I shaxs. Biz	} bordi	{	k
II shaxs. Sen			ing	II shaxs Siz			ngiz
III shaxs. U			-	III shaxs. Ular			(lar)

Sheva mahalliy dialektning fonetik, leksik, gramatik umumiylikka ega bo'lgan ma'lum hududni qamrab oluvchi

Shart yuklamalari shart va to'siqsizlik ma'nolarini ta'kidlash uchun qo'llanadi. Bular: *agar, agarda, gar, mabodo, basharti*.

Shart mayli boshqa biror harakatning bajarilishi uchun bu harakatning bajarilishi shart ekanligini bildiruvchi mayldir. U **-sa** qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi. M.: *Mehnat qilsang baxting ochiladi*.

Tayanch iboralar: Muhammadrizo Ogahiy, Qiyot qishlog'i, mirob, arab, fors tillari, Shermuhammad Munis, «Ta'viz ul-oshiqin», «Riyoziy ud-davla», «Zubdat ut-tavorix», «Jome ul-voqeoti sultoniy», «Gulshani davlat», «Shohidi iqbol», tarixiy asar, tarjima qilmoq.

112-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

113-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

114-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

Asosiy soʻzlar

SHARTNOMA

SHART SHAROIT SHAXS

39-dars. Chinakam choʻqqi

I. Nutq tovushiga izoh: “Ch” undoshi til oldi, portlovchi, jarangsiz, qorishiq tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

Oʻzbekcha

chakak
chakalak
chiziq
chizma
chipqon
chorak
chuvalchang
choʻyan

ruscha

челюсть
чащоба
черта
чертеж
чирей
четверть
червяк
чугун

Tez aytish

Chayqovchi chiqimni chamaladi.

Boʻgʻinlarni toʻgʻri oʻqing!

Che-ga-ra, chi-roy-li, cha-qa-loq, char-cha-moq, chi-qim, chaq-moq.

II. Zaruriy soʻzlarni koʻchirib yozing va tarjima qiling:

Chavandoz, chayon, chaynamoq, chayqovchi, chala, chamalamoq, chang, chanqamoq, changʻi, chapak, charm, chaqaloq, chiqish, chaqmoq, chevar, chegara, chekmoq, chelak, chigit, chidamoq, chigirtka, chizmoq, chiroyli, chiqmoq, chopmoq, choʻl, chaymoq, chalmoq, chalgʻimoq, changimoq, charaqlamoq, charchamoq, chatishtirmoq, chaqirmoq, chaqnamoq, chegaralamoq, chekinmoq, cheklamoq, chertmoq, chetlamoq, chetlatilmoq,

chigallashmoq, chiyillamoq, chimchilamoq, chiniqmoq, chinqirmoq, chirillamoq, chirimoq, chiqillamoq, choklamoq, chog'ishtirmoq, chog'lamoq, chuvalamoq, chuqurlashmoq, cho'zmoq, cho'kmoq, cho'llamoq, cho'loqlanmoq, cho'milmoq, cho'chimoq, cho'qimoq.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) cho'lning chegarasi;	4) chegaradan chiqmoq;
2) chizmani chizmoq;	5) chaqaloq bilan chalg'imoq;
3) chaylaga chopmoq;	6) chiroyli chang'i.

IV. To'rtliklarni yod oling.

Chin do'st ul – do'stligi oshaversa gar,
Do'stidan yomonlik ko'rganida ham.
Boshiga ming jafo toshi yog'ilsa,
Mehr uyi u toshdan bo'lur mustahkam.

(Jomiy)

Cho'qqidan bir kichik tosh yumalasa,
Tog'ni qulatgudek suron qiladi.
Ko'zingdan bir tomchi yosh yumalasa,
Tog'day yuragimni vayron qiladi.

(E. Vohidov)

V. Suhbat.

- Choqqiga chiqasizmi?
- Ha, chiqaman.
- Charchab qolmaysizmi.
- Yo'q.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Chinakam cho'qqi

Yer yuzidagi eng baland cho'qqi *Jomolungma* bo'lib, Himolay tog'larida, ya'ni Nepal bilan Xitoy chegarasida joylashgan. Mazkur cho'qqi qisman *Sagarmatxa* (Nepal) milliy bog'i tarkibidan o'rin olgani uchun shu nom bilan ham atashadi. Inglizlar 1855-yilda bosqinchi general *Jorj Everest* nomi berishgan. Jomolungma cho'qqisining balandligi 8848 metrdir. U zamini kembriygacha

vujudga kelgan gneys va granitlardan, 7000 metrdan yuqori qismi mezozoyning kristalli ohaktosh va slaneslaridan tarkib topgan. Shakli piramidasimon bo‘lib, tog‘ tepasidan atrofga 5000 mert balandlikkacha muzlar oqib tushgan. Janubiy yon bag‘ri tik bo‘lgani uchun bu yerda qor turmaydi. Jomolungma cho‘qqisiga 1953-yilning 29-mayida J. Xant boshliq ingliz ekspeditsiyasining a‘zolari nepallik Tensing va yangi zelandiyalik E. Xillari chiqib etdilar. Ayollardan birinchi bo‘lib yaponiyalik alpinist Y. Tabey (1976-yilda) chiqqan. 1998-yilda o‘zbekistonlik alpinistlar Jomolungma cho‘qqisini zabt etdilar. Hindikush tog‘ tizmasidagi eng baland cho‘qqi **Tirichmar** (7690 metr) Pokistonning shimolidadir. Tyanshan tog‘idagi eng baland cho‘qqilar: **G‘alaba** (7439 metr), **Xontangri** (6995 metr). (*O‘zME, 3-jild, 2002-yil, 622-bet*).

Lug‘at

Yer yuzi-земной шар, eng-sамый, baland-высокий, cho‘qqi-вершина, chegara-граница, joylashmoq-помещаться, qisman-частью, milliy-национальный, bog‘-парк, tarkib topmoq-складываться, o‘rin olmoq-занимать место, atamoq-именовать, bosqinchi-захватчик, yuqori-верхний, ohaktosh-известняк, oqib tushmoq-притекать, tarkib topmoq-складываться, shakl-форма, тера-верх, atrof-okружность, balandlik-возвышенность, muz-лёд, oqib tushmoq-стекать, janubiy-южный, yon bag‘ri-боковая склон, tik-прямой, qog-снег, turmoq-стоять, chiqmoq-взбираться, birinchi-первый, zabt etmoq-завоевывать.

Cho‘lpon

Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon 1897-yilda **Andijonda bazzoz** oilasida tug‘ilgan. Abdulhamid avval maktabda, keyin Andijon va Toshkent madrasalarida tahsil oldi. Jadidlar **Qo‘qon muxtoriyatini** e‘lon qilishdi. Muxtoriyat **madhiyasini** Cho‘lpon yozib berdi. 1918-yilning fevralida muxtoriyat bostirildi. Cho‘lpon quvg‘inga uchrab, Orenburgga ketdi. U yerda Boshqidiston hukumati raisining kotibi bo‘lib ishladi. Toshkentga kelib, 1919-yilning kuzida “Yangi Sharq” gazetasi tahririyatiga ishga kirdi. Buxoro Xalq Respublikasi tashkil etilgach, Fitratning taklifi bilan Buxoroga bordi. 1921-1922-yillarda Cho‘lpon “Axbori Buxoro” gazetasiga muharrirlik qildi. Ammo yana quvg‘in boshlandi va Cho‘lpon

Toshkentga keldi. Cho‘lpon “Inqilob” jurnaliga ishga kirdi. 1923-yilda Andijonda “Darxon” gazetasini tashkil etdi. Cho‘lpon ham u yerda ishlay boshladi. Cho‘lpon 1924-yilda “Darxon” gazetasi tugatilib, Cho‘lpon Toshkentga qaytib keldi. Milliy teatr tashkilotchilaridan 24 nafar o‘g‘il-qiz Moskvaga jo‘natildi. Cho‘lpon ham ular bilan birga ketdi. U Moskvadagi o‘zbek dramstudiyasida tarjimon va dramaturg bo‘lib ishladi va Bryusov nomli institutda tahsil oldi. 30-yillarda Cho‘lponga qarshi maqolalar chiqq boshladi. Cho‘lpon 1932-yilda Moskvaga ko‘chib ketdi. 1935-yilda Toshkentga qaytib Hamza teatrida emakdosh (maslahatchi) bo‘lib ishladi.

Cho‘lpon 20-yillarda ham she‘riy, ham nasriy sohada samarali ijod qildi. U *“Buloqlar”* (1922), *“Uyg‘onish”* (1923), *“Tong sirlari”* (1926), *“Soz”* she‘riy to‘plamlarini nashr ettirdi. *“Oydin kechalar”*, *“Qor qo‘ynida lola”*, *“Novvoy qiz”*, *“Oq podshoning in‘omi”* kabi o‘nga yaqin hikoyalarini ham yozdi. Cho‘lpon *“Yorqinoy”*, *“Mushumzo‘r”*, *“O‘rtoq Qarishboyev”*, *“Hujum”* (Yan bilan hamkorlikda), *“Hijrat”* (sahnaga qo‘yilmay qolgan) kabi sahna asarlarini yozdi. Shekspirning *“Hamlet”*, Pushkinning *“Boris Godunov”*, *“Dubrovskiy”*, Gogolning *“Tergovchi”*, Frankoning *“Feruza”*, Gorkiyning *“Ona”*, Andreyevning *“Osilgan yetti kishining hikoyasi”* va boshqa asarlarni tarjima qildi. Cho‘lpon 30-yillarda *“Kecha va kunduz”* dialogiya (ikkinchi qismi yo‘qolgan) sini yozdi. Cho‘lpon 1937-yilda qamoqqa olinib, 1938-yilning 4-oktyabrida otib tashlandi (*O‘zME, 9-jild, 668-670-betlar*).

VII. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Charxiy

Taniqli shoir Asqarali Hamroaliev Charxiy 1900-yilning 23-fevralida Qo‘qonda tug‘ilgan. Avval mahalliy maktabda, so‘ng Qo‘qondagi madrasada o‘qigan. O‘qishni tamomlagandan keyin Qo‘qondagi to‘quvchilik korxonasida ishlagan. 16 yoshidan she‘r yozib tanilgan. 1939-yilda Alisher Navoiy tavalludining 500 yillik yubileyiga tayyorgarlik guruhida xattot bo‘lib ishlagan. 1941-yildan Qo‘qondagi Muqimiy uy-muzeyida ilmiy xodim, 1942-1947-yillarda Qo‘qon shahar teatrida emakdosh, 1950-1979-yillarda Farg‘ona viloyat adabiyot muzeyida ilmiy xodim bo‘lib ishlagan. Charxiy

Sharq mumtoz she'riyatidan ilhom olgan. Sulaymonqul Rojiiy, Mirza Ho'qandiylardan aruz ilmini o'rgangan. 1916-yildan g'azal yoza boshlagan. Ilk she'rlari «Yangi Farg'ona» gazetasi, «Mushtum» jurnalida bosilgan. Shoir ijodi asosini g'azal, muxammas va masnaviylar tashkil qiladi. Charxiyning «Shirin va achchiq» (1959), «She'rlar» (1966), «Alixo'ja-Xo'jaali» (1970), «Devon» (1972), «Beshigingda yotmayman» (1975) she'riy to'plamlari nashr etilgan. Charxiy 1979-yilning 18-dekabrida vafot etgan. Shoirning ko'plab she'rlari hozir ham qo'shiq bo'lib kuylanmoqda (*O'z ME, 9-jild, 575-bet*).

Chustiy

Taniqli shoir, tarjimon Chustiy (Nabixon Xo'jaev) 1904-yilning 20-fevralida Chust shahrida tug'ilgan. Avval Chust va Qo'qondagi mahalliy maktabda o'qigan. Keyin madrasada tahsil olgan. Alisher Navoiy tavalludining 500 yillik yubileyiga tayyorgarlik munosabati bilan Toshkentga ishga chaqirilgan. 1939-yildan Muqimiy teatrida emakdosh, 1941-yildan teatr direktori, 1942-yildan O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi adabiyot fondi direktori, 1959-yildan Til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo'lib ishlagan. Chustiy shoir sifatida mumtoz she'riyatimizga xos g'azal, muxammas, musaddas, murabba', ruboiy, tuyuq, masnaviy janrlarida ijod qilgan. Uning «Gul mavsumi» (1969), «G'azallar» (1977) she'riy to'plamlari, «Hayotnoma» (1988), «Sadoqat gullari» (1992), «Ko'ngil tilagi» (1994), «Ko'rishguncha xayr endi» (2004) devonlari nashr etilgan. Chustiy bir necha dostonlar, dramalar ham yozgan. Chustiy Sa'diy, Hofiz, Xusrav Dehlaviy, Sobir Termiziy, Mirzoda Ishqiy va boshqa shoirlarning asarlarini forschadan o'zbek tiliga tarjima qilgan. Chustiy «Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati» (4 jildlik) ni tuzishda qatnashgan. Chustiy 1983-yilning 13-avgustida vafot etgan (*O'z ME, 9-jild, 663-bet*).

Chexiya

Chexiya Respublikasi – Markaziy Yevropadagi davlat. Maydoni 78,9 ming km², aholisi 10,5 mln. kishi (2002-yil). Poytaxti – Praga shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 14 oblast (viloyat) ga bo'lingan. Chexiya – suveren, demokratik davlat. Davlat boshlig'i – prezident. Qonun chiqaruvchi organi – deputatlar palatasi va senatdan iborat parlament. Ijrochi hokimiyat organi prezident tomonidan tayinlanadi.

Aholisining 81,3 foizi cheklar, yana slovaklar, polyaklar va boshqa millatlar yashaydi. Dindorlarining aksariyati katoliklar. Yirik shaharlari: Praga, Brno, Plzen, Ostrava. Chexiya 1993-yildan BMT ning aʼzosi. Oʻzbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1993-yilning 1-yanvarida oʻrnatgan (*Oʻz ME, 9-jild, 597-bet*).

VIII. Grammatik terminlar.

Chiqish kelishigining qoʻshimchasi -dan. Bu kelishik qoʻshimchasi otni, olmoshni, otlashgan soʻzni feʼlga bogʻlaydi. Mazkur kelishikdagi soʻzlar kimdan? nimadan? qaerdan? qachondan? qay holatda? soʻroqlariga javob boʻladi.

Tayyor qoliplar		
Men	$\left\{ \begin{array}{l} \text{uydan} \\ \text{togʻdan} \\ \text{qishloqdan} \\ \text{Toshkentdan} \\ \text{Evropadan} \end{array} \right\}$	keldim
U	$\left\{ \begin{array}{l} \text{uydagilardan} \\ \text{qoʻshnilardan} \\ \text{doʻstlardan} \\ \text{tanishlardan} \\ \text{jangchilardan} \end{array} \right\}$	sovgʻa oldi
Men	$\left\{ \begin{array}{l} \text{asaldan} \\ \text{novvotdan} \\ \text{qanddan} \\ \text{murabbodan} \\ \text{shakardan} \end{array} \right\}$	choyga soldim

Gapda vositali toʻldiruvchi, oʻrin holi, payt holi vazifalarini bajaradi. Masalan:

1. Xatni *Karimdan* berib yubor.
2. Bu xabarni *kitobdan* oʻqidim.
3. Uchinchi reys bilan *Moskvadan* uchib keldi.
4. Sovuq shamol *kuzdan* boshlanadi.
5. *Yaxshidan* bogʻ qoladi.
6. Bu *undan* ham yaxshi.

7. Uni chin *yurakdan* tabrikladi.

Cho'ziq unli nisbatan davomli talaffuz etiladigan unlidir. Bunday tovushlar shevalarimizda uchraydi. M.: *at (yilqi), a:t (ism), bar (ishga bor), ba:r (menda bor)*.

Chog'ishtiruv bog'lovchilari ergash gapni bosh gapga qiyoslash mazmuni asosida bog'laydi. Bular: *go'yo, go'yoki*.

Chama son noaniq miqdorni bildiradi. M.: *mingtacha odam, yuzlab kishilar, o'nlaracha xodim, soat o'n birlar, besh-o'n kun, o'n-o'n besh talaba*.

Chegara shakli otning, harakat-hodisaning vaqt yoki masofa nuqtai nazaridan chegarasini bildirib **-gacha** qo'shimchasi bilan hosil qilinadi. M.: *shahargacha, bahorgacha, tizzasigacha*.

Tayanch iboralar: baland cho'qqi, Jomolungma, Himolay tog'lari, Xitoy, Sagarmatxa (Nepal) milliy bog'i, bosqinchi general Jorj Everest, balandligi 8848 metr, 1953-yilning 29-mayi, J. Xant, nepallik Tensing, yangi zelandiyalik E. Xillari, Tirichmar (7690 metr), Pokiston, Tyanshan tog'I, G'alaba (7439 metr), Xontangri (6995 metr).

Asosiy so'zlar

CHEGARA

115-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

116-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

117-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

40-dars. Mangu obod yurt

I. Harfiy birikmaga izoh: O'zbek tilida "NG" harfiy birikmasi *burun tovushini* ifodalash uchun ishlatiladi. O'zbekcha tovushning talaffuziga e'tibor bering.

To'g'ri talaffuz qiling!

- 1) o'nglab-налаживая; улучшая
o'nlab-десятками; десятки
- 2) eng-самый
en-ширина
- 3) o'ngga-вправо
o'nga-к десяти

Tez aytish

Kengboyning ko'ngli kengmi?

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Si-ngil, ko'-ngil, gu-rung, zang-la-moq, shud-ring, ting-la-moq.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Anglamoq, bodring, bong, garang, gung, guring, dongdor, durang, yeng, yengmoq, jang, zanglamoq, keng, kengaymoq, manglay, ong, piching, singmoq, so'ng, tang, tanglay, teng, tinglamoq, tong, tarang, shudring, yanglishmoq, ko'ndalang, singil, ko'ngil, gurunqlashmoq, taranglashmoq.

Omonimlarni farqlang:

- 1) zang-ржавчина 2) yeng-рукав 3) zarang-клён
zang-звонок yeng-кушайте zarang-твёрдый
- 4) lang-настеж
lang-хромой

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

- 1) dongdorning tengi; 4) jangdan gurunqlashmoq;
2) gurungni tinglamoq; 5) dongdorlar haqida tinglamoq;
3) jangda yengmoq; 6) tonggi shudring.

IV. Masnu' she'rni yod oling.

Balodur manga hajring, davodur manga vasling,
Itobing manga ofat, hadising manga darmon.
Darmon manga hadising, ofat manga itobing,
Vasling manga davodur, hajring manga balodur.

(Bobur)

Mening ham bor do'st-u qarog'im,
Sha'nlarga she'rlar kuyladi.
Lekin tanho quvongan chog'im,
Sirdoshim deb seni o'yladim.

(Abdulla Oripov)

V. Suhbat.

- Afrosiyob tepaligi qayerda?
- Toshkentda.
- Nechanchi asrga oid?
- I-XIII asrlarga oid.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Mingo'rik tepa

Mingo'rik tepa qadimgi shahar xarobasi (I-XIII asrlar). Shaharning o'rni Toshkentdagi Shimoliy temir yo'l vokzali yaqinida Salor kanali sohidadir. Xaroba yonida XIX asrda katta o'rikzor bo'lganligi sababli Mingo'rik tepa deb nomlangan. Mahalliy aholi o'rtasida "Afrosiyob tepaligi" nomi bilan mashhur bo'lgan. Minoraqasr (to'rtburchak arkka yondoshgan) va shahristonning tepalikka aylangan hududidan iborat. Keyinchalik hozirgi shahar qurilishi munosabati bilan yodgorlikning madaniy qismi buzilib ketishi natijasida Mingo'rik tepa bir qismigina saqlanib qolgan. Bu qadimgi shahar xarobasi haqidagi yozma qaydlar 1896, 1912, 1920-yillarga tegishlidir. Birinchi qazish ishlari ancha oldin boshlangan, 1968-yildan esa yana davom ettirilgan. Uning natijasida o'n besh gektar shahriston, yarim gektar ark maydoni topildi. Shahar hayotining uch bosqichi aniqlandi. Birinchi bosqich(I-IV asrlar)ga tegishli ichki turarjoy majmuasi, uni muhofaza qilgan uzun yo'lakli, qo'shqator qal'a devori qoldiqlari topilgan. Devor tashqarisida unga yondashtirilib qurilgan to'rtburchakli burj va mo'lalar bo'lib ularning orasi 12 metrga teng. Ikkinchi bosqich(V-VI asrlar)da shahar tez sur'atda rivojlangan, aholi soni oshib borishi natijasida mustahkam ark va shahristonga, eng yirik shahar markaziga aylangan. 6-asrda Chochning markaziga aylangan. Arab manbalarida tilga olingan «Madinat ush-Shosh» shu qal'adir deb hisoblanadi. Uchinchi

bosqich(VII-VIII asrlar)da Arab xalifaligining Chochga yurishi arafasida shahar yanada yuksalgan. Barcha me'moriy qurilish obidalari, ularning ichki bezaklari, tasvir va naqshlari, shuningdek hunarmandchilik, musiqa-raqs davr bilan hamnafas rivojlangan. VIII asrda arab bosqinchilari shaharni vayronaga aylantirishgan. X asrda shaharning bir qismidagina hayot tiklanib, XIII asrgacha davom etgan (*O'zME, 5-jild, 673-674-betlar*).

Lug'at

Xaroba-развалины, sohil-берег, o'rikzor-абрикосовый сад, teraxолм, pomlanmoq-называться, aholi-население, mashhur-известный, minoga-башня, qasr-замок, to'rtburchak-четырёхугольник, ark-крепость, shahriston-городское укрепление, hudud-границы, qurmoq-строить, yodgorlik-памятник, madaniy-культурный, buzilmoq-разламываться, saqlanmoq-сохранение, yozma-писать, qayd etmoq-отмечать, qazimoq-копать, oldin-сначала, boshlanmoq-начинаться, davom ettirilmoq-продолжать, maydon-площадь, topilmoq-быть найденным, hayot-жизнь, bosqich-этап, aniqlanmoq-уточняться, ichki-внутренний, turarjoy-жильё, majmua-сборник, muhofaza-охрана, защита; uzun-длинный, yo'lak-проход, qo'shqator-двух ряд, qal'a-крепость, devor-стена, qoldiq-остаток, yondashmoq-приближаться, burj-созвездие, mo'la-отбитый край, sur'at-темп, rivojlanmoq-развиваться, aholi-население, mustahkam-прочный, yirik-крупный, markaz-центр, aylanmoq-переходить, manba-источник, hisoblanmoq-считаться, yuksalmoq-развиваться, me'moriy-архитектурный, obida-памятник старины, ichki-внутренний, bezak-украшение, tasvir-изображение, naqsh-узор, hunarmandchilik-мастерство, hamnafas-единодушный, vayrona-развалины, tiklanmoq-восстанавливать, davom etmoq-продолжать.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Mangulik

Mangulik – insonlar tomonidan amalga oshirilgan, tanazzulga yo'l tutmaydigan ezgu ishlar, qurilgan inshootlar, binolarning doimiy

mavjudligi. Ulugʻ insonlar ana shunday umrboqiy ishlarni amalga oshiradilar.

Samarqand

Samarqand 1925-30-yillarda Oʻzbekiston Respublikasining poytaxti boʻlgan. Oʻzbekistonning janubi-gʻarbida, Zafafshon vodiysining oʻrta qismida (Dargʻom va Siyob kanallari orasida) joylashgan. Samarqandning yoshi haqida juda koʻp tarixiy asarlarda maʼlumotlar berilgan. Shunday xalq maqoli bor: **“Gʻarbda Rim, Sharqda Samarqand”**. **“Samarqand yer yuzining sayqali”** (*Samarqand sayqali roʻyi zamin ast*) iborasi ham bejiz shakllanmagan. “Samaqand” terminining kelib chiqishi haqida turlicha qarashlar bor. Ayrim olimlar uni sanskretcha **“samariya”** (yigʻilish) soʻziga bogʻlashadi. Abu Rayhon Beruniy va Mahmud Koshgʻariy **“Semizkent”** (Boy shahar) talaffuzdagi oʻzgarishidan kelib chiqqanligini aytishadi. Antik davr asarlarida Samarqand yunoncha **Marokanda** deb nomlangan. Samarqand 2750 yildan ortiq tarixga ega shahardir. Samarqandda paleolit davrida ham odamlar yashagan. Samarqand miloddan avvalgi 4-asrdan milodiy 6-asrgacha Sugʻd davlatining poytaxti boʻlgan. Samaqandda Afrosiyob (Alp Er Toʻnga) qadimiy tepaligi saqlanib qolgan. Samarqandning oltita darvozasi boʻlgan, ular orqali kirgan yoʻllar Registon maydoniga bogʻlangan. Samarqandda 73 ta yirik tarixiy meʼmoriy yodgorlik saqlangan. Shulardan mashhurlari Registon ansambli, Shohi Zinda ansambli, Amir Temur maqbarasi, Ulugʻber rasadxonasi, Bibixonim jomeʼ masjidi, Ruhobod maqbarasi, Abdidarun majmuasi, Xoja Ahror masjidi, Hazrati Xizr masjididir. Mustaqillikdan soʻng mazkur meʼmoriy yodgorliklarning koʻpchiligi qayta taʼmirlandi. Prezidentimiz tashabbusi bilan Abu Mansur al-Moturidiy maqbarasi qurildi. Samarqand yaqinida Imom al-Buxoriy majmuasi qurildi. Samarqand 2001-yilda YUNESKOning Jahon merosi roʻyxariga kiritildi (*OʻME, 7-jild, 2004, 457-462-betlar*).

Sugʻdiyona

“Sugʻd” soʻzini ayrim olimlar **“muqaddas olov bilan poklangan yer”** deb izohlashgan. Turkiy tilde **“soʻgʻdak”** (*hosildor yer*) maʼnosini bildiradi. Sugʻdlar, asli munsaklar turkiylarga amaki qavm boʻlib ham turkiy, ham forsiy tilda bemalol soʻzlashganlar.

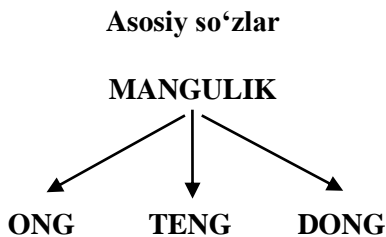
Keyinchalik yana turkiylar tarkibiga qoʻshilib ketganligi haqida Oʻrxun-Enasoy bitiktoshlarida yozilgan. Sugʻdiyona Oʻrta Osiyodagi qadimgi tarixiy-madaniy viloyat (davlat). Samarqand, Buxoro, Kesh-Naxshab kabi uchta tarixiy-geografik hududni birlashtirgan. Ular oʻzaro tabiiy chegaraga ham ega edilar. Zarafshon togʻ tizmalari Samarqand va Kesh-Naxshabni, Malik choʻli esa Buxoroni ajratib turgan. Poytaxti dastlab Samarqand, 645-654-yillarda Kesh boʻlgan. Buyuk ipak yoʻlining markaziy tarmoqlari Sugʻdiyona orqali oʻtgan. Shuning uchun Sugʻdiyona xalqaro savdo munosabatlari muhim oʻrin tutgan. Buyuk ipak yoʻli boʻylab joylashgan shahar va qishloqlarda savdogarlarning mahallalari paydo boʻlgan. Sugʻd tili xalqaro savdo tili vazifasini bajargan. Sugʻdiyona miloddan avvalgi 6-2-1-asrlarda avval axmoniyliklarga, soʻng makedoniyliklarga, Salavk davlatiga, Yunon-Baqtriya davlatiga qaram boʻlgan. Miloddan avvalgi 1-asrdan boshlab Sugʻdiyona oʻz mustaqilligini tiklagan. VIII asrning oʻrtalarida Sugʻdiyona Arab xalifaligi tarkibiga qoʻshilib ketgan. Sugʻd tili eroniy tillarning shimoli-sharqiy guruhiga mansub oʻlik til hisoblanadi. Bu til Zarafshon vohasidagi Sugʻdiyona davlatining rasmiy tili boʻlgan. Sugʻd yozuvi oromiy yozuvi asosida shakllangan. Afrosiyobdan topilgan 16 satrli hujjat matni VII asrdagi Oʻrta Osiyo hayoti haqida qiziqarli maʼlumot beradi (*OʻzME, 8-jild, 175-178-betlar*).

Saudiya Arabistoni

Saudiya Arabistoni Podsholigi – Osiyoning janubi-gʻarbida joylashgan davlat. Maydoni 2,25 mln. km², aholisi 23,5 mln. kishi (2002-yil). Bulardan 5,3 mln. kishi mamlakat fuqarosi emas. Poytaxti – Ar-Riyod shahri. Maʼmuriy-hududiy jihatdan 14-viloyatga boʻlingan. Saudiya Arabistoni – mutlaq teokratik monarxiya. Davlat boshligʻi – podshoh. Ayni vaqtda u bosh vazir va oliy bosh qoʻmondon ham sanaladi. Aholisining 90 foizini arablar tashkil qiladi. Hindlar, misrliklar, pokistonliklar eronliklar, filippinliklar, bangladeshliklar, yamanliklar, indoneziyaliklar, sudanliklar, suriyaliklar, iordaniyaliklar va oʻzbeklar (800000 kishi) bor. Davlat dini – islom. Muqaddas ziyoratgoh shaharlari – Makka va Madina. Har yili 2 mln. dan ortiq musulmon haj va umra safarida boʻladi. Yirik shaharlari: Ar-Riyod, Jidda, Makka, Madina. Saudiya Arabistoni 1945-yildan BMT ning

a'zosi. O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning fevralidan o'rnatgan (*O'z ME, 7-jild, 532-bet*).

Tayanch iboralar: Mingo'rik tepa, shahar xarobasi, Salor kanali, sohil, o'rikzor, mahalliy aholi, Afrosiyob, minora-qasr, to'rtburchak ark, shahriston, hudud, yodgorlik, madaniy qism, yozma qayd, turarjoy majmuasi, yo'lakli, qo'shqator qal'a, devori qoldiqlari, burj, mo'la, bezak, tasvir, naqsh.

118-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

119-mashq. "FSMU" va "Diagramma" metodlarini qo'llash.

120-mashq. Atoqli otlar topish bo'yicha topshiriqni bajarish.

41-dars. Yetuk mutaxassis

I. Nutq tovushiga izoh: "Y" til o'rta, sirg'aluvchi, jarangli tovush hisoblanadi.

Taqqoslang:

O'zbekcha

yillik

yig'iq

yo'g'on

yo'lto'sar

yiring

ruscha

годовой

собранный

толстый

разбойник

гной

Tez aytish

Yo'l-yo'l yo'lbars yo'lovchiga yo'naldi.

Bo'g'inlarni to'g'ri o'qing!

Yi-g'im, yo'-lov-chi, yo'q-la-ma, yo'l-bars, yo'l-dosh, yo'-tal-moq.

II. Zaruriy so'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling:

Yiltiramoq, yiroq, yirtiq, yirtqich, yiqilmoq, yig'i, yig'ilish, yig'im, yig'lamoq, yig'moq, yo'lak, yo'lbars, yo'ldosh, yo'llanma, yo'lovchi, yo'rgak, yo'rg'a, yo'tal, yo'qlama, yigirmoq, yiriklashmoq, yiroqlashmoq, yirmoq, yig'moq, yig'ishtirmoq, yo'liqmoq, yo'llamoq, yo'nmoq, yo'nalmoq, yo'rgaklamoq, yo'talmoq, yo'qlamoq, yo'qolmoq, yo'qotmoq, yo'g'onlashmoq.

III. So'z birikmalari tuzishni o'rganing!

1) yo'lovchining yo'llanmasi;	4) yo'qlamada yig'moq;
2) yo'lbarsni yiqitmoq;	5) yig'i bilan yo'qlamoq,
3) yo'ldoshga yo'liqmoq;	6) yo'l-yo'l yo'rg'a.

IV. To'rtlikni yod oling.

Yaxshilarning suhbatidan bahra ol,
Yaxshi yo'l tut, yaxshi so'zga quloq sol,
Yaxshi hamdam topolmagan chog'larda,
Yaxshi kitob yaxshi hamdam bemalol.

(Habibiy)

Mo'tabar onalar – xonamiz ko'rki,
Otalar hayotdir – yorug'dir jahon.
Tiriklik nomiga bir o'tinch shulki,
O'rtaga tushmasin bemahal hijron.

(A.Oripov)

V. Suhbat.

- Sarimsoqov kim?
- O'zbek akademigi.
- Qanday xizmat qilgan?
- O'zbek fizika-matematika ilmiy maktabiga asos solgan.

VI. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Akademik Sarimsoqov

Mashhur o'zbek akademigi Toshmuhammad Aliyevich Sarimsoqov 1915-yilning 10-sentabrida Andijon viloyati Shahrixon qishlog'ida tug'ilgan. U boshlang'ich ta'limni o'z yurtida olgan. Keyin 1931-yilda O'rta Osiyo davlat universitetining fizika-matematika fakultetiga o'qishga kirgan. 1936-yilda universitet bitirgan. U universitetda assistent bo'lib ish boshlagan. So'ng fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Universitetning dotsenti lavozimida o'zining ilmiy pedagogik faoliyatini davom ettirgan. Undan so'ng kafedra mudiri, universitet rektori (1943-45, 1952-58, 1971-88) lavozmlarida ishlagan. 1942-yilda fizika-matematika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan, ko'p o'tmay professor unvonini olgan. 1943-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi etib saylangan. 1943-46-yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasining vitse-prezidenti, 1946-52-yillarda esa prezidenti lavozimida ishlagan. 1959-71-yillarda O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri bo'lib ishlagan. 1988-yildan O'zbekiston FA Prezidiumida maslahatchi bo'lib ishlagan. Sarimsoqov 1995-yilning 17-dekabrida vafot etgan. Sarimsoqovning ilmiy ishlari ehtimollar nazariyasi, geofizika meteorologiyasiga bag'ishlangan. Topologiya va funksional analiz bo'yicha Toshkent fizika-matematika ilmiy maktabining asoschisidir. Yarim maydonlar nazariyasi va uning ehtimollar nazariyasiga tatbiqini ishlab chiqqan. T. A. Sarimsoqov ikki marta (1967, 1992) Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofotiga sazavor bo'lgandir. Akademik Sarimsoqovga vafotidan so'ng (2002) unga "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni berildi (O'zME, 7-jild, 516-bet).

Lug'at

Mashhur-знаменитый, boshlang'ich-начальный, ta'lim-учёба, o'qishga kirmoq-поступать на учёбу, bitirmoq-заканчивать, boshlamoq-начинать, fan nomzodi-кандидат наук, ilmiy darajasi-учёная степень, himoya qilmoq-защищать, lavozim-должность, faoliyat-деятельность, davom ettirmoq-продолжать, saylanmoq-избираться, maslahatchi-советник, bag'ishmoq-посвящать, asoschi-основатель, yarim-половина, pol; maydon-площадь, nazariya-теория, tatbiq-применение, ishlab chiqmoq-производить, sazovor bo'lmoq-быть достойным, berilmoq-вручаться.

VII. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Yaxshilik

Yaxshilik – kishiga yoqadigan, ma'qul bo'ladigan ishni qilish. Bu narsa insonga muvaffaqiyat, omad kelishini ta'minlaydi.

Yetuk san'at namunasi

Xattotlik (arabcha “chiroyli yozish”) husnixat, ya'ni kalligrafiya san'ati bo'lib, kitob ko'chirish, me'moriy inshootlar, badiiy buyumlarning kitobalarini yaratish kasbidir. Sharqda qo'lyozma kitob tayyorlash, ularning nusxalarini ko'paytirish bilan xattotlar shug'ullanishgan. Xattotlik san'ati asosida yaratilgan risolalar o'n xil xat (nasx, kufiy, muhaqqaq, nasta'liq, suls, tavqe, ta'liq, devoniy, riqo, ruq'iy) asosida yozilgan. Musulmon dunyosida mashhur bo'lgan Usmon Qur'oni **kufiy** xatida ko'chirilgan. Keyinchalik xatlarning maxsus turlari alohida yo'nalishlarda ishlatila boshlangan. Jumladan, Qur'oni Karim **nasx xatida**, buyruq va farmonlar **tavqe xatida**, maktublar **riqo xatida** yozilgan. Bulardan tashqari **tumor**, **g'ubor**, **shajariy**, **tug'ro** va boshqa yozuv usullari ham bo'lgan. XV asrda kitoblar ko'proq **nastaliq xati** ko'chirilgan. Xattotlar saroylarda, ayrim amaldorlarning kutubxonalarida guruh bo'lib ishlaganlar. Markaziy Osiyoda temuriylar, shayboniylar, qo'ng'irotlar, ashtarxoniylar, mang'itlar va minglar sulolalari davrida xattotlik yuksak darajada taraqqiy etgan. Amir Temur davrida xattot Shamsiddin Munshiy, sangtarosh va xattot Altunlar mashhur bo'lishgan. Alisher Navoiyning shaxsiy kutubxonasida xattotlar boshlig'i Sultonali Mashhadiy, Abdujamil Kotib, Darvesh Muhammad Toqiy, Mir Ali Tabriziy kabi 11 ta yirik hunarmadlar xizmat qilishgan. Temuriy shahzodalardan Ibrohim ibn Shohruh, Boysung'ur Mirzo, Badiuzzamon Mirzolar ham xattot bo'lishgan va xattotlarga homiylik qilishgan. Temuriy shahzoda Boysug'ur Mirzo (1397-1433) Hirotda tashkil qilgan kutubxonada 40 dan ortiq xattot qo'lyozma kitoblarni tayyorlash va ta'mirlash bilan shug'ullanishgan. XVI asr Movarounnahrda xattotlik maktabining yuzaga kelishida Mir Ali Hiraviyning alohida o'rni bor. Xorazmda xattotlikni rivojlantirishga Muhammad Rahimxon II Feruz ulkan hissa qo'shgan (O'zME, 9-jild, 403-404-betlar).

Yaponiya

Yaponiya (yaponcha «Nixon») – Tinch okean orollarida joylashgan davlat. Eng yirik orollari: Xokkaydo, Xonsyu, Sekoku va Kyusyu. Maydoni 372,2 ming km², aholisi 125,6 mln. kishi (XX asrning oxiri). Poytaxti – Tokio shahri. Ma'muriy-hududiy jihatdan 46 prefektura va Xokkaydo gubernatorligiga bo'lingan. Davlat tuzumi – konstitusion monarxiya. Davlat boshlig'i – imperator. Oliy hokimiyat organi ikki palatali parlament (Vakillar palatasi, Maslahatchilar palatasi). Oliy ijroiya organi – hukumat (Ministrlar kabineti). Yaponiyada 3000 metrdan baland bo'lgan 16 ta cho'qqi bor. Aholisining 99 foizi yaponlar, shuningdek, koreys va xitoylar bor. Asosiy dinlari: sintoizm va buddizm. Yirik shaharlari: Tokio, Osaka, Yokoxama, Nagoya. 1956-yilning dekabrda BMT ga qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 26-yanvarida o'rnatgan (O'zME, 10-jild, 396-405-betlar).

VIII. Grammatik terminlar:

Yozuvning to'rtta turi bor: 1) piktografik yozuv – biror narsaning rasmini chizib, fikr anglatish vositasi. Masalan: *yo'l harakati belgilari*; 2) ideografik yozuv – biror o'xshash belgi orqali tushuncha anglatish vositasi. Masalan: *misr, xitoy va yapon yozuvlari*. 3) sillabik yozuv – bo'g'inlar orqali tovush birliklarini anglatish vositasi. Masalan: *bobilliklarning mixxati, hindlarning devanagari yozuvi, sug'd, uyg'ur, arab yozuvi* (konsonant turga kiradi); 4) fonografik yozuv – nutq tovushlarini harflar bilan ifodalash orqali fikr anglatish vositasidir. Masalan: *oromiy, urxunenisey, lotin, kirill yozuvlari*.

Yasama so'z asos va so'z yasovchi qo'shimchanning birikuvidan hosil bo'ladigan birlikdir. M.: *ishchi, ishchan, ishla, serhosil, noo'rin, baquvvat, boodob, behisob*.

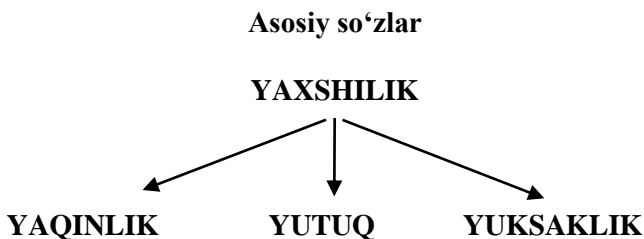
Yig'iq gap bosh bo'laklardangina iborat sodda gap bo'ladi. M.: *Karim keldi. Kitob o'qildi. Shahar chiroyli*.

Yoyiq gap bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan tashkil topgan gap. M.: *Nizomjon opasining gaplarini chin yurakdan eshitib o'tirardi*.

Yuklama ayrim gap bo'lagiga yoki gapga qo'shimcha ma'no yuklaydigan yordamchi so'zlar. Uning quyidagi turlari bor:

- 1) so‘roq-taajjub yuklamalari (-mi, -chi, -a, -ya);
- 2) kuchaytiruv-ta’kid yuklamalari (hatto, g‘irt, ham, nahotki, -ku, -u, -yu, -da, -oq, -yoq);
- 3) ayiruv-chegaralov yuklamalari (faqat, -gina, -kina, -qina);
- 4) o‘xshatish-qiyoslash yuklamalari (xuddi, go‘yo, go‘yoki, naq);
- 5) gumon yuklamasi (-dir);
- 6) inkor yuklamasi (hech, sira, -ni, -ning).

Tayanch iboralar: akademik Sarimsoqov, boshlang‘ich ta’lim, fizika-matematika, assistant, fan nomzodi, dotsent, fan doktori, ilmiy darajasi, professor, vitse-prezident, ta’lim vaziri, maslahatchi, ehtimollar nazariyasi, geofizika meteorologiyasi.

- 121-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.
 122-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.
 123-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

42-dars. Yoshlar tashabbusi

I. She’rni yod oling.

Til

Har tilni biluv emdi bani odama jondur,
 Til vositai robitai olamiyondur.
 G‘ayri tilini sa’y qiling bilgali yoshlar,
 Kim ilm-u hunarlar bilanki ondin ayondur.
 Lozim siza har tilni biluv ona tilidek,
 Bilmakka oni g‘ayrat eting, foida kondur.
 Ilm-u fan uyig‘a yuboringlar bolangizni,
 Onda o‘qug‘onlar bori yaktoi zamondur.
 Zor o‘lmasun onlar dog‘i til bilmay **Avazdek**,

Til bilmaganidan oni bag‘ri to‘la qondur.

(Avaz O‘tar)

II. Suhbat

- O‘qish joyingiz?
- Sharqshunoslik instituti.
- O‘qishga qachon kirgansiz?
- O‘tgan yili.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Avaz O‘tar

Avaz O‘tar 1884-yilning avgustida Xivada sartarosh oilasida tug‘ilgan. Avval maktabda, so‘ng Madamin Inoq madrasasida o‘qigan. U Ogahiy, Bayoniy, Komil kabi shoirlar bilan do‘stlashdi. Avaz O‘tar ulug‘ mutafakkirlar – Hofiz Sheroziy, Jomiy, Lutfiy, Navoiy kabilarning asarlarini o‘rganadi. Zamondosh ustozlari Bayoniy, Tabibiy, Jumaniyoz Xivaqiy, Hasanmurod Laffasiylar ham unga yuksak baho berishgan. Xon saroyidagi nohaq ayblov tufayli sil kasaliga yo‘liqadi. Davolanish uchun Kavkazga boradi, Bokuda to‘xtaydi. O‘sha davr matbuoti orqali rus, tatar va ozarbayjon xalqlari hayoti bilan tanishadi. O‘zi ham she‘rlari bilan matbuotda qatnashib turadi. Avaz O‘tar mumtoz she‘riyatimizning o‘ndan ortiq janrida ijod qilgan. U o‘z she‘rlarini «Saodat ul-iqbol» (Baxtli kelajak) nomli devonga jamladi. Avaz devonining ko‘chirilgan nusxasi O‘z RFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar fondida saqlanmoqda. Shoir o‘z she‘rlarida baxt-saodat, ozodlikni kuylab, ma‘rifatparvarlik g‘oyalari targ‘ib qilgan. U o‘sha davrda «Til» she‘r orqali yoshlarning xorijiy tillarni o‘rganishlari lozimligini targ‘ib qilgan. Uning «Maktab», «Xalq», «Fidoiy xalqim» she‘rlarida ham millatparvarlik g‘oyalari aks etgan. Avaz O‘tar g‘azallarida ijtimoiy tengsizlikni, zulm-zo‘ravonlikni qoralaydi. Shoir 1919-yilda vafot etdi (O‘zME, 1-jild, 61-bet).

Lug‘at

Sartarosh–парикмахер, do‘stlashmoq–подружиться, ulug‘– великий, zamondosh–современник, ustoz–учитель, nastavnik; baho bermoq–отценить, nohaqlik–несправедливость, sabab– причина, sil–туберкулёз, kasal–болезнь, davolanmoq–лечиться,

bormoq–идти; пойти, to‘xtamoq–останавливаться, matbuot–печать, пресса; tanishmoq–знакомиться, qatnashmoq–участвовать, jamlamoq–собирать, nusxa–экземпляр, qo‘lyozma–рукопись, g‘oya–идея, targ‘ib qilmoq–пропагандировать, ijtimoiy–общественный, tengsizlik–неравенство, qoralamoq–обвинять, kuylamoq–воспевать, baxt–счастье, ozodlik–свобода.

VII. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Tashabbus

Tashabbus insonlarni biror ishga boshlovchi, birorta goyaga da‘vat etuvchi sa‘y-harakatdir.

Bir soatlik adolat

Bir odil podshoh bor edi. Bir kuni vaziriga: – Haj safariga bormoqchiman, sen ham borasanmi? – dedi. Vaziri: – Ey shohim, mamlakatni boshliqsiz qoldirib, Ka‘baga ketsangiz, el egasiz qoladi, – dedi. Podshoh: – Unday bo‘lsa menga bir necha marta haj qilgan hojining savobidan sotib olib beringizlar, qiyomatda men ham hojilar bilan birga turayin, – dedi. Vazir „Podshoh uchun bir haj savobini sotib olaman“ deb ovoza qildi. Vazir bir kishiga uchrashdi, u odam falon joyda bir zohid bor, o‘sha zohid yigirma marta Ka‘baga yayov borib haj qilib kelgan. Hech kimning o‘sha zohidchalik savobi yo‘q, unga borib uchrashing, – dedi. Vazir borib zohidni podshohning oldiga olib keldi. Podshoh: – Ey zohid, bir martalik haj qilganingning savobini bizga sotasanimi? – dedi. Zohid: – Qanchaga olasiz? – dedi. Podshoh: – Ming qizil tilla tanga berayin, – dedi. Zohid: – Ming qizil oltin tanga oz, – dedi. Podshoh: – Ey zohid, oz bo‘lsa, o‘n ming qizil oltin tanga berayin, – dedi. Zohid: – Ozdir, – dedi. Podshoh: – Unda o‘zing istaganingni so‘ragin, – dedi. Zohid: – Ey podshohim, bir haj nima bo‘ladi, yigirma hajimning savobini sizga berayin, siz **bir soat adolat qilganning savobini** menga bering, – dedi. Podshoh so‘radi: – Ey zohid, bir soat adolat qilganning savobi qanday bo‘ladi? Zohid: – Bir soat adolat qilganning savobi odamlarning, farishtalarning va hurlarning ibodatidin ortuqdur, – dedi. Buni eshitgan podshoh bir martalik haj sabobini sotib olishdan voz kechib, adolat yo‘liga kirdi.

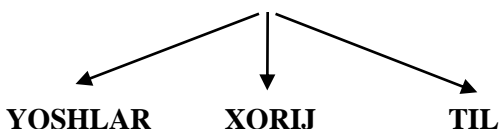
Amerika Qo‘shma Shtatlari

AQSH – Shimoliy Amerikadagi davlat. Sharqdan Atlantika okeani, g‘arbdan Tinch okean, janubi-sharqdan Meksika qo‘ltig‘i bilan o‘ralgan. Ma‘muriy-hududiy jihatdan 50 shtat va Kolumbiya federal okrugiga bo‘lingan. Alyaska va Gavayi shtatlari mamlakat hududidan tashqarida joylashgan. Puerto-Riko Hamdo‘stligi, Shimoliy Mariana orollari Hamdo‘stligi, Guam, Virginiya orollari, Sharqiy Samoa ham AQSh ga qarashli. Maydoni 9373000 km², aholisi 271,6 mln. kishi (1999-yil). Poytaxti – Vashington shahri. Davlat tuzumi – federal respublika. Davlat va hukumat boshlig‘i, qurolli kuchlar bosh qo‘mondoni – prezident. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni senat va vakillar palatasidan iborat ikki palatali kongress amalga oshiradi. Ijrochi hokimiyat organi – AQSh hukumati prezident tomonidan senatning roziligi bilan tayinlanadi. Alyaska tizmasida AQSh ning eng baland cho‘qqisi Mak-Kinli (6194 metr) joylashgan. Aholisi uch etnik tarkibdan iborat: AQSh amerikaliklari, muhojirlar va tub joy aholisi. Aholining 82,8 foizini yevropaliklar, 12,6 foizini afrikaliklar, 3,6 foizini osiyoliklar, 1 foizini indeyslar, eskimoslar, aleutlar tashkil qiladi. Dindorlari asosan protestantlar va katoliklardir. Yirik shaharlari: Nyu-York, Chikago, Los-Anjeles, Filadelfiya, Xyuston, Detroyt, San-Fransisko, Vashington, Boston, Dallas, Klivlend, Baltimor. AQSH 1945-yildan BMT ning a‘zosi. O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik munosabatlarni 1992-yilning 12-fevralida o‘rnatgan (*O‘z ME, 1-jild, 261-268 betlar*).

Tayanch iboralar: Avaz O‘tar, sartarosh, madrasa, shoir, mutafakkir, zamondosh ustoz, sil kasali, davr matbuoti, Avaz devoni, ko‘chirilgan nusxasi, qo‘lyozmalar fondi, baxt-saodat, ozodlik, ma‘rifatparvarlik, xorijiy til, millatparvarlik, g‘oya, g‘azal, ijtimoiy tengsizlik, zulmzo‘ravonlik.

Asosiy so‘zlar

TASHABBUS

- 124-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.
 125-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.
 126-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

43-dars. Milliy ruhiyat

I. Nutq tovushlariga izoh: O‘zbek tilida undoshlarning qo‘shaloq kelishi uchraydi, ularning talaffuziga e‘tibor bering.

Taqqoslang:

1) qattiq-твёрдый	2) essiz-глупий
qatiq-кислое молоко	esiz-жал
3) chinni-фарфор	4) mashshoq-музикант
chini-правда	mashoq-колосуа
5) ushshoq-название	6) darra-ременнауа плет
melodii ushoq-кروشка	dara-ущеле
7) tilla-золото	8) cho‘qqi-вершина
tila-проси	cho‘qi-клууй
9) tilli-уазичний	10) nonning-хлеб
tili-его уазик	noning-твой хлеб
11) yo‘llamoq-направлуат	12) kurra-shap
yo‘lamoq-приближатсуа	kura-сгреби

Tez aytish

Muallif muttasil mutolaa qildi.

Bo‘g‘inlarni to‘g‘ri o‘qing!

Cho‘q-qi, til-la, es-siz, chin-ni, ush-shoq, mu-al-lif, til-li.

II. So‘z birikmalari tuzishni o‘rganing!

1) mashshoq ning chinnisi;	4) till adan yasamoq;
2) chinn ini pullamoq;	5) darra bilan urmoq;
3) cho‘qq iga yo‘llamoq;	6) qorli cho‘qqi.

III. To‘rtliklarni yod oling.

Jami erga himmat, muruvvat zarur,
Yovuzni yo‘q etmakka quvvat zarur,
Kishilikka himmat, muruvvat kerak,
Qadrliga himmat, muruvvat zarur.

(*Yusuf Xos Hojib*)

Ko‘nglim mening yetti iqlimga –
Solmoq istar dovruq-davvora.
Aqlim derki, ostona hatlab,
Yetti qadam otolsang zora!

(*Omon Matjon*)

IV. Suhbat.

- Milliylik nima?
- O‘zgachalik.
- Milliy ruhiyat-chi?
- Tug‘ma dunyoqarash.

V. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Milliy ruhiyat ijodkori

«*Dunyoda beshta, ya’ni fransuz, rus, ingliz, nemis va hind romanchilik maktablari bor edi. Abdulla Qodiriy oltinchi maktab – o‘zbek romanchilik maktabini yaratdi...*» (Y.E.Bertels).

Abdulla Qodiriy (Julqunboy) 1894-yilning 10-aprelida Toshkent shahrida bog‘bon oilasida dunyoga kelgan. Avval mahalliy maktabda, keyin rus-tuzem maktabida o‘qigan. Qodiriy dastlab sho‘ro idoralarida kotiblik qilgan. 1925–1926-yillarda Moskvadagi Adabiyot institutida o‘qigan. Keyinchalik «Oziq ishlari», «Mushtum» jurnallarida muharrir bo‘lib ishlagan. Ijodini kichik hikoyalar, feleton va hajviy hikoyalar yozish bilan boshlagan. Uning yirik badiiy asarlari: «O‘tkan kunlar», «Mehrobdan chayon» tarixiy romanlari va «Obid ketmon» qissasi. Abdulla Qodiriy yozuvchi, jurnalist va tarjimondir. Abdulla Qodiriy N.V.Gogolning «Revizor» komediyasini, A.P.Chexovning asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Yozuvchi «Amir Umarxonning kanizi» romanini yozib tugatgan, ammo bu roman qatag‘on davrida yo‘qolgan. U, shuningdek, Nomoz polvon haqida asar yozish uchun material to‘plaganligini yozgan. Abdulla Qodiriyning asarlari ingliz, nemis,

fransuz, arab, uygʻur, rus va boshqa tillarga tarjima qilingan. Abdulla Qodiriy 1938-yilning 4-oktyabrida «millatchi», «xalq dushmani» tamgʻalari bilan otilgan (*OʻzME, 1-jild, 21-26-betlar*).

Lugʻat

Dunyo–мир, yaratmoq–создавать, bogʻbon–садовник, dunyoga kelmoq–рождаются, kotib–писарь, keyinchalik–позже, ijod–творчество, hikoqa–рассказ, qissa–повесть, qatagʻon–репрессия, davr–время, yoʻqolmoq–пропасть, toʻplamoq–собирать, millatchi–националист, xalq dushmani–враг народа.

VI. Mustaqil taʼlim uchun matnlar.

Himmat

Himmat – birovga qilinadigan yaxshilik, yordam, olijanoblik. Shuningdek, biror ishni bajarish uchun astoydil harakat qilish, tirishqoqlik.

Abdulla Qahhor

Abdulla Qahhor 1907-yilning 17-sentyabrida Qoʻqonda, temirchi oilasida tugʻilgan. Mahalliy va zamonaviy maktabda oʻqigandan keyin bilim yurtida taʼlim oldi. Toshkentga kelib, «Qizil Oʻzbekiston» gazetasi tahririyatida ishlagan. Oʻrta Osiyo universitetining ishchilar fakultetini bitirgan. Qoʻqonga qaytib borib, muallimlik qilgan va «Yangi Fargʻona» gazetasida faoliyat koʻrsatgan. Oʻzi ham hajviy sheʼrlar yoza boshlaydi. 30-yillarda Toshkentga keladi. Oʻrta Osiyo universitetining pedagogika fakultetiga oʻqishga kiradi. Shu bilan birga jurnalda masʼul kotib boʻlib xizmat qiladi. Keyinchalik muharrir, tarjimon va Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi boshqaruvining raisi lavozimlarida ishlaydi. U hikoya, qissa, roman va dramalar yozgan. Yozuvchining «Sinchalak», «Oʻtmishdan ertaklar», «Muhabbat» qissalari, «Qoʻshchinor chiroqlari», «Sarob» romanlari, «Shohi soʻzana», «Ogʻriq tishlar», «Tobutdan tovush», «Ayajonlarim» kabi komediyalari mashhur. Abdulla Qahhor Pushkin, L. Tolstoy, A. Chexov, Gogol kabi shoir va yozuvchilarning asarlarini oʻzbek tiliga tarjima qilgan. Adib 1968-yilning 25-mayida Moskvada vafot etgan (*OʻzME, 1-jild, 22-bet*).

Yozuvlar tarixi

Alifbo soʻzini tarixda birinchi bor *giksoslar* qoʻllagan. Ularning oʻz alifbosi boʻlgan. Bu esa soʻz «*hoʻkizning boshiga oʻxshash uy*» degan maʼnoni bildirgan. Bu alifboni *finikiylar* oʻz tillariga moslashtirib qoʻllaganlar. Finikiylar alifbosi uch tarmoq boʻyicha tarqalib, jahondagi juda koʻp yozuvlarning yaratilishi (oromiy, arab, yahudiy, hind, asoki, sanskrit va yunon alifbolari)ga asos boʻlgan. **Oromiy alifbosidan** Oʻrta Osiyoda ikki xil yoʻnalishdagi yozuvlar yuzaga kelgan. Birinchi yoʻnalish boʻyicha sugʻd, uygʻur yozuvlari shakllangan. Ikkinchi yoʻnalish boʻyicha xorazm, Oʻrxun-Enasoy yozuvi paydo boʻlgan.

Sugʻd yozuvi milodning boshlaridan Markaziy Osiyoda qoʻllana boshlagan va VII-IX asrgacha amalda boʻlgan. Bu alifboda 17 dan 25 tagacha harf boʻlgan. U oʻngdan chapga qarab yozilgan. Sugʻdiyona (Qashqadaryo va Zarafshon daryolari havzasidagi qadimgi davlat) da yuzaga kelgan bu yozuv Buyuk ipak yoʻlida xalqaro yozuv, sugʻd tili esa xalqaro savdo tili vazifasini bajargan.

Xorazm alifbosi milodiy II asr oxiri – III asrning boshlarida keng tarqalgan. Mazkur alifbo oromiy yozuvining qadimiy anʼanalarini saqlab qolganligi bilan oʻsha davrdagi yozuvlardan farqlanadi.

Oʻrxun-Enasoy alifbosidan turkiy xalqlar V–IX asrlarda keng foydalanganlar. Ushbu alifbo singarmonizm qonuniyatlarini oʻzida toʻliq aks ettirgan. Harflar yuqoridan pastga, oʻngdan chapga qarab, bir-biriga ulanmasdan alohida-alohida yozilgan.

Uygʻur alifbosi VI asrdan XV asrgacha turkiy xalqlar orasida amalda boʻlgan. Sariq uygʻurlar XIX asrda ham shu alifbodan foydalanganlar. Uygʻur alifbosi sugʻd yozuvi asosida va suryoniy yozuvi taʼsirida paydo boʻlgan. Mazkur alifboda asosan undosh harflar oʻz aksini topgan. Unlilar esa turli belgilar yordamida ifodalangan. Oʻngdan chapga qarab yozilgan.

Arab yozuviga asoslangan oʻzbek alifbosi X – XI asrdan 1929-yilgacha qoʻllandi, 1921-yilda isloh qilingan. Oʻzbek tiliga oid juda koʻp va qimmatli yozma yodgorliklar ana shu yozuvda yozilgan.

Lotin yozuviga asoslangan oʻzbek alifbosi birinchi marta 1929-yil may oyida qabul qilindi. Unda 34 harf va bir belgi boʻlib, singarmonizm qonuniyatiga mos edi. 1934-yilda oʻzbek adabiy tilida singarmonizm hodisasi yoʻqligi sababli undan voz kechildi va harflar soni kamaytirildi.

Kirill yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosi 1940-yil may oyida qabul qilindi, hozir ham ishlatilmoqda. 1956-yilda unga ayrim o‘zgartirishlar kiritildi va imlo qoidalari takomillashtirildi.

1993-yilning 2-sentyabrida O‘zbekiston Respublikasining «Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida»gi qonuni e‘lon qilindi. Ana shu qonun asosida alifbo tasdiqlandi. Mazkur alifboga ba‘zi o‘zgartirishlar (1995-yilning 6-mayi va 24-avgusti) kiritildi (*O‘zME, 1-jild, 215-216-betlar*).

Bangladesh

Bangladesh Xalq Respublikasi – Janubiy Osiyodagi davlat. Hind okeanining Bengaliya qo‘ltig‘i bo‘yida joylashgan. Ma‘muriy-hududiy jihatdan to‘rt viloyatga bo‘lingan, ular to‘qqiz okrug (distrikt) ni o‘z ichiga oladi. Maydoni 143,988 ming km², aholisi 122 mln. kishi (1997). Poytaxti – Dakka shahri. Bangladesh unitar respublikadir. Buyuk Britaniya boshchiligidagi Hamdo‘stlik tarkibiga kiradi. Davlat boshlig‘i – prezident. Aholisining 98 foizi bengallar. Shuningdek, bixarlar, santallar, munda, oraon, chakma, marma, kxaslar ham yashaydi. Xalqining 85 foizi musulmonlar. Eng katta shaharlari: Dakka, Chittagong. Pul birligi – taka. Bangladesh O‘zbekiston Respublikasi bilan diplomatik aloqalarni 1992-yilning 15-oktyabrida o‘rnatdi (*O‘z ME, 1-jild, 612-bet*).

VII. Grammatik terminlar:

Sodda so‘zning tarkibida birgina lug‘aviy ma‘noli qism bo‘ladi. Ular ikki xil bo‘ladi: 1) sodda tub so‘z: *ko‘z, qosh, bosh, tish, og‘iz, burun*; 2) sodda yasama so‘z: *ko‘zla, boshliq, tishla, og‘zaki*.

Sodda son birgina so‘zdan iborat bo‘ladi. Nutqimizda faol qo‘llanadigan 23 ta sodda son bor: *0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 100, 1000, 10 000, 100 000, 1 000 000*.

Murakkab son esa qo‘shilma son va ko‘paytma songa xos bog‘lanishli sonlardan tuziladi. M.: *ikki yuz besh, o‘n besh ming, olti yuz qirq*.

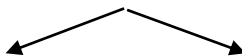
Milliy til millat bo‘lib shakllangan jamoaning umumiy tili. M.: *o‘zbek tili, rus tili*.

Tayanch iboralar: romanchilik maktablari, Abdulla Qodiriy Julqunboy, bog‘bon, mahalliy maktab, kotiblik, adabiyot instituti, «Mushtum» jurnali, muharrir, kichik hikoyalar, feleton, hajviy

hikoya, yirik badiiy asarlar, tarixiy roman, qissasi, yozuvchi, journalist, tarjimon, millatchi, xalq dushmani, tamg'a.

Asosiy soʻzlar

MILLAT

MASHAQQAT **MUVAFFAQIYAT**

127-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlash.

128-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qoʻllash.

129-mashq. Atoqli otlar topish boʻyicha topshiriqni bajarish.

44-dars. Oʻzbekiston transporti va yoʻllar

I. Suhbat

- Transport nima?
- Yuk va yoʻlovchilarni tashuvchi.
- U qanday turlarga boʻlinadi?
- Yer usti, yer osti, suv va havo transportlari.

II. Toʻrtliklar

Bir kun toʻkin boʻlar yupqa dasturxon,
Zarbof boʻlmasa ham kiygansan chopon,
Lekin odamlilikni unutar boʻlsang,
Ularning barchasi hayf senga, inson!

(Abdulla Oripov)

Baxmal boʻlagiga munchoq qadalgan,
Bir oltin beshikda oʻsgan oʻzbekimiz,
Bir paytlar Jayxun va Sayxun atalgan,
Ikki qosh ostida bir juft koʻzdekimiz...

(Muhammad Yusuf)

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Karvon yo'llari

“**Karvon**” forscha soʻz boʻlib, uzoq joylarga yuk va odam tashuvchi guruhni anglatadi. Qator holda yuradigan hayvonlar, aravalar va ularni boshqaruvchi shaxslar kavonni tashkil etgan. Karvonni karvonboshi boshqaradi. Unda birga yoʻlga chiqqan yoʻlovchilar, sayyohlar va elchilar guruhi ham boʻlgan. Tekislikdagi karvon yoʻllarining har 18, togʻli yoʻllarning har 12 chaqirimida bozor boʻlgan. Yoʻldan adashmaslik uchun har olti chaqirimiga katta xarsangtoshlar tashlab chiqilgan. Bu toshlar yoʻl koʻrsatkich vazifasini bajargan. Buxoro – Kobul karvon yoʻlidagi ana shunday toshlar hozir ham saqlangan. Karvon yoʻllarida sardobalar qurilgan. **Sardoba** (forscha “*sard*” – sovuq, “*ob*” – suv) suv tanqis hududlarda uni yigʻish va saqlash uchun maxsus qurilgan gumbazli hovuzdir. Sardoba devori silindr shaklida boʻlib, diametri 12-13 metr, chuqurligi esa 10-15 metrni tashkil etgan hovuzdir. Uning yuzasi yer sathi bilan tekis holda boʻlgan. Sardoba gumbazi pishiq gʻisht yoki ganchdan ishlangan. Tepasi tuynukli, atroflarida hovuzga suv tushadigan teshiklari boʻlgan. Sardobaga kirish uchun eshik oʻrnatilgan. Suvni toza saqlash maqsadida sardoba devor bilan oʻralgan. Sardobaning yoniga mollarni sugʻorish uchun oxurlar qilingan va unga maxsus tarnov orqali suv oqizilgan. Karvonlar toʻxtab, tunab oʻtadigan joy **saroy** yoki **rabot** deyilgan. Shaharlarda esa **karvonsaroylar** qurilgan. Qaysi karvonsaroyning xizmati yaxshi boʻlsa, oʻsha joyda karvonlar koʻp toʻxtagan. Yaqin Sharq, Oʻrta Osiyo va Kavkazortida karvonsaroylar koʻp boʻlgan. Karvonsaroylarning oʻrtasi hovli, atrofi ikki qavatli hujralar bilan oʻralgan. Karvonsaroy minorali qalʼa shaklidagi imorat boʻlib, ulov va yuklarni saqlaydigan maxsus joylari boʻlgan. IX-XVIII asrlarda savdoning kuchayishi bilan karvon yoʻllari ravnaq topgan (OʻzME, 4-jild, 459-bet).

Lugʻat

Yuk-груз, odam-человек, tashimoq-носить, anglatmoq-означать, yurmoq-ходить, hayvon-животное, boshqarmoq-руководить, shaxs-личность, tashkil etmoq-организовывать, karvonboshi-начальник караван, yoʻlovchi-пассажир, sayuoh-путешественник,

elchi-посол, tekislik-гладкость, chaqirim-верста, bozor-рынок, adashmoq-заблудиться, xarsangtosh-большой неотёсанный камень, tashlamoq-бросать, yo‘l-дорога, ko‘rsatkich-указатель, bajarmoq-выполнять, saqlamoq-сохранить, sardoba-водоём, tanqis-дефицитный, yig‘moq-собирать, saqlamoq-хранить, gumbaz-купол, hovuz-пруд, chuqurlik-глубина, yuza-поверхность, sath-поверхность, tekis-ровный, tera-бугор, tuynuk-отверстие, atrof-окружность, teshik-дыра, eshik-дверь, o‘rnatmoq-устанавливать, toza-чистый, devog-стена, o‘ramoq-окружать, mol-sкот, sug‘ormoq-поливать, oxug-кормушка, tarnov-жёлоб, oqizmoq-лить, to‘xtamoq-останавливаться, tunamoq-ночевать, rabot-укрепленная стоянка на торговом пути, hujra-комнатка, imorat-здание, ulov-тяговая сила, yuk-груз, saqlamoq-сохранить, maxsus-особенный, savdo-торговля, ravnag torpoq-развиваться.

IV. Mustaqil ta‘lim uchun matnlar.

Transport va yo‘llar

Transport (lotincha “tashiyman”) ijtimoiy, moddiy ishlab chiqarish tarmog‘i, yuklarni va yo‘lovchilarni eltish, mamlakat ichki hududiy bo‘linishlari ichida ayirboshlash va aloqani ta‘minlaydi. Bu atamaning o‘zbekcha muqobili **ulovdir**. Transportning quyidagi turlari bor: yer usti transporti (temir yo‘l, avtomobil, quvur yo‘llari); suv transporti (kema, poroxod, suv osti kemalari); havo transporti (samolyot, vertolyot, raketa), yer osti transporti (metro). Transport foydalanish darajasiga ko‘ra ichki ishlab chiqarish va umumiy foydalanish transportiga bo‘linadi. Transport bajaradigan vazifasiga ko‘ra yo‘lovchilar va yuk tashish transportiga ajratiladi. O‘zbekistonda XX asrning 20-yillaridan zamonaviy transport tizimi shakllandi. Mustaqillikdan so‘ng avtomobil sanoati rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo‘shildik. 1996-yilda Asaka shahrida Janubiy Koreyaning DEU korporatsiyasi bilan hamkorlikda “O‘zDEUavto” qo‘shma korxonasi ish boshladi. Shundan so‘ng “Neksiya”, “Damas”, “Tiko”, “Lacetti”, “Tacuma”, “Matiz”, “Epica”, “Captive”, “Spark”, “Malibu”, “Kobalt”, “Orlando” rusumli avtomobillar ishlab chiqarila boshladi. 1999-yilda Samarqandda “SamKochAvto” o‘zbek-turk qo‘shma korxonasi ish boshladi. Unda kichik avtobuslar, har xil kichik yuk mashinalari ishlab chiqarila

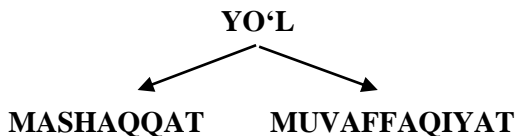
boshladi. Avtomobil yo‘li avtotransport qatnoviga mo‘ljallangan muhandislik inshootidir. Yo‘llar ahamiyatiga qarab xalqaro, davlat miqyosidagi va mahalliy yo‘llarga bo‘linadi. Avtomobil yo‘li tabiiy yoki tuproq ko‘tarmasi ustiga qurilgan asos va qoplamadan iboratdir. O‘zbekistonda umumiy foydalaniladigan yo‘llarning 95,6% iga qattiq qoplamalar yotqizilgan. Sement-beton qoplamali yo‘llar (0,8%), asfalt-beton qoplamali yo‘llar (49,6%), qora shag‘alli va qora qoplamali yo‘llar (40,6%) ni tashkil etadi (*O‘zME, 12-jild, 305-311-betlar*).

Yo‘l belgilari

Yo‘l belgilari haydovchilar, piyodalar, yo‘lovchilar, yo‘l ta‘mirlovchilar, chorva mollarini haydab boruvchilarning avtomobil yo‘llari va shahar ko‘chalarida harakatlanishini tartibga solish, ularning xavfli joylardan ogohlantirish uchun tegishli joylarga osib qo‘yiladi. Yo‘l belgilaridagi grafiklar, texnik tafsilotlar 1968-yilda **Venada** o‘tkazilgan hamda **Yevropa kelishuvi** (1971, Jeneva) talablariga ko‘ra ishlab chiqilgan. O‘zbekiston Respublikasida 2001-yilda xalqaro me‘yorlar asosida, mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda yangi “**Yo‘l harakati qoidalari**” ishlab chiqildi. Bu qoidalarga ko‘ra yo‘l belgilari: 1. **Ogohlantiruvchi belgilar** harakatlanishda vaziyatga qarab chora ko‘rishni talab qiladi, xavfli joylar haqida ogohlantiradi. 2. **Imtiyozli belgilar** chorrohalarda, qatnov qismlarining keshishgan joyida, yo‘lning tor qismida harakatlanish navbatini belgilash uchun qo‘llanadi. 3. **Taqiqlovchi belgilar** yo‘l harakatiga ma‘lum cheklashlar kiritish yoki ularni bekor qilish uchun qo‘llanadi. 4. **Buyuruvchi belgilar** transport vositalariga ko‘rsatilgan yo‘nalishda yoki faqat ma‘lum yo‘nalishda harakatlanishlari lozimligini buyuradi. Bundan tashqari 1) **axborot-ishora belgilari** harakat qatnashchilariga yo‘ldagi harakat tartibi xususiyatlari hamda aholi yashaydigan joylar va manzillarning joylashuvi haqida ma‘lumotlar beradi; 2) **servis belgilari** transport vositalari, yo‘lovchilar va haydovchilarga xizmat ko‘rsatish joylari haqida ma‘lumot beradi; 3) qo‘shimcha belgilar birga qo‘llanilgan belgilarga aniqlik kiritish yoki ularning ta‘sirini cheklash uchun qo‘llanadi (*O‘zME, 4-jild, 2002-yil, 356-bet*).

Tayanch iboralar: kavon, karvonboshi, yo‘lovchi, sayyoh, elchilar guruhi, chaqirim, katta xarsangtosh, yo‘l ko‘rsatkich, sardoba gumbazli hovuz, silindr, tuynuk, oxur, tarnov, hujra, ulov, yuk.

Asosiy so‘zlar

- 130-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.
131-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.
132-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

45-dars. O‘zbek san’ati uctalari

I. To‘rtliklarni yod oling.

Qo‘lingdan kelgancha chiqar yaxshi ot,
Yaxshilik qil, bolam, yomonlikni ot.
Nasihatim yodingda tut, yolg‘izim,
Yolg‘iz yursa chang chiqarmas yaxshi ot.

(Ergash Jumanbulbul o‘g‘li)

Qutlug‘ davralarda jam bo‘lgan mahal,
Do‘stlarga baxt tilash azaliy odat.
Keladigan bu yil tinch bo‘lsin avval,
Baxsh etsin har kimga oliy saodat.

(A. Oripov)

II. Suhbat

- To‘ychi Toshmuhamedov kim?
- Mashhur hofiz.
- Ijrochilik mahoratini qayerlarda namoyish qilgan?
- Eron, Turkiya, Italiya, Misr va Hindistonda.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Baxshilarning ulugʻi

Ergash Jumanbulbul oʻgʻli 1868-yili Nurota tumaniga qarashli Qoʻrgʻon qishlogʻida tugʻilgan. Uning ota-bobolari doston aytishga mohir boʻlishganligi uchun ana shu qishloq nomi oʻzbek dostonchiligida alohida maktab sifatida tan olingan. Ergash 1875-76-yillarda qishloq maktabiga oʻqishga boradi. Keyin otasi uni Buxoro madrasasida oʻqitadi. Natijada Ergash boshqa baxshilardan farqli ravishda har tomonlama savodli boʻladi. U Nizomiy, Navoiy, Mashrab kabi shoirlarning asarlarini mutolaa qiladi. Hatto keyinchalik mirza boʻlib ishlagan. Ergash shoir oilasida koʻp musibatlar yuz beradi. U 18 yoshga kirganda otasi, keyin ukalari va singlisi vafot etadi. Ogʻir judoliklar baxshini umr boʻyi qishloqmaqishloq doston va termalar aytib yurishga majbur qildi. Ergash Jumanbulbul oʻgʻli *“Ravshan”*, *“Kuntugʻmish”* dostonlarini alohida muhabbat bilan ijro etgan. Shuningdek u *“Alpomish”*, *“Qunduz bilan Yulduz”*, *“Dall”*, *“Xushkeldi”*, *“Avazxon”*, *“Hasanxon”* kabi dostonlarni ham maroq bilan kuylagan. Ergash shoir doston aytishda *tajnis (omonim soʻzlarni qoʻllash)* sanʼatidan mahorat bilan foydalangan. M.: *Togʻning adiri oʻradi, Oʻraga qoʻylar oʻradi. Uch tol qilibsanaamlar, Chochini mayda oʻradi* (“oʻradi” soʻzi birinchi oʻrinda *“koʻtariladigan balandlik”*, ikkinchi oʻrinda *“oralab yurish”*, uchunchi oʻrinda *“soch oʻrish”*). Ergash Jumanbulbul oʻgʻli oʻz vatani, ona yurtini sevgan shoirdir. U umri davomida oʻqituvchilik va dehqonchilik bilan shugʻullandi. Ergash shoirning juda yaxshi koʻrib kuylagan dostoni *“Ravshan”* edi. Shoir hayotining soʻnggi yillarida folklorshunos olimlarga dostonlar yozdirdi, dostonlar aytdi, termalar yaratdi. Ergash shoirdan folklorshunos olimlar Hodi Zarifov, Gʻozi olim Yunusov, Muhammad Iso Ernazar oʻgʻli kabi tadqiqodchilar 33 ta asar yozib olishgan. Ana shu asarlarda 200 ga yaqin maqol qoʻllangan. Baxshi olimlarga oʻz yurtiga borib bir qator qoʻlyozmalarni topmoqchi boʻlgan. Biroq 1937-yilning 12-mayida ogʻir kasallikdan vafot etdi (*OʻzME, 10-jild, 2005-yil, 240-bet*).

Lugʻat

Tuman-район, qarashli-принадлежащий, mohir-искусный, tan olmoq-признавать, keyin-pотом, oʻqitmoq-обучать, natijada-v

результате, farqli-отличающийся, har tomonlama-разносторонний, savodli-грамотный, mutolaa qilmoq-штудировать, hatto-даже, keyinchalik-позже, mirza-писарь, musibat-несчастье, yuz bermoq-случаться, og'ir-тяжёлый, judolik-разлука, umr bo'yi- всю жизнь, terma-песня, исполняемая сказителями, majbur qilmoq-вынуждать, alohida-отдельный, muhabbat-любовь, ijro etmoq-исполнять, shuningdek-также, maroq bilan-с интересом, kuylamoq-петь, mahorat-высокое мастерство, foydalanmoq-пользоваться, yurt-родина, sevmoq-любить, umr-жизнь, o'qituvchilik-преподавателя, shug'ullanmoq-заниматься, so'nggi-последний, yozmoq-писать, yaratmoq-создавать, tadqiqodchi-исследователь, ana shu-вот этот, maqol-пословица, qo'llamoq-поддерживать, yaxshi-хороший, qo'lyozma-рукопись, topmoq-находить, biroq-но, og'ir-тяжёлый, kasallik-болезнь.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

To'ychi hofiz

Mulla To'ychi Toshmuhamedov (To'ychi hofiz) 1868-yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. 1878-84-yillarda mahalliy maktabda o'qigan. U ashula aytish sirlarini amakisi Qo'chqor otadan o'rganadi. Mulla To'ychi Hofiz Sheroziy, Navoiy, Mashrab, Navoiy, Mashrab, Bedil, Fuzuliy kabi shoirlarning ijodi bilan yaqindan tanishadi. Ularning g'azallari bilan ashulalar ijro etadi. Taniqli hofizlar Abduqahhor, Saidahmad, Nazirxonlar bilan hamnafaslikda "Qo'shiq bazmi" kechalarini tashkil etadi. Dastlabki ijodidan "*Ey dastai gul, marhabo*", "*Fig'on*", "*Shitob aylab*" kabi ashulalar o'rin olgan. Shojalil hofiz, Shobarot tanburchi jo'rligida "Shahboz-Gulyor" ashulalar turkumi (1890) yuzaga kelgan. Keyinchalik To'ychi hofizning dovrug' butun Turkiston o'lkasiga yoyilgan. To'ychi hofiz o'zi ijro etgan ashulalarni birinchilar qatori gramplastenkalarga yozdirgan. "Grammofon" jamiyatining "Pishushiy Amur" firmasi (Riga, 1905; Skobelov, 1911) uning ijrosidagi 25 ta ashulani yozib olgan. Bularning ichida "Ilg'or", "Xusrav", "Suvora"(3 ta, ikki qismli), "Bobo Ravsham", "Yangi kurd", "Avji kurd" va boshqa qo'shiqlar. U 1908-10-yillarda Farg'ona vodiysidan bo'lgan ayol ashulachilar Adolatxon, Mozidaxonlarning asulalarini ham gramplastenkalarga yozdirgan. To'ychi hofizning tashabbusi bilan Andijon, Farg'ona, Xo'jand shaharlarida grammofon va plastinka

do'konlari ochilgan, ularda o'zbek, rus va boshqa tillardagi kuy, qo'shiq va ashulalar yozilgan platenkalar sotilgan. To'ychi hofiz Eron, Turkiya, Italiya, Misr, Hindiston(1900) va Sharqiy Turkiston(1913-14) o'lkalarida bo'lib, o'z ijrochilik mahoratini namoyish qilgan. U O'zbekiston mahalliy xalq musiqa ansambllarini tashkil etishda, spektakllarga musiqa tanlashda faol ishtirik etgan. To'ychi hofiz 1927-yildan to umrining oxirigacha O'zbekiston Radioqo'mitasi o'zbek xalq cholg'u ansambida ustoz xonanda, O'zbek davlat filormoniyasida yetakchi xonanda bo'lib xizmat qildi. Mulla To'ychi Toshmuhamedov 1943-yilning 1-iyunida vafot etgan (*O'zME, 9-jild, 2005-yil, 5-bet*).

Komiljon Otaniyozov

Taniqli o'zbek xonandasi, sozanda, aktyor va bastakor Komiljon Otaniyozov 1917-yilning 20-iyulida Xorazm viloyati Shovot tumani Bo'yrachi qishlog'ida tug'ilgan. Yoshligidan san'atga qiziqqan. Avval maktabda o'qigan. Xorazm doston yo'llarida ashula aytishni Bola baxshi Abdullaevdan o'rgangan. Maqom ashula kuylash bo'yicha Matpano Xudoyberganovdan ta'lim olgan. 1936-1952-yillarda Xorazm teatrlarida xonanda va aktyor bo'lib ishlagan. 1955-yilda Hamza nomidagi musiqa bilim yurtini tugatgan. 1955-56-yillarda Toshkent konservatoriyasida tahsil olgan.

1949-yilda Xorazm teatrida ashula va raqs ansamblini tuzib konsertlar bergan. 1957-yildan O'zbekiston davlat filarmoniyasi va "Xorazm" ansamblida yakkaxon xonanda, 1963-yildan "Xorazm" (hozirgi "Lazgi") ansamblining badiiy rahbari bo'lib ishladi. 1967-yilda Turkmaniston Toshhovuz viloyati teatrida xalq ansamblini, 1973-74-yillarda Shovot tumanida "Feruz" ansamblini tashkil etdi.

Komiljon Otaniyozov 30-yillardan murakkab xalq ashularini, xalq dostonlaridan qo'shiqlar ayta boshlagan. Xorazm xalq suvora va maqomlari Komiljon Otaniyozov ijrochilik faoliyatining yuqori bosqichi bo'ldi. Komiljon Otaniyozov O.Stepanov bilan hamkorlikda "Aziz va Sanam", "Oshiq G'arib", S.Hayitboyev bilan birgalikda "So'nggi xon" kabi musiqali dramalar yaratdi. Komiljon Otaniyozov 1975-yilning 5-noyabrda vafot etdi. Dafn marosimigacha shoir Omon Matjon mashhur hofizning o'limiga bag'ishlab yo'lda marsiya-g'azal yozadi. Unga o'sha payta hofiz Ortiq Otajonov musiqa bastalab ijro etdi (*O'zME, 6-jild, 597-bet*).

V. Ish qog‘ozi.

TILXAT

Men, Toshkent davlat madaniyat institutining xo‘jalik ishlari bo‘limining mudiri Bahodir Olimov, Toshkent milliy cholg‘u asboblari zavodining tayyor buyumlar ombori mudiri Erkin Karimovdan institut buyurtmasi asosida tayyorlangan, umumiy bahosi 135000 (bir yuz o‘ttiz besh ming) so‘m bo‘lgan 100 (yuz) dona rubobni qabul qilib oldim.

1999.12.08.

(imzo)

B.N.Olimov

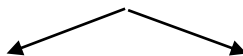
(*M.Aminov va boshqalar. Ish yuritish. T., 2000, 243-bet*).

Tayanch iboralar: baxshi, Ergash baxshi, savodli, shoir, xalq dostoni, maqol, To‘ychi hofiz, ashula, gramplastenka, xonanda, sozanda, aktyor, bastakor, Komiljon Otaniyozov, Xorazm doston, “Lazgi” ansambli, “Feruz” ansambli, musiqali drama, tilxat.

Tayanch iboralar: Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, doston, o‘zbek dostonchiligi, Buxoro madrasasi, baxshi, savodli, mutolaa qiladi, mirza, musibat, judolik, terma, o‘qituvchilik, dehqonchilik, folklorshunos olim, tadqiqodchi, maqol, qo‘lyozma.

Asosiy so‘zlar

SAN’ATKOR

HOFIZ

AKTYOR

133-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

134-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

135-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

46-dars. Bilimimiz – amaliyotga

I. To‘rtliklarni yod oling.

Tole yulduzingning qutlug‘ ziyosi

Saodat burjida balqqay, zamon bu.
Qadim bir diyor bu – yo‘qdir qiyosi,
Ajbib bir bo‘ston bu – **O‘zbekiston** bu.

(*A. Oripov*)

Biliklik keraklik so‘zin so‘zlayur,
Keraksiz so‘zin ko‘mub kezlayur.
Biliksiz ne aytsa, ayur uqmayin,
Aning o‘z tili o‘z boshini yeyur.

(*Ahmad Yugnakiy*)

Eng avval tinch bo‘lsin ko‘ksingda vijdon,
Tinch bo‘lsin el-u yurt, **Vatan** jonajon.
G‘uborga chulg‘anmay shu yer-u osmon,
Tinch o‘tgan har kuning, albatta, bayram.

(*A.Oripov*)

II. Suhbat

- Nazariy bilimlar nimaga kerak?
- Dunyoni anglash uchun.
- Amaliy bilimlar-chi?.
- Hayotda mazmunli yashash uchun.

III. Asosiy matnni yozing va tarjima qiling.

Amaliyotchi ustoz

Mashhur olim G‘iyosiddin Jamshid Al-Koshiy Eronning Koshon shahrida tug‘ilgan. Koshiy atoqli matematik va astronomdir. Yoshligida boshlangich matematik ma‘lumotni o‘z shahrida olgan. XV asrning boshlarida Ulug‘bekning taklifi bilan Koshiy Samarqandga keladi. Koshiy fan sohasida Ulug‘bekka ustoz sanaladi. Koshiy Samarqandda Qozizoda Rumiylar bilan birga Ulug‘bek madrasasi va rasadxonasi qurilishiga rahbarlik qilgan. Koshiy Ulug‘bek bilan birgalikda Husayn Birjoniy, Ali Qushchi va Miram Chalabiy kabi yosh olimlarning kamolga etishida katta xizmat qo‘shgan. Koshiy astronomiyaga oid «Ziji Xoqoniy dar takmili ziji Elxoniy» («Elxoniy astronomik jadvalini takomillashtirishda Xoqoniy astronomik jadvalining ahamiyati»), «Sullam us-samo» («Osmon narvoni»), «Nuzhat ul-hadoyiq» («Bog‘lar sayri») kabi

kitablarini yozgan. Koshiyning matematikaga oid «Risola al-muhitiyya» («Aylana haqida risola»), «Risola ul-atvor val-jayb» («Vatarlar va sinus haqida risola»), «Miftoh ul-hisob» («Arifmetika kalidi») kabi asarlari ham bor. Koshiy birinchi bo'lib matematikaga pozitsion asosda o'nli kasrlarni kiritdi va nazariy asosladi. Koshiy ixtiyoriy ko'rsatkichli idliz chiqarishda (hozirgi paytda «Ruffini – Gorper» deb ataladigan) usulni va «Nyuton binomi» ning koeffitsientlarini topishdagi formulaga to'g'ri keladigan muqobil usulni o'sha paytlarda qo'llagan. Koshiy o'z kashfiyotlari bilan o'rta asr Sharq matematikasini yuqori bosqichga ko'targan. Uning shogirdlari, jumladan Ali Qushchi bu sohani yanada rivojlantirgan. Koshiy taxminan 1430-yilda Samarqandda vafot etgan (O'zME, 5-jild, 76-bet).

Lug'at

Olim-учёный, atoqli-известный, yoshlik-молодость, boshlan-gich-начальный, ma'lumot-образование, o'z-sam, olmoq-получать, taklif-приглашение, kelmoq-приходить, sanalmoq-быть считанным, rasadxona-обсерватория, qurmoq-строить, rahbarlik-руководство, kamol-совершенство, hissa-вклад, qo'shmoq-вносить, asar-произведение, kiritmoq-вводить, nazariy-теоретический, asoslamoq-обосновываться, ixtiyoriy-добровольный, ko'rsatkichli-указательный, idliz chiqarmoq-извлечение корня, usul-метод, topmoq-найти, to'g'ri kelmoq-подходить, muqobil-похожий, o'sha payt-тот время, qo'llamoq-поддерживать, kashfiyot-изобретения, yuqori-высший, bosqich-этап, ko'tarmoq-поднимать, taxminan-приблизительно, vafot etmoq-умереть.

IV. Mustaqil ta'lim uchun matnlar.

Kun tartibim

Men ertalab soat oltida uyqudan uyg'onaman. O'rnimni tartibga solaman. Keyin badantarbiya qilaman. So'ngra yuz-qo'limni yuvaman. Tishlarimni tozalayman. Soat olti yarimda nonushta qilaman. So'ng kiyinaman va o'qishga jo'nayman. Soat o'nta kam sakkizda institutda bo'laman.

Men tugʻilgan joy

Adoq Jonbuz qishlogʻi Qamashi tumani hududida, qadimgi Buxoro-Kobul karvon yoʻlida joylashgan. Bu yoʻlning har 7-8 km joyiga katta xarsang toshlar tashlab chiqilgan. Ushbu toshlar karvonlar uchun yoʻl koʻrsatkich vazifasini bajargan. Mazkur toshlar hozir ham saqlangan. Qishloqdan 6 km uzoqlikda Adirma shahrining oʻrni bor. Adoq Jonbuz qishlogʻining gʻarb tomonida Gulshayid bobo ziyoratgohi mavjud. Hozirgi paytda qishloq oʻrni sugʻorish tarmogʻi bilan bogʻliq holda janub tomonga 4 km surilgan. Qishloqning eski oʻrni ham 1990-yillarda yana aholi yashaydigan joyga aylandi. Qishloq aholisi qadimdan chorvachilik, savdogarchilik, hunarmandchilik va dehqonchilik bilan shugʻullangan. Adoq Jonbuz qishlogʻi Qarshi shahrini uzum bilan taʼminlaydi. Qishlogʻimizning yonidan Toshkent-Kobul avtomobil yoʻli oʻtgan. Qishloqqa oqar suv Chimqoʻrgʻon suv omboridan keladi. Qishlogʻimizda oʻrik, olxoʻri, yongʻoq, olma, bodom kabi mevali daraxtlar oʻsadi. Aholi paxtachilik, bugʻdoychilik, qisman kunjut, zigʻir ekish bilan shugʻullanadi. Chorvadorlar qishloqni goʻsht mahsulotlari bilan bemaol taʼminlaydi.

Yozgi dam olish

Yoz fasli Vatanimizda iyun oyidan boshlanadi. Yoz boshlanishi bilan koʻpchilik kishilar chet ellardagi yoki respublikamizdagi dam olish maskanlariga yoʻl oladilar. Respublikamizdagi dam olish maskanlari togʻli hududlarda joylashgan. Eng yaxshi dam olish uylari Jizzax, Toshkent, Fargʻona, Sirdaryo, Qashqadaryo viloyatlaridadir. Boshqa viloyatlarda ham dam olishbop togʻli joylar koʻp, lekin u yerlarda hali yetarli sharoit yaratilmagan.

Dam olishni yaxshi uyushtirish uchun vaqtni toʻgʻri taqsimlash kerak. Toza havoda sayr qilish, toqqa chiqish, ovqatlanish, choʻmilish va uxlashni oʻz vaqtida tashkil qilish lozim. Suvda suzish muskullarni mustahkamlaydi, ammo choʻmilganda suvda 10-15 minutdan ortiq turmaslik kerak. Quyosh nuri tana uchun juda foydali. Biroq choʻmilgach, quyosh nurida uzoq yotish zararli. Umuman, yozgi dam olish inson uchun zarur.

V. Ish qogʻozi.

1. Амалиёт кундалиги. Kundalik muqovasining yuqori qismida vazirlik va institutning nomi yoziladi. Undan quyiroqda mansabdor

shaxs tomonidan qoyiladigan tasdiq belgisga joy ajratiladi. O‘rtada amaliyot o‘tkazilayotgan fan yoki yo‘nalishning nomi yoziladi. So‘ng talabning ismi sharifi va familiyasi to‘liq ko‘rsatiladi. Keyin katta harflar bilan **“Kundalik daftari”** deb yoziladi. Pastki qismida amaliyotning boshlanish va yakunlanish vaqti beriladi. Tag qismida shaharning nomi, yilni ifodalovchi raqam beriladi.

2.

TAKLIFNOMA

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
ilmiy maslahat kengashi a‘zosi

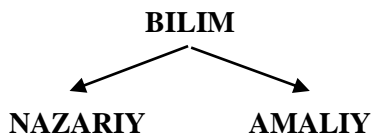
Muhtaram

Sizni 1999-yil 11-iyun kuni soat 11.00 da «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» bosh tahrir hay‘atining «O‘zbekiston» nashriyoti majlislar zalida (Navoiy ko‘chasi, 30-uy) o‘tkaziladigan kengaytirilgan yig‘ilishga taklif etamiz.

Hurmat bilan (imzo) N.To‘xliiev
(M.Aminov va boshqalar. *Ish yuritish. T., 2000, 270-bet*).

Tayanch iboralar: Amaliyotchi ustoz, G‘iyosiddin Jamshid Al-Koshiy, Ulug‘bek, Husayn Birjoniy, Ali Qushchi, Hoqoniy asronomik jadvali, Elxoniy astronomik jadvali, kun tartibim, Buxoro-Kobul karvon yo‘li, Adoq Jonbuz qishlog‘i, Qamashi tumani, Adirma shahri, yozgi dam olish.

Asosiy so‘zlar

136-mashq. Mutaxassislikka oid atamalarni izohlang.

137-mashq. “FSMU” va “Diagramma” metodlarini qo‘llash.

138-mashq. Atoqli otlar topish bo‘yicha topshiriqni bajarish.

Asosiy adabiyotlar ro'yxati

1. O.Azizov, M.Mirzaev, A.Safaev, A. Bo'ribekov. O'zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. – T.: O'qituvchi, 1965.
2. A.Akbarov, E.Azlarov, A.Klimenko. O'zbek tili. – T., O'qituvchi, 1967.
3. O.Azizov, A.Safaev, H. Jamolxonov. O'zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. – T.: O'qituvchi, 1986.
4. V.I.Krasnix, S.G'oipov. O'zbekcha-ruscha so'zlashuv kitobi. – M.: Russkiy yozik, 1989.
5. I.A.Kissen, Sh.Raxmatullaev. Uzbekskiy yozik dlya vzroslix (samouchitel). – T.: O'qituvchi, 1990.
6. X.Ismatullaev. Samouchitel uzbekskogo yozika. – T.: O'qituvchi, 1991.
7. M.Usmonova. O'zbek tili. – T.: O'qituvchi, 1991.
8. N.Mahmudov, B.To'xliiev. O'zbek tilini o'rganamiz (rasmlilug'at). – T.: O'qituvchi, 1991.
9. X.Ismatullaev. Samouchitel uzbekskogo yozika. T.: O'qituvchi, 1991-yil.
10. E.Shodmonov, A.Rafiyev, S. G'oyipov. O'zbek tili. Darslik. - Toshkent.: O'zbekiston, 1995.
11. G.Ahmedova, V.Karimjonova. O'zbek tili. – T.: O'qituvchi, 2001.
12. A.Ismoilov, O'.Lafasov. O'zbek tili (mashqlar to'plami). – T.: O'zbekiston, 2002.
13. Berdak Yusuf. O'zbek tilini o'rganamiz. – T.: Yangi asr avlodi, 2002.
14. Mirzaev I., Boltayev M. O'zbek tili. «Xalq merosi», -2004.
15. R.Rasulov va boshqalar. O'zbek tili. T., «Aloqachi» nashriyoti. 2005-yil.
16. X.Muhiddinova, L.I.Salishova, X.S.Po'latova. O'zbek tili. – T.: O'qituvchi, 2006.
17. Choriev T. O'zbek tili «O'qituvchi», -2008.
18. A.Rafiyev, N.Mahmudov, I.Yo'ldoshev. Deloproizvodstvo na gosudarstvennom yozike. -Toshkent.: Cho'lpon, 2009

Qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati

1. I.A.Karimov . Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2008. - 176 b.
2. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (O‘zME). 1-12-jildlar. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1997-2007-yillar.
3. A.Ibrohimov, X.Sultonov, N.Jo‘raev. Vatan tuyg‘usi. – T.: O‘zbekiston, 1996.
4. O‘zbekiston Respublikasi. Ensiklopediya (O‘zRE). – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1997.
5. S.Ibrohimov, E.Begmatov, A.Ahmedov. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – T.: Fan, 1976.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2 jildlik. – M.: Russkiy yozik, 1981.
7. Sh.Shoabdurahimov, M.Asqarov, A.Hojiev, I.Rasulov, X.Doniyorov. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: O‘qituvchi, 1980.
8. Said Ahmad. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. – T.: Sharq, 2000.
9. Erkin Vohidov. Saylanma. 3 jildlik. – T.: Sharq, 2000-2001.
10. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2000-2001-yillar.
11. Halima Xudoyberdiyev. Saylanma. – T.: Sharq, 2000.
12. Saida Zunnunova. Tanlangan asarlar. – T.: Sharq, 2001.
13. Abduqahhor Ibrohimov. Millat ovozi. – T.: Sharq, 2002.
14. O‘zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2003.
15. G‘afur G‘ulom. Tanlangan asarlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2003.
16. www.thinsan.com
17. www.dersimiz.com
18. www.altinmiras.com
19. www.ziyo.net.uz

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....	3
Vatan timsollari muqaddasdir.....	5
1-zanyatie. Mustaqillik – oliy neʼmat.....	9
2-зanyatie. Til – dil kaliti.....	12
3-зanyatie. Ona tilim – jon-u dilim.....	16
4-зanyatie. Oʻzbekiston - yagona vatan.....	20
5-зanyatie. Universitetim bilan faxrlanaman.....	25
6-зanyatie. Ustoz maktabi.....	31
7-зanyatie. Adabiyot – maʼnaviyat oʻchogʻi.....	38
8-зanyatie. Oila—odob maskani.....	43
9-зanyatie. Ishonch – kelajak poydevori.....	49
10-зanyatie. Elga xizmat – oliy himmat.....	55
11-зanyatie. Vatandarparvarlik – yuksak tuygʻu.....	60
12-зanyatie. Jahon hamjamiyatidagi jipslik.....	65
13-зanyatie. Qahramonlar unutilmaydi.....	71
14-зanyatie. Kitob – bilimlar xazinasi.....	77
15-зanyatie. Kashfiyotlar olamida.....	82
16-зanyatie. Gʻururlilar gʻoyasi.....	87
17-зanyatie. Gulshandagi gullar.....	92
18-зanyatie. Hayot mening tasavvurimda.....	96
19-зanyatie. Huquq va burch.....	101
20-зanyatie. Xalq sayli.....	105
21-зanyatie. Xizmat koʻrsatish madaniyati.....	110
22-зanyatie. Xizmat safari.....	114
23-зanyatie. Bobolarning botirligi	118
24-зanyatie. Ruhiyatning rohati	125
25-зanyatie. Fan fidoiylari.....	130
26-зanyatie. Lutfli lafz.....	136
27-зanyatie. Salomatliging oʻz qoʻlingda.....	140
28-зanyatie. Ziyolilar zehni.....	146
29-зanyatie. Noyob navo.....	151
30-зanyatie. Turmush urinishlari.....	156
31-зanyatie. Tabiat va inson.....	162
32-зanyatie. Tarix va zamonamiz.....	167
33-зanyatie. Pokizalik yuksak fazilat.....	184
34-зanyatie. Maʼrifat oʻchoqlari.....	189

35-занятие. Milliy qadriyatlar e'zozi.....	194
36-занятие. Mahallamiz kelajagi.....	200
37-занятие. Do'stlar diydori.....	205
38-занятие. Shoirlar shuhrati.....	211
39-занятие. Chinakam cho'qqi.....	217
40-занятие. Mangu obod yurt.....	224
41-занятие. Yetuk mutaxassis.....	230
42-занятие. Yoshlar tashabbusi.....	236
43-занятие. Milliy ruhiyat.....	240
44-занятие. O'zbekiston transporti va yo'llar.....	246
45-занятие. O'zbek san'ati uctalari.....	250
46-занятие. Bilimimiz – amaliyotga.....	255
Asosiy adabiyotlar ro'yxati.....	259
Qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.....	260
Mundarija.....	261

СОДЕРЖАНИЕ

Введение.....	3
Священные символы Родины.....	5
1-занятие. Независимость – наивысшее благо	9
2-занятие. Язык – ключ к сердцу.....	13
3-занятие. Родной язык – в душе моей	17
4-занятие. Узбекистан – единая родина моя	22
5-занятие. Горжусь своим университетом.....	28
6-занятие. Школа учителя	34
7-занятие. Литература – очаг духовности	41
8-занятие. Семья – обиталище приличия.....	47
9-занятие. Вера – фундамент будущего	53
10-занятие. Служба народу – наивысшее великодушие ...	59
11-занятие. Патриотизм – высокое чувство.....	65
12-занятие. Единство мирового сообщества	71
13-занятие. Герои не забыты	77
14-занятие. Книга – кладезь знаний	83
15-занятие. В мире изобретений	88
16-занятие. Идея гордых людей.....	93
17-занятие. Цветы из цветника	98
18-занятие. Жизнь в моем понимании	103
19-занятие. Права и обязанности	108
20-занятие. Народные гуляния	112
21-занятие. Культура обслуживания	117
22-занятие. Командировка	122
23-занятие. Мужество наших отцов (дедов).....	127
24-занятие. Польза от высокой нравственности	134
25-занятие. Преданные люди науки	140
26-занятие. Благословенное слово (Lutfli lafz).....	146
27-занятие. Ваше здоровье – в ваших руках	150
28-занятие. Разумение мудрых	156
29-занятие. Редкая мелодия	161
30-занятие. Житейские хлопоты	167
31-занятие. Природа и человек	173
32-занятие. История и современность	180
33-занятие. Чистоплотность одно из лучших достоинств.	184
34-занятие. Очаги духовности	189

35-занятие. Уважение национальных ценностей.....	194
36-занятие. Будущее нашей махалли	200
37-занятие. Круг друзей (diytori).....	205
38-занятие. Слава великих поэтов	211
39-занятие. Настоящая вершина	217
40-занятие. Вечно цветущая страна	224
41-занятие. Зрелый специалист	230
42-занятие. Инициатива молодёжи	236
43-занятие. Национальный дух	240
44-занятие. Транспорт и дороги Узбекистана	246
45-занятие. Мастера узбекского искусства	250
46-занятие. Наши знания в практику	255
Список основной литературы.....	259
Список дополнительной литературы	260
Содержание.....	261

CONTENTS

Introduction.....	3
Sacred Symbols of Native land.....	5
Lesson 1. Independence is superior welfare.....	9
Lesson 2. Language is the key of heart.....	13
Lesson 3. My mother tongue is in my soul.....	17
Lesson 4. Uzbekistan is my single native land.....	22
Lesson 5. I'm proud of my university.....	28
Lesson 6. Teachers' School.....	34
Lesson 7. Literature is the habitation of spirit.....	41
Lesson 8. Family is the habitation of courteousness.....	47
Lesson 9. Faith is the foundation of future.....	53
Lesson 10. Service for people is superior generosity.....	59
Lesson 11. Patriotism is elevated sense.....	65
Lesson 12. United Society of the World.....	71
Lesson 13. Heroes are not forgotten.....	77
Lesson 14. Book is the treasure of knowledge.....	83
Lesson 15. In the world of discoveries.....	88
Lesson 16 The idea of proud people.....	93
Lesson 17. Flowers in a garden.....	98
Lesson 18. Life in my imagination.....	103
Lesson 19 Rights and Duties.....	108
Lesson 20. People's public merry-making.....	112
Lesson 21. The culture of service.....	117
Lesson 22. A mission.....	122
Lesson 23. Bravery of our great grandfathers.....	127
Lesson 24. The benefit of spirit.....	134
Lesson 25. Faithful people of science.....	140
Lesson 26. Hearty word (Lutfi lafz).....	146
Lesson 27. Your health is in your hands.....	150
Lesson 28. Intellect of wise people.....	156
Lesson 29. Valuable melody.....	161
Lesson 30. Life attempts.....	167
Lesson 31. Nature and man.....	173
Lesson 32. History and present – time.....	180
Lesson 33. Purity is an elevated quality.....	184
Lesson 34. The habitat of education.....	189

Lesson 35. Respect of National traditions.....	194
Lesson 36. The future of mahalla.....	200
Lesson 37. A meeting of friends.....	205
Lesson 38. Glory of poets.....	211
Lesson 39. Original summit.....	217
Lesson 40. An everlasting flourishing country.....	224
Lesson 41. A prominent specialist.....	230
Lesson 42. Youth initiative.....	236
Lesson 43. National spirit.....	240
Lesson 44. Transports and roads of Uzbekistan.....	246
Lesson 45. The masters of Uzbek art.....	250
Lesson 46. Our knowledge is for practice.....	255
The list of main literature.....	259
The list of additional literature.....	260
Contents.....	261

Urak Pazilovich Lafasov

O‘ZBEK TILI

Universitetlar va institutlarning rusiyzabon
guruh talabalari uchun o‘quv qo‘llanma

Texnik muharrir:
Kompyuter verstkasi:
Musahhih:

Mirolim ZARIFOV
Dilfuza ORIFJONOVA
Dilorom RAJABOVA

Toshkent davlat sharqshunoslik institutining O‘quv-uslubiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (1-sonli bayonnoma, 13.11.2009-yil).

Bosishga ruxsat etildi 27.11.2009.

Bichimi 60x84 1/16 Shartli 11,25 b.t. 250 nusxada bosildi. Buyurtma № ____

Toshkent Davlat sharqshunoslik institutining kichik bosmaxonasi.
Toshkent, Shahrizabz ko‘chasi, 25.

TASHKENT INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

25 Shahrizabz st. Tashkent, 700047

tel: 233-34-24, 233-45-21

fax: (99871) 120-65-65

E-mail: tasgiv@online.ru

© Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2015